

СПИСАНИЕ

НА ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ—ВАРНА

Главенъ редакторъ Д-ръ КОНСТ. ХР. СТОЯНОВЪ
Редактори: ЖЕЛ. Т. ПОПОВЪ и ЕМ. ТРИФОНОВЪ

ГОДИНА IV

1939

КНИГА 4

СЪДЪРЖАНИЕ:

I. СТАТИИ:	стр.
Проф. Н. В. Долински, професоръ Висшето търговско училище въ Варна — Пазарността на българскитъ земеделски произведения	299—310
Д-ръ К. Войновъ — Българската химическа индустрия	310—316
Николай Петровъ, Началникъ информационния отдѣлъ при Пловдивската търг.-индустриална камара—Военното стопанство и размѣната	316—335
Д-ръ Иванъ Каросеровъ — Международниятъ проблемъ за пшеницата	336—343
Проф. Станчо Чолаковъ, ректоръ на Висшето търговско училище въ Варна — Ролята на паритъ въ днешната война	343—357
Проф. Д-ръ Г. Свраковъ, професоръ Висшето търговско училище въ Варна — Новото устройство на дребното земевладение въ Германия	358—373
Д-ръ Георги Георгиевъ, ч. доцентъ Висшето търговско училище въ Варна — Счетоводство или смѣтководство	373—375
II. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ:	
Сурови материали и земни богатства въ Русия	377—379
III. КНИГОПИСЪ: получени книги и списания въ редакцията	379—380

ZEITSCHRIFT DES VEREINS DER ABSOLVENTEN DER HANDELSHOCHSCHULE VARNA — BULGARIEN

VERANTWÖRTLICHER SCHRIFTFLEITER: Dr. KONST. CHR. STOYANOFF
SCHRIFTFLEITER: GEL. T. POPOFF und EMIL K. TRIPHONOFF

INHALT DES VIERTEN HEFTES 1939.

I. ABHANDLUNGEN:	Seite
N. W. Dollinski, o. Professor an der Handelshochschule, Varna — Die Absatzmöglichkeit der bulgarischen Agrarerzeugnisse	299—310
Dr K. Woynoff — Die bulgarische chemische Industrie	310—316
N. Petroff, Führer der Auskunftabteilung der Handels- und Industriekammer, Plovdiw — Wehrwirtschaft und Handel	316—335
Dr Iw. Karosseroff — Das weltwirtschaftliche Problem des Weizens	336—343
Prof. St. Tscholakoff, Rektor der Handelshochschule, Varna—Die Bedeutung des Geldes im heutigen Kriege	343—357
Dr G. K. Swrakoff, o. Professor an der Handelshochschule, Varna — Das neue Agrarverfassung Deutschlands und das Erbhofgesetz (zur Erinnerung an M. Serling)	358—373
Dr G. Georgieff — Privatdozent an der Handelshochschule Varna — „Stschetowodstwo“ oder „Smetkowodstwo“	373—375
II. AUßERES WIRTSCHAFTSLEBEN:	
Rohstoffe und Bodenschätze Russlands	377—379
III. BIBLIOGRAPHIE: Neue Bücher, Zeitschriften u. z. w.	379—380

Die Zeitschrift des Vereins der Absolventen der Handelshochschule—Varna erscheint viermal jährlich im Umfang von je 6 Bogen. Zusendungen und Schriften für die Schriftleitung sind zu richten an Dr. Konst. Chr. Stoyanoff, Privatdozent an der Handelshochschule — Varna, Bulgarien.

СПИСАНИЕ

НА

ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ — ВАРНА

Главенъ редакторъ Д-ръ КОНСТ. ХР. СТОЯНОВЪ

Редактори: ЖЕЛ. Т. ПОПОВЪ и ЕМ. ТРИФОНОВЪ

ПАЗАРНОСТЪТА НА БЪЛГАРСКИТЪ ЗЕМЕДЪЛСКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

отъ

ПРОФ. Н. В. ДОЛИНСКИ

Селско-стопанската анкета отъ 1933—1934 год. позволява да се освѣтлятъ нѣкои важни въпроси отъ областъта на земеделското ни стопанство, които инѣкъ биха останали за насъ напълно неизвестни или биха били предметъ на повече или по-малко достовѣрни догадки. Наистина, отъ досега публикуванитъ данни още не е възможно да се направи единъ анализъ до желателнитъ резултати, но все пакъ и тѣзи данни сж достатѣчни, за да се охарактеризиратъ нѣкои сжществени страни на основния поминѣкъ на нашия народъ.

Ние искаме да се спремъ въ настоящата работа върху нѣкои въпроси, свързани съ анализа на приходоразходния балансъ на нѣкои поважни произведения отъ растителенъ произходъ. А именно, насъ ни интересува да установимъ степенъта на пазарността на главнитъ зърнени храни, които се произвеждатъ въ земеделскитъ стопанства отъ различна голѣмина. Наредъ съ това, ние ще се спремъ и на величината на консумацията на главнитъ зърнени храни въ сжщитъ стопанства.

Характеристиката на пазарността на зърненитъ храни може да стане по следнитъ два начина: или да се опредѣли каква частъ отъ собствената реколта на зърненитъ храни се продава, или да се опредѣли каква частъ отъ всички постѣпили въ състава на стопанствата зърнени храни (т. е. постѣпили както отъ събраната реколта, така и отъ другитъ източници — получени срещу наемъ, купени и т. н.) отива не за консумацията на самото домакинство и стопанство, а за продажба или за различни плащания и давания въ натура. И едната и другата форма на изчисляване пазарността на зърненитъ храни е, споредъ насъ, допустима, защото всѣка отъ тѣхъ дава представа за частъта отъ общия щокъ зърнени храни, която се насочва къмъ извънстопанското, респективно извъндомакинското предназначение. Въ зависимостъ отъ това, ние различаваме две форми на пазарность, а именно: пазарность въ тѣсенъ и въ широкъ смисълъ. Признавайки правилността на тия два начина за изчисляване пазарността, ние все пакъ смѣтаме, че пазарността въ тѣсенъ смисълъ е по-сполучливъ начинъ, тъй като съ него по-точно се обхващатъ съответнитъ явления. При изчисляването на па-

зарността въ широкъ смисълъ, не е изключена възможността, щото зърненитъ храни, които въ сжщностъ служатъ за производственитъ цели на самото стопанство, да се приематъ за такива, отиващи навънъ отъ него. Напримѣръ, зърненитъ храни, които се даватъ като частъ отъ работната заплата на наемнитъ работници, ще се признаятъ, при този начинъ на пресмѣтане, за отиващи вънъ отъ стопанството, когато, въ сжщностъ, тѣ трѣбва да се признаятъ като такива, които оставатъ вътре въ стопанството, и то въ сжщата степенъ, въ която оставатъ въ него и зърненитъ храни, употребени за отглеждане на добитѣка.

Една обща представа за пазарността на отдѣлнитъ видове зърнени храни въ цѣлото ни земеделско стопанство дава следната таблица:

Таблица № 1. Пазарността на отдѣлнитъ видове зърнени храни въ земеделското ни стопанство:

Видове зърнени храни	Събрана реколтата—килограми	Продадено	
		килограми	% отъ реколтата
Пшеница	27.343.971	5.116.714	18,7
Ръжъ	4.843.441	361.499	7,5
Смѣсь	2.089.984	109.784	5,3
Ечемикъ	8.365.062	1.231.248	14,7
Овесъ	2.365.124	122.610	5,2
Царевица	15.687.362	2.119.388	13,5

Отъ таблицата се вижда, че пазарността на зърненитъ храни въ земеделското ни стопанство не представлява една голѣма величина. Дори за зърненитъ храни съ най-голѣмата пазарность, т. е. за пшеницата, ечемика и царевичата, тя е по-малка отъ една пета отъ цѣлата реколтата. Отъ друга

страна, таблицата показва, че пазарността на отдѣлнитъ видове зърнени храни не е еднаква. А именно: ако може да се признае, че пшеницата, ечемикътъ и царевичата се произвеждатъ отчасти и за продажба, то производството на овесъ, смѣсь и ръжъ става почти изключително за собственитъ нужди на самитъ производителни стопанства и тѣхната пазарность е много незначителна величина.

Получениятъ изводъ напълно отговаря на нашитъ априорни очаквания по този въпросъ. Знаейки основнитъ особености на аграрната ни конституция и на агрикултурната ни техника, т. е. познавайки че грамадна частъ отъ земеделскитъ стопанства сж дребни по размѣръ и доста примитивни по земеделската си техника, ние не трѣбва да се очудваме, че земеделскитъ ни стопанства произвеждатъ главно за собственитъ си нужди и съвсемъ малко за пазара. При това положение, ние имаме основание да предполагаме, че голѣмината на пазарността на зърненитъ храни не може да бжде една и сжща въ стопанствата съ различни размѣри — а именно, че голѣмината на тази пазарность ще се измѣня успоредно съ измѣняването на размѣритъ на земеделскитъ стопанства. За да установимъ тази връзка, ние ще си послужимъ съ долнитъ таблици, въ които се установява пазарността на отдѣлнитъ видове зърнени храни, въ различнитъ по голѣмина земеделски стопанства.

Таблица 2. Пазарността на отделните видове зърнени храни в много дребните стопанства (до 20 декара стопанисвана земя)

Видове зърнени храни	Събрана реколта кгр.	Продадено	
		кгр.	% отъ реколтата
Пшеница	564.941	71.227	12,6
Ръж	372.994	13.130	3,5
Смъс	94.570	2.922	3,1
Ечемик	128.365	24.656	19,1
Овес	39.859	3.228	8,1
Царевица	562.908	56.269	10,0

Таблица № 3. Пазарността на отделните видове зърнени храни в дребните стопанства (20—100 декара стопанисвана земя)

Видове зърнени храни	Събрана реколта кгр.	Продадени	
		кгр.	% отъ реколтата
Пшеница	15.269.191	3.820.064	25,0
Ръж	3.342.003	189.862	5,7
Смъс	1.538.465	70.691	4,6
Ечемик	4.285.901	490.974	11,5
Овес	1.206.790	50.030	4,1
Царевица	9.681.587	1.027.301	10,6

Таблица № 4. Пазарността на отделните видове зърнени храни в средните стопанства (100—300 декара стопанисвана земя)

Видове зърнени храни	Събрана реколта кгр.	Продадено	
		кгр.	% отъ реколтата
Пшеница	9.946.314	2.472.306	24,8
Ръж	1.074.960	177.833	16,5
Смъс	445.149	15.406	3,5
Ечемик	3.238.372	502.801	15,5
Овес	942.050	54.928	5,8
Царевица	5.017.932	933.910	18,6

Таблица № 5. Пазарността на отделните видове зърнени храни в едрите стопанства (надъ 300 декара стопанисвана земя)

Видове зърнени храни	Събрана реколта кгр.	Продадено	
		кгр.	% отъ реколтата
Пшеница	1.563.526	760.940	48,7
Ръж	53.484	10.640	19,9
Смъс	11.800	900	7,6
Ечемик	712.424	230.536	32,4
Овес	173.425	19.089	11,0
Царевица	424.925	101.908	24,0

Данните на горните 'таблици напълно се съгласуват с нашите очаквания, защото пазарността на зърнените храни се увеличава успоредно с увеличаване размъра на земеделските стопанства. И това важи не само за тѣзи храни, които иматъ несъмнено изразенъ пазаренъ характеръ, но и за тѣзи, които иматъ вътрешно-консумативно предназначение. Това проличава още по-ясно в следната таблица, която сумира характеристиките на пазарността на всички видове зърнени храни, въ всички групи земеделски стопанства.

Таблица № 6. Пазарност на отделните видове зърнени храни въ отделните групи земеделски стопанства:

Видове зърнени храни	Групи земедел. стопанства			
	много дреб.	дребни	средни	едри
Пшеница	12,6	25,0	24,8	48,7
Ръж	3,5	5,7	16,5	19,9
Смъс	3,1	4,6	3,5	7,6
Ечемик	19,2	11,5	15,5	32,4
Овес	8,1	4,1	5,8	11,0
Царевица	10,0	10,6	18,6	24,0

Установената връзка между увеличението на пазарността и голѣмината на земеделските стопанства проличава много ясно въ всички видове зърнени храни, освенъ въ ечемика и смъста. Това обстоятелство, че много дребните стопанства изнасятъ доста голѣмъ процентъ отъ своята реколта отъ ечемикъ на пазара, може да се обясни съ

това, че производството на ечемика въ тѣзи стопанства става съ цель да се слобиятъ тия стопанства съ една пазарна стока. Като имаме предвидъ, че въ тѣзи наши най-дребни стопанства има извънредно малко добитѣкъ, поради което се произвежда и много малко зърненъ фуражъ, и въ частностъ ечемикъ, става ясно, че продажбата на една пета отъ това производство е резултатъ не на наличието на излишѣци, а на съзнателното и преднамѣрено произвеждане на стоки за продажба.

Това обстоятелство, че основната маса на зърненитѣ храни за продажба се образува само отъ по-едритѣ земеделски стопанства, не може да не предизвика известни проблеми, като се взематъ подъ внимание както особеноститѣ на аграрната ни конституция, така и тенденциитѣ на развитие въ земеделското ни стопанство. Знайно е, че грамадна частъ отъ земеделскитѣ стопанства у насъ сж отъ по-дребень размѣръ. Известно е сжщо така, че броятъ на тия стопанства, както абсолютно така и относително, се увеличава съ течение на времето. При това положение не е мжчно да се разбере, че издребняването на земеделскитѣ ни стопанства ще се съпровожда съ намалението на процента на зърненитѣ храни, които се изнасятъ на пазаритѣ. Другояче казано: снабдяването на градското население, както и на селското население, което не произвежда зърнени храни, ще се затруднява, и то като следствие на издребняването на земеделското ни стопанство, при което произвежданитѣ зърнени храни се консумиратъ въ самитѣ произвеждащи ги земеделски стопанства. Къмъ тѣзи трудности при снабдяването на вътрешния ни пазаръ съ зърнени храни, неизбѣжно ще се присѣдинятъ и затрудненията, идващи отъ намалението на нашия износенъ щокъ. Ако покачването на урожайността на зърненитѣ храни у насъ не ще се засили значително, то намалената пазарностъ на зърненитѣ храни, като следствие на безспирното издребняване на земеделскитѣ ни стопанства, ще постави наскоро страната предъ голѣми трудности и изпитания.

За да се разбере по-ясно какво значение има издребняването на земеделското стопанство за по-нататъшното снабдяване на пазаритѣ съ зърнени храни, ние ще установимъ какъвъ дѣлъ отъ всички продадени зърнени храни се пада на стопанствата отъ различни голѣмини. Съответнитѣ данни намираме въ следната таблица:

Таблица № 7. Разпредѣление на продаденитѣ зърнени храни между земеделскитѣ стопанства отъ различни голѣмини:

Видове зърнени храни	Г р у п и з е м е д е л с к и с т о п а н с т в а							
	много дребни		д р е б н и		с р ѣ д н и		е д р и	
	кгр.	‰	кгр.	‰	кгр.	‰	кгр.	‰
Пшеница	71.627	1,4	1.811.821	35,4	2.472.306	48,3	760.940	14,9
Ръжъ	13.130	3,6	159.896	44,2	177.833	49,2	10.640	3,0
Смѣсь	2.922	5,5	34.173	64,0	15.406	28,8	900	1,7
Ечемикъ	22.460	1,8	490.974	39,9	502.801	40,8	215.013	17,5
Овесь	3.040	2,5	50.030	40,8	54.928	44,8	14.612	11,9
Царевица	55.269	2,7	1.027.301	48,5	933.910	44,1	101.908	4,7

Отъ тази таблица се вижда много ясно, че по-едриятъ секторъ на земеделското ни стопанство изнася на пазара по-голѣмъ процентъ отъ

общото количество продавани зърнени храни, отколкото по-дребния клонъ на земеделскитъ стопанства. Това обстоятелство, че срѣднитъ и едри стопанства играятъ по-голъма роль въ продаването на зърненитъ храни, отколкото много дребнитъ и дребнитъ стопанства, проличава още по-силно, когато съпоставимъ значението на съответнитъ групи земеделски стопанства въ производството на съответнитъ култури. Тѣзи данни имаме въ следната таблица:

Таблица № 8. Разпредѣление на събраната реколта между земеделскитъ стопанства отъ различни голѣмини:

Видове зърнени храни	г р у п и з е м е д е л с к и с т о п а н с т в а							
	много дребни		д р е б н и		с р ѣ д н и		е д р и	
	кгр.	‰	кгр.	‰	кгр.	‰	кгр.	‰
Пшеница	564.941	2,1	15.269.191	55,8	9.964.314	36,4	1.563.525	5,7
Ръжъ	372.994	7,7	3.342.003	69,0	1.074.960	22,2	53.484	1,1
Смѣсь	94.570	4,5	1.538.465	73,6	445.149	21,3	11.800	0,6
Ечемикъ	128.365	1,5	4.285.901	51,2	3.238.372	38,7	712.424	8,6
Овесъ	39.859	1,7	1.209.790	51,2	942.050	39,8	173.425	7,3
Царевица	562.908	3,6	9.702.334	61,8	5.017.932	32,0	424.925	2,6

Таблицата показва, че въ производството на зърнени храни земеделскитъ стопанства отъ по-дребния секторъ играятъ много по-голъма роль, отколкото по-едритъ стопанства.

Съпоставянето на последнитъ две таблици позволява да се получатъ следнитъ доста характерни изводи, а именно: че стопанствата, които произвеждатъ по-голъмата частъ отъ реколтата на зърненитъ храни, продаватъ по-малката частъ отъ продаденитъ зърнени храни, и обратно—че стопанствата, които произвеждатъ по-малката частъ отъ тази реколта, продаватъ значително повече, отколкото тѣзи, които произвеждатъ по-голъмата частъ отъ реколтата. Това се потвърждава много ясно и отъ следната таблица:

Таблица № 9. Съпоставяне на дѣловетъ на реколтитъ и на продажбитъ на зърненитъ храни въ различнитъ групи земеделски стопанства

ВИДОВЕ ЗЪРНЕНИ ХРАНИ	ГРУПИ ЗЕМЕДЕЛСКИ СТОПАНСТВА А							
	Много дребни		Дребни		Срѣдни		Едри	
	Реколти	Продаж.	Реколти	Продаж.	Реколти	Продаж.	Реколти	Продаж.
Пшеница	2,1	1,4	55,8	35,4	36,4	48,3	5,7	14,9
Ръжъ	7,7	3,6	69,0	44,2	22,2	49,2	1,1	3,0
Смѣсь	4,5	5,5	73,6	64,0	21,3	28,8	0,6	1,7
Ечемикъ	1,5	1,8	51,2	39,9	38,7	40,8	8,6	17,5
Овесъ	1,7	2,5	51,2	40,8	39,8	44,8	7,3	11,9
Царевица	3,6	2,7	61,8	48,5	32,0	44,1	2,6	4,7

Ако ние обозначимъ схематически стопанствата до 100 дек. като по-дребень секторъ на нашето земедѣлие, а стопанствата надъ 100 дек. — като по-едъръ клонъ на нашето земедѣлие, то става много очебийно, че по-дребниятъ секторъ произвежда по-голѣмата частъ отъ зърненитъ храни у насъ, но продава по-малката частъ отъ общото количество продавани зърнени храни, когато по-едриятъ секторъ произвежда по-малката частъ отъ общото количество произвеждани зърнени храни, но продава по-голѣмата частъ отъ всичкитъ продавани зърнени храни. Това се вижда ясно отъ следната таблица, която се явява като обобщаване на предишната таблица.

Таблица № 10. Процентно участие на по-дребния и по-едрия секторъ на земедѣлскитъ ни стопанства въ производството и продажбата на зърненитъ храни:

Видове зърнени храни	По-дребния секторъ		По-едрия секторъ	
	Реколти	Продаж.	Реколти	Продаж.
Пшеница	57,9	36,8	42,1	63,2
Ръжъ	76,7	47,8	23,3	52,2
Смѣсь	78,1	69,5	21,9	30,5
Ечемикъ	52,7	41,7	47,3	58,3
Овесъ	52,9	43,3	47,1	56,7
Царевица	65,4	51,2	34,6	48,8

Установеното не представлява нѣщо, което може да ни очуди — наопъки, това напълно отговаря на нашитъ общи знания относно земедѣлското ни стопанство. А именно, земедѣлскитъ стопанства у насъ сж предимно по-дребни стопанства, въ чиито ржце се съсредоточава по-голѣмата частъ отъ обработваемата земедѣлска площъ; естествено е, че тѣ произвеждатъ и по-голѣма частъ отъ общото количество зърнени храни,

които се произвеждатъ въ Царството. Отъ друга страна, въ тѣзи по-дребни земедѣлски стопанства се съсредоточава и по-голѣмата частъ на земедѣлското ни население, което се опира, въ своята прехрана, на произведенитъ въ самитъ земедѣлски стопанства земедѣлски произведения, въ частностъ зърненитъ храни. Тѣй като произведенитъ въ по-дребнитъ земедѣлски стопанства зърнени храни се консумиратъ въ по-значителни количества отъ самото произвеждащо ги земедѣлско население, то за продажба оставатъ относително малки количества. Сжщитъ съображения обясняватъ, защо по-едритъ стопанства произвеждатъ по-малката частъ отъ общата реколта, но сжщевременно продаватъ по-голѣмата частъ отъ продаванитъ изобщо зърнени храни. Съставлявайки незначителенъ брой отъ всички земедѣлски стопанства въ страната, по-едритъ земедѣлски стопанства обработватъ по-малката частъ отъ земедѣлската площъ и произвеждатъ само по-незначителната частъ отъ общата реколта, но тѣй като незначителното количество земедѣлско население въ тѣзи по-едри стопанства не може да погълне голѣмо количество отъ произведената отъ тѣхъ реколта, доста голѣмо количество отъ последната остава за продажба.

Установенитъ отношения между голѣмината на земедѣлскитъ стопанства и размѣра на пазарността на зърненитъ храни не е нѣщо специфично — присжщо само на нашето земедѣлско стопанство. Наопъки, тази закономерность е отдавна установена въ свѣтовното културно земедѣлско стопанство. Така напиримъ, отдавна е било известно, че из-

носът на руските зърнени храни се е опирал на чифликчийските стопанства и на по-едрит селячески стопанства. Неотдавна наново се е потвърдила тази закономерност въ това, че въ редица държави се е намалил шокът на пазарните зърнени храни, като следствие на прокараната аграрна реформа, т. е. като следствие на раздробяването на по-едрит земеделски стопанства.

Но ако установените отношения между размерите на земеделските стопанства и степента на пазарността на зърнените храни не сж нѣщо характерно само за нашето земедѣлие, то особеностите на нашето земеделско стопанство, а именно: аграрната конституция и аграрната еволюция на нашия народъ подбуждатъ да се обърне особено внимание на въпросите относно пазарността на зърнените храни — господството на по-дребните земеделски стопанства и засилването на това господство съ течение на времето възбуждатъ тревожните съмнения относно бъдещите възможности за продажбата на зърнените храни отъ страна на земеделците, производители на последните.

Достатъчна представа за разпространението на отдѣлните групи земеделски стопанства у насъ, както и за еволюцията въ това отношение, ще ни даде следната таблица, въ която имаме данните за броя и площта на отдѣлните групи земеделски стопанства, споредъ преброяванията презъ 1926 и 1934 г. г.

Таблица № 11. Брой и площ на отдѣлните групи земеделски стопанства презъ 1926 и 1934 г. г.

Групи земеделски стопанства	С т о п а н с т в а					
	1 9 2 6		1 9 3 4		Измѣнение 1934 г. въ срав. съ 1926 г.	
	брой	‰	брой	‰	брой	‰
до 20 дек.	181.935	24,24	239.460	27,06	+ 57.525	+ 2,82
20—100 "	456.025	60,75	551.646	62,33	+ 95.621	+ 1,58
до 100 "	637.690	84,99	791.106	89,39	+ 153.146	+ 4,40
100—300 "	107.951	14,38	90.858	10,27	— 17.093	— 4,11
надъ 300 "	4.702	0,63	3.021	0,34	— 1.681	— 0,29
надъ 100 "	112.653	15,01	93.879	10,61	— 18.774	— 4,40
П л о щ						
	декари	‰	декари	‰	декари	‰
до 20 дек.	1.800.656,4	4,20	2.333.373,2	5,34	+ 532.716,8	+ 1,14
20—100 "	23.141.702,3	53,93	26.886.153,7	61,49	+ 3.744.451,4	+ 7,56
до 100 "	24.942.358,7	58,13	29.219.527,9	66,83	+ 4.277.168,2	+ 8,70
100—300 "	15.715.492,1	36,62	12.909.889,0	29,53	— 2.805.603,1	— 7,09
надъ 300 "	2.352.964,8	5,25	1.594.253,7	3,64	— 658.711,1	— 1,61
надъ 100 "	17.968.456,9	41,87	14.504.142,7	33,17	— 3.464.314,2	— 8,70

Отъ таблицата се вижда, колко интензивно загубва значението си стопанството отъ по-едъръ размеръ. Ако още въ 1926 г. стопанствата по-големи отъ 300 дек. сж били едва 0,63‰ отъ общия брой земеделски стопанства въ Царството, то сега тѣ сж само 0,34‰ отъ този брой. Може да се каже безъ всѣкакво преувеличение, че въ България въ сѣщностъ

вече не съществува, имащо някакво реално значение, едро земеделско стопанство, защото през 1934 г. сж останали само 3,021 такива стопанства, съ обща площ близо 1,600,000 дек. Но след едритъ стопанства идва вече редътъ на срѣднитъ стопанства—за този периодъ и тѣ сж намалѣли на 17,000 стопанства, т. е. годишно загиватъ повече отъ две хиляди срѣдни стопанства и годишно надъ 350 хиляди дек. земя отъ тѣзи стопанства преминаватъ въ ржцетъ на по-дребни стопанства. Но и самитъ по-дребни стопанства все повече издребняватъ, макаръ че въ тѣхнитъ ржце влизатъ земитъ на едритъ и срѣднитъ стопанства.

Постепенно ние навлизаме въ такава състояние, когато цѣлото ни земеделско стопанство ще се съсрѣдоточи въ ржцетъ на много дребнитъ и дребни стопанства. Тѣзи стопанства, т. е. стопанствата съ стопанисвана площ по-малка отъ 100 дек., сж достигнали вече до $\frac{9}{10}$ отъ всичкитъ ни земеделски стопанства. Издребняването на земеделското стопанство у насъ придобива дори и застрашителни размѣри. Нека дапомнимъ, че 27% отъ всички земеделски стопанства стопанисватъ срѣдно по-малко отъ десетъ декара на едно стопанство.

Отъ посоченитъ числа става ясно, че еволюцията на земеделското стопанство у насъ води къмъ непрекъснато и усилено издребняване на земеделскитъ стопанства. Отъ предишното ние знаемъ, че това е свързано съ намалението на пазарността на зърненитъ храни, което намаляние придобива толкова по-опасенъ характеръ, колкото повече издребнява срѣдниятъ размѣръ на земеделскитъ стопанства. А ние сме изтъквали, че издребняването у насъ върви въ такава насока, че вече повече отъ $\frac{1}{4}$ отъ всички земеделски стопанства не могатъ да осигурятъ собственото си снабдяване съ зърненитъ храни.

Освенъ посоченитъ последици, издребняването на земеделскитъ стопанства има и друго неблагоприятно отражение върху пазарността на зърненитъ храни. А именно, това издребняване се съпровожда съ намалянието на урожайността на зърненитъ храни. Тукъ ние засѣгаме единъ много малко проученъ въпросъ отъ областта на земеделското ни стопанство—въпросътъ за връзката между голѣмината на земеделското стопанство и размѣритъ на реколтитъ у насъ. Известно е, че тъкмо въ областта на производството на зърненитъ храни, по-едритъ стопанства иматъ известни предимства предъ по-дребнитъ стопанства. Това се обяснява съ обстоятелството, че силнитъ страни на по-дребнитъ земеделски стопанства — наличието на голѣми количества заинтересувани отъ резултатитъ на работата трудови сили — не могатъ да се проявятъ при производството на зърнени храни, защото това производство се нуждае не толкова отъ трудови сили, колкото отъ капиталъ (орждия и машини, торене, работенъ добитѣкъ, по-добъръ посѣвенъ материалъ и т. н.) Затова пъкъ, силнитъ страни на по-едритъ земеделски стопанства — тѣхната по-голѣма осигуреностъ съ капитали, иматъ възможность ползотворно да се проявятъ тъкмо въ областта на производството на зърненитъ храни. Поради посоченитъ особености на това производство въ всички държави, кждето зърненитъ храни се произвеждатъ отъ стопанства съ различни размѣри, се забелязва тази особеностъ, че въ по-едритъ стопанства реколтата на зърненитъ храни е по-голѣма, отколкото въ по-дребнитъ стопанства.

Ние, разбира се, не можемъ да очакваме, че и у насъ тази законо-

мърностъ ще изпъкне съ същата очебийностъ, както въ странитѣ, въ които има рѣзка разлика между по-едритѣ и по-дребнитѣ стопанства. У насъ тази диференциация е много ретуширана, защото общиятъ белегъ на нашитѣ земеделски стопанства е слабата осигуреностъ съ капитали, поради което не може да се очаква една голѣма разлика въ голѣмината на реколтитѣ на зърненитѣ храни въ нашитѣ по-едри и по-дребни стопанства. И все пакъ, такава една разлика не може да не проличи и у насъ. Че това е наистина така, се вижда отъ следната таблица, въ която сж съпоставени реколтитѣ на зърненитѣ храни въ нашитѣ стопанства отъ различни голѣмини.

Таблица № 12. Реколтитѣ на зърненитѣ храни въ земеделскитѣ стопанства отъ различни голѣмини (килограми на декаръ):

Видове зърнени храни	Видове стопанства				
	Много дребни	Дребни	Срѣдни	Едри	Всичко
Пшеница	115	116	116	130	118
Ръжъ	120	118	115	115	118
Смѣсь	115	132	139	130	133
Ечемикъ	140	149	158	180	155
Овесъ	85	89	93	106	91
Царевица	105	111	108	99	110

Отъ тази таблица се вижда, че реколтата въ по-едритѣ стопанства, особено въ най-едритѣ стопанства, е по-голѣма, отколкото въ по-дребнитѣ и особено въ най-дребнитѣ. Това важи особено за най-главнитѣ видове зърнени храни, т. е. за пшеницата и ечемика.

Че по-едритѣ стопанства събиратъ по-добра реколта, отколкото по-дребнитѣ стопанства, това може да се покаже и по другъ единъ начинъ. А именно, като сравнимъ дѣла на отдѣлнитѣ видове стопанства въ общата площъ на отдѣлнитѣ видове зърнени храни съ този въ общото количество на тѣхнитѣ реколти, ще видимъ, че дѣлътъ на по-едритѣ стопанства въ събраната реколта е по-голѣмъ отъ този въ площта. Това е свидетелство, че по-едритѣ стопанства получаватъ по-голѣма реколта отъ единица площъ, отколкото по-дребнитѣ стопанства. Съответнитѣ данни имаме въ следната таблица:

Таблица № 13. Сравнение на дѣла на реколтитѣ и на площта на отдѣлнитѣ видове зърнени храни въ стопанствата съ различни размѣри:

Видове зърнени храни	Видове стопанства							
	Много дреб.		Дребни		Срѣдни		Едри	
	Площъ	Реколта	Площъ	реколта	Площъ	Реколта	Площъ	Реколта
Пшеница	2,2	2,1	56,0	55,8	36,4	36,4	5,1	5,7
Ръжъ	7,5	7,7	68,7	69,0	22,7	22,2	1,1	1,1
Смѣсь	5,2	4,5	73,9	73,6	20,3	21,3	0,5	0,6
Ечемикъ	1,7	1,5	53,2	51,2	37,9	39,9	7,3	8,6
Овесъ	1,8	1,7	52,6	51,2	39,2	39,8	6,4	7,3
Царевица	3,8	3,6	60,8	61,8	32,4	32,0	3,2	2,6

Както казахме по-горе, разликата въ урожайността на по-едритъ и по-дребнитъ стопанства не е много голъма, защото и самата диференциация въ начинитъ на обработката на земитъ въ нашитъ стопанства отъ различна голъмина не е значителна. Все пакъ, отъ дветъ последни таблици изпъква, че такава разлика се наблюдава и у насъ. А това означава, че освенъ посоченитъ по-рано причини за намаление щока на зърненитъ храни, които влизатъ въ продажба, раздробяването на земеделскитъ стопанства представлява друга причина за намалението на този щокъ. Видѣхме, че раздробяването на земеделскитъ стопанства намалява продажния щокъ на зърненитъ храни поради това, че по-голѣмата частъ отъ тѣхъ се консумира въ самитъ произвеждащи ги земеделски стопанства. Но наредъ съ тази причина, която идва отъ консумацията на земеделскитъ стопанства, въ сжщата насока действува и друга една причина, която идва отъ страна на производството на издребнитъ земеделски стопанства — тѣ произвеждатъ по-малко на единица площъ въ сравнение съ по-едритъ стопанства. Така че, въ края на краищата, общиятъ щокъ на зърненитъ храни за продажба се намалява както поради това, че по-дребнитъ земеделски стопанства произвеждатъ по-малко, отколкото би могло да се произведе отъ сжщата площъ земя, ако тѣ сж въ ржцетъ на по-едритъ стопанства, така и поради това, че това намалено производство се консумира въ по-голѣмата си частъ въ самитъ произвеждащи ги земеделски стопанства.

По-дребнитъ земеделски стопанства, обаче, не само че произвеждатъ по-малко отъ единица обработваема площъ, и не само че консумиратъ повече въ самитъ земеделски стопанства, оставяйки поради това по-малко за продажба, но тѣ сжщо така харчатъ повече посѣвенъ материалъ, отколкото по-едритъ стопанства и колкото е обективно необходимо за да се получи добра реколта. Това обстоятелство, че по-дребнитъ земеделски стопанства хаятъ безполезно известно количество семе за посѣвъ, е вече отдавна установено отъ сравнителното проучване на земеделскитъ стопанства отъ различенъ размѣръ въ редица държави. Тѣзи проучвания даватъ сжщо така обяснение и на този на пръвъ погледъ парадоксаленъ фактъ, че тъкмо стопански по-слабитъ предприятия, т. е. по-дребнитъ стопанства, сж по-малко грижливи спрямо своитъ оскъдни запаси на посѣвенъ материалъ, отколкото стопански по-силнитъ предприятия, т. е. по-едритъ стопанства. Това обяснение се свежда въ сжщностъ къмъ установяването на по-голѣма рационалностъ въ организацията на по-едритъ стопанства. А именно: последнитъ често притежаватъ сѣячки и въ особеностъ редосѣячки, благодарение на които се пести посѣвенъ материалъ както поради това, че се хвърля по-малко семе, отколкото при посѣвъ съ ржката, така и поради това, че хвърленото семе се разпредѣля по-равномѣрно и поради това по-голѣмъ процентъ дава вегетативенъ ефектъ и по-малкъ процентъ остава безрезултатенъ, отколкото при ржчния посѣвъ. Сжщо така, има значение и обстоятелството, че по-голѣмитъ стопанства извършватъ посѣвъ въ по-подходящо време, че тѣ по-добре подготвятъ почвата къмъ посѣвъ и т. н.

У насъ още нѣма такива проучвания, но ние отнапредъ трѣбва да очакваме, че въпросната разлика нѣма да бжде много значителна, поради посочената вече слаба диференциация въ стопанската организация на различнитъ по голъмина стопанства. Въ това се увѣряваме чрезъ следната таблица:

Таблица № 14. Семе, употребено за посѣвъ на единъ декарь, въ стопанствата отъ различни голѣмини:

Видове зърнени храни	ВИДОВЕ СТОПАНСТВА											
	Много дребни			Дребни			Срѣдни			Едри		
	Площъ		Посѣто семе	Площъ		Посѣто семе	Площъ		Посѣто семе	Площъ		Посѣто семе
	Декари	Всичко	На 1 дек.	Декари	Всичко	На 1 дек.	Декари	Всичко	На 1 дек.	Декари	Всичко	На 1 дек.
Пшеница	4931,8	126353	26	131162	2931066	23	86000	1780,168	21	12000	262653	22
Ръжъ	5991,8	66059	11	30198	534739	18	9328	170461	18	464	9936	21
Смѣсь	820,5	19284	24	11606	282969	24	3196	71889	22	91	3000	33
Ечемикъ	918,8	18571	20	28780	522866	18	20466	350922	17	3953	47363	12
Овесъ	472	7745	16	13604	205775	15	10133	134833	13	1643	20899	13
Царевица	536	18978	33	8686	243144	28	46306	123845	27	4303	10105	23

Отъ горната таблица се вижда, че и у насъ по-едритѣ стопанства използватъ по-пестеливо семето за посѣвъ. Това важи, въ всѣки случай, за най-важнитѣ ни зърнени храни: за пшеницата, ечемика, овеса и царевичата, при които по-едритѣ стопанства харчатъ по-малко семе за посѣвъ на декарь, отколкото по-дребнитѣ стопанства. Посочената разлика достига въ отдѣлнитѣ култури до доста значителни размѣри, както това се вижда отъ следващата таблица. Тукъ ние приемаме за сто количеството семе, посѣто на единъ декарь отъ най-дребнитѣ стопанства, и изчисляваме индекситѣ на посѣтото семе въ стопанствата отъ по-голѣмъ размѣръ.

Таблица № 15. Индекситѣ на посѣтото семе въ различнитѣ по голѣмина стопанства:

Видове зърнени храни	Видове стопанства			
	Много дребни	Дребни	Срѣдни	Едри
Пшеница	100	88,5	80,8	84,6
Ечемикъ	100	90,0	85,0	60,0
Овесъ	100	93,7	81,2	81,2
Царевица	100	84,8	81,8	69,7

Виждаме, че количеството семе, което се хвърля въ земята отъ по-дребнитѣ стопанства, е величина много по-голѣма, отколкото посѣтото семе отъ по-едритѣ стопанства. А че това по-вече посѣто семе отъ по-дребнитѣ стопанства е напразно изхабено, проличава много ясно като си спомнимъ, че реколтата е по-голѣма въ по-едритѣ стопанства, отколкото въ по-

дребнитѣ, т. е. въ тѣзи, които харчатъ по-малко посѣвенъ материалъ, а не въ тѣзи, които съ излишна щедростъ заравятъ семето въ земята.

Въ връзка съ проучванитѣ въпроси за пазарнитѣ излишъци на зърненитѣ храни въ земеделското ни стопанство, сега установениятъ фактъ идва да подкрепи твърдението ни, че по-нататъшното издребняване на земеделскитѣ ни стопанства ще намали пазарния шокъ на зърне-

нитѣ храни и поради това, че доста голѣмо количество зърнени храни ще бждатъ напълно загубени само поради това, че нарастналиятъ брой по-дребни стопанства ще харчатъ за посѣвъ много повече семе, отколкото би било похарчено при запазването на по-голѣмъ процентъ поедри стопанства.

БЪЛГАСКАТА ХИМИЧЕСКА ИНДУСТРИЯ

отъ

Д-РЪ К. ВОЙНОВЪ

Началото на българската химическа индустрия трѣбва да се търси още преди освобождението на България. Многобройнитѣ сапунарски заведения, които сж изнасяли своитѣ сапуни на голѣмитѣ годишни панаири (Узунджовски и др.), представлявали, безспорно, зародиша на химическата ни индустрия, макаръ и въ много примитивенъ видъ. Трѣбва да се очудваме, обаче, че съ непосиленъ трудъ и при всѣкакви несгоди се е произвеждалъ често великолѣпенъ по качество сапунъ. Необходимата за целта мазнина е била на лице. Липсвало е, обаче, всичко друго, особено содата каустикъ, безъ която сега е невъзможно да се получи сапунъ. Нашитѣ сапунари отъ преди освобождението сж получавали своитѣ знания отъ своитѣ бащи и дѣди; откъде сж получили тѣзи последнитѣ своитѣ емпирически познания, намъ е неизвестно. Въ всѣки случай, не е имало нито ръководства, нито учени химици, които да даватъ нуждитѣ наставления. Нашитѣ сапунари замѣстваха липсата на сода каустикъ съ пепель отъ дърва. Дори до Балканската война, въ много наши малки градчета минаваха агенти на занаятчийски сапунарски заведения, които събираха отъ отдѣлнитѣ домакинства дървесната пепель. Въ сапунарницата дървесната пепель се разтваряше въ вода; по този начинъ всичкитѣ поташъ (K_2CO_3) на пепельта се разтваряше, а остатъкътъ се отстраняваше чрезъ процеждане. Къмъ така получения разтворъ се прибавяше гасена варъ и по този начинъ поташътъ се превръщаше въ калиева основа; тази последната оставаше въ разтворъ и образуваше лютата вода (лицията) на сапунаря. Съ нея се изваряваше мазнината и се превръщаше въ мекъ сапунъ, а този, чрезъ осоляване, въ твърдъ такъвъ. Отъ това следва, че нашиятъ иначе неукъ сапунарь е разбиралъ добре химизма на добиване на лютата вода и усапуняването на мазнината. Сапунарството е било най-развитиятъ клонъ на химическата ни индустрия преди освобождението. Като прибавимъ къмъ него производството на нѣкои растителни бои и самото бояджийство на сукна и гайтани, а сжщо и производството на розово масло — то ние получаваме почти пълна представа за не много сложната химическа индустрия на предосвободителната епоха.

Следъ освобождението, химическата ни индустрия се развива слабо. Много мжчно се промѣнятъ навицитѣ и нуждитѣ на нашето изостанало население. Постепенно, обаче, особено въ градоветѣ, проникватъ европейски моди и вкусове и се явява нужда отъ по-доброкачествени сапуни, одеколони, парфюми, глицерини; модерното сградостроителство потърси разни видове цемента; минното и каменоломно дѣло — барутъ и

други взривове и т. н. Заведенията стъпват здраво на краката си и, насърдчавани отъ държавата, превъзможватъ трудноститъ, създавани отъ чуждата конкуренция. Нѣкои браншове на химическата индустрия, като сапунениятъ, цементниятъ и др., успѣватъ, особено следъ Европейската война, да изтласкатъ почти напълно европейската стока и да завладеятъ окончателно пазара.

Производство на	Всичко за- ведения	Работено дни	Работници на заведе- нията
Цементъ, хидравлическа варъ	5	832	527
Захаръ, меласиранъ фуражъ	5	916	559
Оцетъ	8	2168	11
Бои, лакове, безиръ	8	2294	168
Мастила, моливи	2	533	34
Взривни вещества	6	1424	91
Кибритъ	1	192	200
Сгъстени течни гозове	5	1032	45
Разни химикалии	6	1265	99
Всѣкакви свѣщи	2	447	20
Сапунъ, глицеринъ, парфюми	12	2515	112
Сапуни и козметика	3	891	76
Розово масло, конкретъ и др. етерни масла	29	855	74
Химически произведения отъ кости и лешъ	3	716	81
Дестилация на дърво, земни ма- сла, вкл. индустриални масла	5	851	73
Нишесте, папъ, декстринъ	2	393	27
Гликоза	3	494	48
Мая и превързочни материали	2	297	8
Всичко	107	18115	2253

Химическата индустрия и у насъ, както навсѣкжде, се отличава съ малкия си брой работници.

Много интересни сж даннитъ за употребенитъ въ производството материали и горива и тѣхния произходъ, а сжщо и за производството и количеството на продаванитъ стоки.

Производство на:	Материали, употребени въ производството		Производство въ лева	Продадени стоки	
	мѣстни-лева	Чуждест. лева		Въ страната-лева	Въ чужбина-лева
Цементъ, хидравлическа варъ	10,666,000	7,098,000	149,609,000	155,671,000	—
Захаръ, меласиранъ фуражъ	61,606,000	1,281,000	140,340,000	494,775,000	6,732,000
Оцетъ	2,933,000	—	5,105,000	5,961,000	—
Бон, лакове, безиръ	11,202,000	8,973,000	35,566,000	37,943,000	—
Мастила, моливи	931,000	2,348,000	10,460,000	10,076,000	—
Взривни вещества	1,030,000	5,833,000	11,343,000	16,583,000	—
Кибритъ	4,238,000	1,810,000	14,594,000	90,000,000	—
Сгъстени течни газове	61,000	136,000	11,287,000	20,188,000	—
Разни химикалии	2,236,000	8,416,000	20,462,000	21,346,000	—
Свѣщи всѣкакви	897,000	3,664,000	4,298,000	4,096,000	—
Сапунъ, глицеринъ, парфюми	32,748,000	30,177,000	99,150,000	99,053,000	1,545,000
Сапуни и козметика	4,302,000	6,922,000	21,410,000	22,491,000	—
Розово масло, конкретъ и др. етерни масла	24,756,000	374,000	41,746,000	3,245,000	18,827,000
Химически произведения отъ кости, лешъ	7,099,000	859,000	14,551,000	9,686,000	5,182,000
Дестилация на дърво, земни масла, вкл. индустр. масла	4,595,000	22,118,000	38,443,000	38,283,000	—
Нишесте, папъ, декстринъ	1,542,000	25,000	3,508,000	2,866,000	—
Гликоза	5,165,000	481,000	12,193,000	20,195,000	—
Мая и превързочни материали	958,000	670,000	2,243,000	2,933,000	—
Всичко	176,645,000	101,185,000	636,338,000	1,055,491,000	32,286,000

Къмъ това трѣбва да се прибавятъ и разноситѣ за гориво. Горнитѣ клонове на химическата ни индустрия сж употребили:

1. Мѣстни горива за 41,986,000 лв.
2. Чужди горива за 2,341,000 лв.
3. Електрическа енергия за 29,362,000 лв.

Всичко 73,689,000 лв.

Горната таблица е поучителна въ много отношения. Българската химическа индустрия показва стремежъ да използвава все повече материали отъ мѣстенъ произходъ. Презъ 1935 г., за която се отнасятъ всички гореизложени данни, суровитѣ материали отъ мѣстенъ произходъ сж възлѣзли на 63·58%, отъ чуждестраненъ произходъ — на 36·42%. Стремекътъ къмъ все по-голѣмо използване на мѣстни сурови материали е една отъ главнитѣ задачи на всѣка индустрия; не трѣбва да премълчимъ, обаче, че къмъ усилено използване на мѣстни сурови материали въ химическата индустрия подтиква и общото международно положение, особено презъ последнитѣ нѣколко години. Нѣкои клонове на химическата ни индустрия сж постигнали особено голѣми успѣхи въ използване на мѣстни сурови материали. Така: оцетната индустрия използва 100% мѣстни материали, захарната — 97·96%, кибритената — 70·07%, индустрия за етерни масла (розово и др.) — 98·51%, химическото производство отъ кости и лешъ — 89·20%; индустрията за нишесте, папъ, декстринъ — 98·40%, гликозената — 91·45%. Всички тѣзи индустрии сж въ прѣка връзка съ земедѣлието, горитѣ или пъкъ преработватъ животински отпадъци. Съ други думи, тѣ иматъ коренитѣ си дълбоко въ

родната земя. Останалитѣ, изброени въ таблицата, индустрии употребяват чуждестранни материали, които по стойност далече надминават мѣстнитѣ такива. Така, въ индустрията на бои, лакове и безиръ само 55.52% отъ материалитѣ сж отъ мѣстно произхождение, въ индустрията за мастила и моливи—само 28.39%, въ индустрията за взривни вещества—15.0%, индустрията за разни химикалии—20.98%, индустрията за свещи—19.66%, сапунената индустрия—52.04% и т. н. Отъ всички тѣзи индустрии, само сапунената и тази за свещи могат да постигнатъ, и то въ близко бъдеще, едно увеличение на употребяванитѣ мѣстни материали за смѣтка на чуждестраннитѣ такива. Останалитѣ индустрии, поради естеството на суровитѣ имъ материали, ще бждатъ зависими за дълго време отъ чужбина.

Нашата химическа индустрия работи за задоволяване само на вътрешния пазаръ. Така, презъ 1935 г. въ страната сж продадени стоки на стойност 1,055,491,000 лева; презъ сжщото време въ чужбина сж били пласирани стоки за 32,286,000 лв., или по-малко отъ 3% отъ общото количество на продаденитѣ стоки. Но и този малък износъ въ чужбина е често съвсемъ случаенъ. Само розовото масло може да се похвали съ единъ постояненъ износъ, но това се дължи на монополното положение, което заемаше доскоро този артикулъ въ нашата страна.

Главнитѣ сурови материали и фабрикати, които се внасятъ за нуждитѣ на химическата ни индустрия отъ чужбина, сж: химикали (солна, сѣрна и азотна киселини, натриева и калиева основа, сода карбонатъ, материали за избѣлване и обезцвѣтяване, и др.), анилинови и земни бои, смоли, восѣци и масти, лакове, есенции, ацетонъ, алуминий на прахъ, графитъ, нишадъръ, силитра, сѣра, парафинъ, екстракционни материали. По-голѣмата частъ отъ тѣзи материали не ще могатъ да се произведатъ въ България по разни причини. Не така стои въпросътъ съ нѣкои особено важни химикали, като сода каустикъ, натриевъ карбонатъ, бѣлилни материали, съдържащи хлоръ, хлоръ, водородъ, сода бикарбонатъ, солна киселина, сѣрна киселина и др. Следъ като констатирахме, че химическата ни индустрия, подъ покровителството на държавата и поради благоприятнитѣ обстоятелства следъ Европейската война, е направила забележителни успѣхи отъ освобождението насамъ, ние трѣбва да посочимъ и нѣкои нейни слаби страни. Като най-голѣмъ и даже сждбоносенъ недостатъкъ на тази индустрия ние трѣбва да споменемъ липсата на мѣстно производство на най-необходимитѣ ѝ химикалии. Химическото производство не може безъ минерални киселини, сода каустикъ, натриевъ карбонатъ и др. подобни. А точно тѣзи химикали—основата на химическата и на много други индустрии—се внасятъ изцѣло отвънъ. Липсата на производство на тѣзи продукти у насъ ни очудва, толкова повече че у насъ има много добри условия за такава индустрия. Ние неволно спираме нашия погледъ на спирка Мирово—проводайска околия. Това мѣсто като че е създадено да бжде центъръ на едно голѣмо химическо производство. Разположено въ непосредствена близостъ до централната линия и само на 6 клм. до гр. Провадия, то има всички предимства на евтино и бързо съобщение съ всички краища на Царството. Солнитѣ води се използватъ отъ 1923 г. отъ синдиката „Общъ Подемъ“, който и до днесъ се ограничава само въ производството на солъ. Наистина, въ самото производство на солъ сж направени забележителни успѣхи: увеличени

сж тавитѣ, доставени сж сушилни, получаватъ се разни качества соль—финна и типъ морска, създадена е инсталация за солни брикети, уредена е химическа лаборатория за надзоръ върху производството и др.

Количеството на произведената соль се е увеличавало всѣка година, както следва:

1923 г.—395 тона	1928 г.—4108 тона	1932 г.—3380 тона	1936 г.—7008 тона
1924 г.—571 „	1929 г.—3653 „	1933 г.—5680 „	1937 г.—9745 „
1926 г.—1284 „	1930 г.—1704 „	1934 г.—6400 „	
1927 г.—3982 „	1931 г.—3900 „	1935 г.—5330 „	

Готварската соль е много цененъ суровъ материалъ за цѣла редица химически съединения, които сж основата на всѣка химическа индустрия. Защо „Общъ подеъмъ“ не се е заелъ и досега съ получаването на нѣкои отъ тѣзи продукти, ние не знаемъ. Въ всѣки случай, синдикатътъ чувствува излишъкъ на сили и ние го виждаме да разширява своята дейностъ въ посока, която нѣма нищо общо съ производството на солта. Той е почналъ производството на меденъ карбонатъ, организира и преработването на конопъ. Тѣзи странични занимания на синдиката говорятъ, че кредити не му липсватъ. Тѣзи кредити биха могли да се вложатъ въ организиране на производства, които сж въ връзка съ солта. Съ други думи, ние се застѣпваме за едно облагородяване на солта, която сама по себе си е единъ евтинъ продуктъ. Отъ готварската соль могатъ да се получатъ чрезъ съответни химически процеси следнитѣ ценни продукти: сода каустикъ, солна киселина, хлоръ, водородъ, бѣлилна варъ, натриевъ карбонатъ, натриевъ бикарбонатъ, натриевъ сулфитъ (глауберова соль). Нека да видимъ какъвъ е вносътъ на тѣзи вещества въ България и дали тѣхната консумация е такава, че да се рентира едно българско производство:

Вносъ

Година	Сода каустикъ		Натриевъ карбонатъ		Натриевъ бикарбонатъ		Натриевъ сулфитъ		Солна киселина	
	тона	лева	тона	лева	тона	лева	тона	лева	тона	лева
1933	2013	16,804,000	1585	6,385,000	267	1,471,000	522	1,595,000	250	1,091,000
1934	1818	12,799,000	1800	5,785,000	253	1,119,000	916	2,361,000	321	1,109,000
1935	2774	19,569,000	2889	9,315,000	111	802,000	780	1,880,000	315	1,153,000
1936	2515	16,225,000	2953	8,841,000	116	632,000	749	1,558,000	369	1,395,000
1937	2782	16,992,000	3734	10,693,000	29	234,000	863	1,775,000	397	1,668,000
Ср. за година	2380	16,477,000	2612	8,203,800	175	851,600	766	1,833,000	330	1,883,000

Или срѣдно, всѣка година се внасятъ въ България 6263 тона химически продукти, на стойностъ 29,249,200 лв. Вносътъ на сода каустикъ, натриевъ карбонатъ, глауберова соль и солна киселина показва една постоянна тенденция на увеличение. Това е сигуренъ знакъ, че тѣхното търсене въ страната се увеличава, поради разширяване на работата на съответнитѣ индустрии. Само вносътъ на сода бикарбонатъ показва, особено презъ последната година, голѣмо намаление, което се дължи на обстоятелството, че тя се произвежда въ страната отъ сода карбонатъ, внесена отвънъ.

Горнитѣ данни за вноса ясно сочатъ, че едно химическо преработване на солнитѣ води при Мирово е напълно възможно и рентабилно.

Разбира се, че съвсемъ не е нужно да се почне производството на всички горенизброени артикули изведнажъ. Може да се подеме на първо време производството на сода каустикъ и солна киселина. Една инсталация за получаване на сода каустикъ, чрезъ електролиза, и на солна киселина ще струва както следва (по офертата на една голѣма германска фирма):

1. Инсталация за пречистване на солената вода—около	35,000	марки
2. Инсталация за електролиза на натриевъ хлоридъ „	235,000	„
3. Изпарителъ „	90,000	„
4. Инсталация за стапяне „	24,000	„
5. Инсталация за солна киселина „	50,000	„

Всичко 435,000 марки,

или около 14-5 милиона лева. Инсталацията е пресмѣтната за едно производство отъ около 4000 кгр. сода каустикъ и около 14,500 кгр. солна киселина (19—21° Вё) дневно. Отъ електролитната инсталация тече една течностъ съ около 110 гр. сода каустикъ въ единъ литъръ. Тя се сгъстява до 35° Вё. При 300 работни дни въ годината, тази инсталация ще даде 1200 тона годишно производство и ще задоволява половината отъ нуждитъ на страната ни отъ сода каустикъ. Това на първо време ще бѣде напълно достатъчно, а следъ известно време производството може да бѣде удвоено, така че да се задоволяватъ напълно нуждитъ на страната. Годишното производство на солна киселина, което ще дава сѣщата инсталация, ще надвишава значително нуждитъ ни—то ще бѣде около 4,350 тона, т. е. около 12 пѣти повече, отколкото е нужно. Ние се надѣваме, обаче, че при наличността на едно домашно производство на солна киселина, нейното употребление ще нарастне силно и тя ще замѣсти сѣрната киселина въ всички онѣзи случаи, кждето такова замѣстване е възможно. Възможно е, обаче, и друго разрешение: излишното количество хлоръ, което ще ни дава инсталацията, да бѣде преработено на бѣлилни препарати, като бѣлилна варъ, жавелова, лабаракова вода и пр.

Съ основаването на една фабрика за сода каустикъ и солна киселина, която по-сетие би разширила производството си и върху натриевъ карбонатъ, натриевъ бикарбонатъ и др., би се поставила една солидна основа на много химически и нехимически индустрии въ страната ни. Една индустрия, която би си поставила за целъ химическото преработване на солта, би имала право на сѣществувание само около соленитъ извори при Мирово. Само Мирово би могло да осигури едно непрекъснато и независимо отъ природни и атмосферни условия производство на соль, а следователно и едно редовно функциониране на индустрия за химическо преработване на солта. Въ този редъ на мисли, ние предвиждаме едно възражение: „Въ България има три мѣста, кждето се произвежда готварска соль за нуждитъ ѝ: Бургасъ, Поморие и Провадия (Мирово). Производството на Бургасъ и Поморие е въ голѣма зависимостъ отъ атмосферни условия и затова се колебае въ широки граници. Така, презъ 1920 год. е получена 8,125 тона морска соль, презъ 1931 г. — 24,300 тона, а презъ 1937 год. — 44,403 тона!! При това положение, явно е, че само провадийскитъ солници, чието производство е почти независимо отъ атмосферни условия, биха могли да спасяватъ страната отъ гладъ за соль, като съответно увеличаватъ производството си. Ако,

обаче, при провадийскитѣ солници се основе една индустрия за химическо преработване на солта, то тя би отнела една значителна частъ отъ добиваната солъ за свои нужди, и страната ни би била застрашена въ производството си“.

Преди да отговоримъ на това възражение, нека на правимъ една проста смѣтка. За да се добие 2400 тона сода каустикъ и съответното количество солна киселина сж нуждни теоретически 3510 тона солъ. Ако разширимъ производството за да получимъ, напримѣръ, натриевъ сулфитъ (глауберова солъ), ще ни трѣбватъ още 276 тона солъ. Следователно, повече отъ $\frac{1}{3}$ отъ произвежданото въ Провадия количество солъ ще отиде за нуждитѣ на химическото производство. Безспорно, че липсата на такова голѣмо количество солъ би се почувствувала белезнено въ страната, при условие, че провадийскитѣ солници не могатъ да разширяватъ производството си. Това, обаче, мжчно може да се допусне; ако прегледаме таблицата за вървежа на производството, ще констатираме, че за периода 1926 — 1935 (10 години) то се е увеличило отъ 1284 на 5330 тона, т. е. повече отъ 4 пжти, а за периода 1936—1937 (т. е. 2 години), производството се е увеличило отъ 7008 на 9745 тона, т. е. 1.4 пжти. Тѣзи сравнения ни говорятъ ясно, че производството на солъ въ Мирово може да се увеличи още повече, като остави далече задъ себе си производството презъ 1937 година.

Има ли нужда отъ покровителството на държавата индустрията за химическото преработване на солта? Едва ли има друга химическа индустрия въ България, за която насърдението и покровителството на държавата би било по-намѣсто. Тази индустрия ще използва сурови материали само отъ български произходъ и ще бжде основата на българската химическа индустрия. Дано се намѣрятъ скоро предприемчиви българи, които да се заловятъ съ голѣма енергия за химическото преработване на солениитѣ провадийски води. Тѣхниятъ трудъ и усилия ще бждатъ безспорно богато възнаградени!

ВОЕННОТО СТОПАНСТВО И РАЗМѢНАТА

отъ

НИКОЛАЙ ПЕТРОВЪ

Едва ли има друга областъ въ живота на отдѣлнитѣ страни, която отъ Свѣтовната война насамъ да е добила едно толкова голѣмо значение, както готовността на стопанството да се справи съ условията и нуждитѣ, породени отъ състоянието на евентуаленъ въоръженъ конфликтъ. Обяснението на това трѣбва да се търси, отъ една страна, въ създадената международна политическа несигурностъ—зародишъ на условията за въоръжени стѣлкновения, и главно въ опита на свѣтовната война, която достатъчно нагледно доказва значението на стопанската подготовка като решающъ факторъ за издържливостта и съпротивителната сила на отдѣлнитѣ страни въ военно време. Тази готовностъ вече еднакво интересува както непосредствено ангажираниитѣ въ въоръжения конфликтъ народни стопанства, така и странитѣ, които стоятъ извънъ него. Последното се дължи на особения характеръ на въоръженитѣ стѣлкновения въ днешно време, на изненадитѣ, които тѣ носятъ, както и на

самото естество на съвременния стопански животъ и създаденитѣ отъ него зависимости на една страна отъ друга.

Подготовката на страната въ стопанско отношение, съ огледъ на специфичнитѣ условия, които създава войната, е обектъ и задача на така нареченото военно стопанство (Wehrwirtschaft). Това понятие, макаръ и обособено въ днешната му сѣщина и смисълъ отъ сравнително ново време, получи вече една твърде широка разработка на проблемитѣ, съ които то е свързано. Този фактъ е достатъчно указание, че стопанската страна на единъ въоръженъ конфликтъ, и нейната подготовка още отъ мирно време, е въпросъ отъ първостепенна важностъ и, следователно, трѣбва да лежи въ грижитѣ на всѣко народно стопанство.

Тѣсната зависимостъ на стопанство и война, впрочемъ, твърде отдавна се схващаше отъ известни ръководни стопански деятели и военни кръгове, предъ видъ характера на съвременната война и нейнитѣ нужди.

По своето естество, модернитѣ войни сѣ едно върховно напрежение на силитѣ, налични и разполагаеми, на цѣлия народъ. Съ своята продължителностъ, а най-вече съ огромния разходъ на материали, съвременната война създава една конюнктура, която засяга не само непосредствено воюващитѣ, но и стоящитѣ извънъ конфликта страни. Всичко това прави наложително едно целесъобразно организиране на стопанството, за да може да се справи съ нейнитѣ извънредни нужди и условия. Системата на принудителното изземване отъ страна на държавата на сѣществувашитѣ налични количества материали и продукти, като главно срѣдство за задоволяване на нуждитѣ на войната, отдавна престана да играе онази роля, която имаше въ миналото. Необходимостта отъ една надлежна и широка подготовка на стопанството, съ огледъ на изискванията на единъ бъдещъ въоръженъ конфликтъ, все по-ясно се налагаше на вниманието и грижитѣ на почти всички страни въ периода следъ Свѣтовната война.

Въ миналото, твърде много надежди се градѣха на краткотрайността на съвременнитѣ войни. Отъ друга страна, малцина бѣха, които можаха да предвидятъ опасността и изненадитѣ, които носи прилагането въ широкъ мащабъ на блокадата и стопанската война, като срѣдства за водене и продължаване войната. Тѣзи бѣха причинитѣ, щото много отъ воюващитѣ да навлѣзатъ въ голѣмата война безъ достатъчна стопанска подготовка.

„Навсѣкѣжде почти липсваше—за да си послужимъ съ думитѣ на голѣмия финансовъ ръководител на Германия презъ Свѣтовната война Хелферихъ—единъ организационенъ планъ за наличности, доставки и разпредѣление на необходимитѣ за живота на населението и нуждитѣ на войната хранителни припаси и сурови материали, както и за приспособяване на промишлено-търговската дейностъ и разпредѣлението на работнитѣ сили къмъ условията, които създава войната“.

Опитътъ на Свѣтовната война разсѣя твърде много илюзии и отвори широко очитѣ на всички. Издържливостта на стопанска почва бѣше въ сѣщностъ тази, която реши войната.

Не ще и съмнение, че нуждитѣ не закѣснѣха още тогава да наложатъ редица мѣрки въ областта на стопанството. Тѣзи мѣроприятия носѣха, обаче, характера на импровизации, съ всичкитѣ произтичащи отъ това недостатѣци, а отъ тукъ и нарастващото значение на проблемитѣ

на военното стопанство и нуждата от тяхното правилно насочване още в мирно време.

Въпреки известни различия въ определяне понятието военно стопанство, последното очевидно се гради на основния факт, че модерната война е въ по-голяма степен война на материали и, следователно, стопанството се явява решающ факторъ за нейния изходъ. Политиката на военно стопанство обхваща прочее цялата система отъ грижи и мѣрки, насочени да увеличатъ и засилятъ стопанския капацитетъ на страната, съ огледъ на нуждитъ на войната. Тукъ, следователно, влизатъ грижитъ за провеждане на една възможно по-гладка и безъ голѣми сътресения мобилизация на стопанството. Тази подготовка трѣбва да бѣде извършена своевременно, за да може да се приложи съ нуждната бързина, когато стане нужда. Едно основно начало, на което се изгражда военното стопанство е, че то трѣбва да се подготвя още въ мирно време. Върху тази страна на въпроса ни убеждаватъ достатъчно много съображения, за да има нужда да се спираме по-подробно на тяхъ.

Въ своя последующъ етапъ на работа, военното стопанство има за задача да подготви организирането и воденето на стопанството презъ времето и при условията на самата война.

По основния си принципъ, военното стопанство съществено се различава отъ мирновременното. Това последното, знаемъ, е насочено къмъ едно увеличение на производството и размѣната, съ огледъ на повишене жизненото ниво на населението въ страната, на създаване, съ други думи, на едно по-голямо благосъстояние. Военното стопанство има за непосредствена целъ и задача да отговори на нуждитъ на една война или на едно състояние, което въ много отношения измѣня предпоставките за нормално вътрешно и международно стопанство, поради събития отъ воененъ характеръ.

Военното стопанство, следователно, е различно отъ нормалното по условията, въ които е поставенъ да се развива стопанския животъ. Въ областта на международния стокообмѣнъ твърде скоро настѣпватъ ограничения на вноса и износа, които всѣка страна взема, съ огледъ на нейната застрашеностъ отъ развиващитъ се събития. Не по-добре стои и въпросътъ съ транспорта—морски и сухопътенъ, изложенъ на всички рискове, съпътствуващи въоръжения конфликтъ. Що се отнася до условията на вътрешното стопанство, тѣ се явяватъ отражения на условията на международното стопанство, къмъ които следва да се добави и надиращето се чувство на несигурност и страхъ предъ утрешния день, което парализира инициативитъ, убива довѣрието, съ една дума, спъва нормалния ходъ на живота. Досежно втората фаза на военното стопанство, т. е. когато страната е вече принудена да вземе непосредствено участие въ войната, то картината на стопанскитъ условия е не по-малко добре позната: намаление на производството, вследствие отнемане на най-главната частъ отъ работнитъ му сили, една огромна нестопанска консумация на хранителни припаси и материали за нуждитъ на въоръжената сила, спъната размѣна поради липсата на наличности, недостатъченъ и ненавремененъ транспортъ; съ една дума, обстановка, която още повече се отдалечава отъ условията на нормалното стопанство.

Проявлението на военното стопанство, очевидно, може да се ограничи само въ първата му фаза. Това сж мѣрките, които всѣка страна

се налага да вземе съ огледъ на евентуални или настъпили въоръжени конфликти, чиито отражения, при днешното състояние на стопански връзки и зависимости, далечъ надхвърлятъ границитъ на участващитъ. Най-прѣсенъ примѣръ въ това отношение имаме съ настоящата война и нейното влияние върху стопанствата на повечето страни, включително и нашата, въпрѣки че не сж непосредствено ангажирани въ конфликта.

Прилаганитъ отъ военното стопанство мѣрки зависятъ отъ степента на засегнатостъ на дадено народно стопанство отъ новитъ условия, отъ неговата структура и издържливостъ, отъ размѣра на неговитъ резерви, както и отъ изгледитъ за продължителностъ на създадената военна конюнктура. Не ще и съмнение, че страни съ достатъчни източници на материали ще се почувствуватъ засегнати отъ новитъ условия, сравнително много по-късно, а нѣкои дори ще бждатъ въ състояние да използватъ създадената военна конюнктура, какъвто бѣше случая съ много неутрални страни по време на Свѣтовната война. При прилагане мѣрките на военното стопанство не малко значение има и обстоятелството, доколко дадена страна, въ своя икономически редъ и организация, стои по-близо или по-далечъ отъ началата на организацията на военното стопанство. Последното, по своята сжщностъ, се гради на все по-голѣмата намѣса на държавата въ стопанския животъ, отиваща въ повечето случаи до едно централистично направляване. За страни, следователно, чийто икономически редъ още отъ мирно време е подчиненъ на едно държавно ръководство, преходътъ къмъ военно стопанство става безъ особени сътресения и мъчнотии (Германия).

Проблемитъ, които налага за разрешение военното стопанство, сж извънредно сложни и разнообразни. Тѣхното теоретично преработване съставлява предметъ на специална дисциплина, а съ практическото имъ приложение сж ангажирани опредѣлени служби, нѣкои отъ които сж се разрастнали до цѣли министерства и военно-стопански щабове.

Въпроситъ, свързани съ военното стопанство, лежатъ съ всичката имъ тежестъ и острота и върху нашата страна. Нейнитъ стопански източници, строежъ и зависимостъ отъ международния стокотъ обмѣнъ я правятъ твърде чувствителна къмъ всички промѣни въ условията, каквито единъ въоръженъ конфликтъ, засѣгащъ странитъ — нейни пазари или доставчици, създава. Настъпилитъ съ една изненадваща бързина международни събития презъ текущата година вече пренесоха много отъ въпроситъ на военното стопанство въ областта на практическото имъ приложение. По този начинъ, военното стопанство и неговитъ проблеми добиха и за насъ една актуалностъ, ангажираха вниманието не само на държавната властъ, но и на всѣки отдѣленъ стипанинъ и гражданинъ.

Въ едно изложение като настоящето, естествено, не могатъ да бждатъ обхванати всички области, съ които е свързано военното стопанство, а именно: производство, разпредѣление и консумация, всѣка отъ които представлява достатъчно широко поле за изследване. Предметъ на следующитъ редове е процесътъ на размѣната въ военното стопанство, съ други думи — търговията, външна и вътрешна, и то съ огледъ на нашата действителностъ при настъпилитъ вече условия.

Въ системата на военното стопанство, на търговията, като срѣдство за събиране и разпредѣление на стопанскитъ блага, се е отдавало въ миналото не особено голѣмо мѣсто. Причината за това е, че ролята

на тази стопанска дейност не всѣки път се е схващала въ нейния истински обсег и възможности, като снабдяването съ блага за непосредствена консумация се е смѣтало за нейна единствена задача. Днесъ този въпросъ е поставенъ на неговата правилна основа, съ огледъ на далечъ по-широкитѣ задачи на търговията въ сложния процесъ на размѣната и разпредѣлението, както въ мирно, така и въ военно време.

Разнообразнитѣ и голѣми задачи на търговията въ военното стопанство ще имаме случай да засегнемъ въ течение на настоящето, запазвайки една последователностъ наложена отъ естествелото раздѣление на тази стопанска дейностъ въ дветѣ ѝ широки области: външна и вътрешна търговия.

Като изходно начало при разглеждане на въпроса за външната търговия трѣбва да стои познатата истина, че никоя страна не притежава въ достатѣченъ размѣръ всички сурови материали и хранителни продукти, нуждни за поддържане живота въ страната, нито пъкъ неизчерпаемата наличностъ отъ сръдства за тѣхното набавяне. И действително, въпрѣки изострящиятъ се въ ново време стремежъ за създаване на самозадоволяващи се народни стопанства, по пътя на максималното използване на природнитѣ данни и работна сила на отдѣлнитѣ страни, несъмнена истина е, че самозадоволяването се сблъсква съ граници, които не може да преодолѣе. Ето защо, отдѣлнитѣ народни стопанства сж въ една различна по своята степенъ зависимостъ отъ чужди стопанства при задоволяване на редица свои нужди. Установяване размѣра, както и намиране пѣтищата за задоволяване на тѣзи нужди, е една отъ задачитѣ на външната търговия на всѣка една страна. Колкото се отнася до сръдствата за заплащане на направенитѣ доставки, то въпрѣки всичката сложностъ на възприеманитѣ методи, въ основата си, това сж стопанскитѣ блага, изнасяни отъ страната, или услугитѣ извършени отъ нея, съ които, въ сжщностъ, се заплаща. Набавянето на тѣзи сръдства по пътя на износа е другата голѣма задача на външната търговия и по-специално на износната такава. Тя, именно, трѣбва да осигури една наличностъ отъ свободни девизи, особено необходими въ военното стопанство, съ неговитѣ неравномѣрни нужди отъ вносъ, чието произхождение не всѣки пътъ съвпада съ странитѣ, къмъ които е насоченъ износътъ. Тѣзи две насоки ни даватъ достатѣчно указание за мѣстото на външната търговия, както въ нормалното, така и въ военното стопанство. Доказаната мирновременна заслуга на външната търговия, като сръдство за създаване благосъстояние въ страната, не губи своето значение и въ военното стопанство. Само една интензивна външна търговия е въ състояние да създаде едно жизнеспособно стопанство, било мирно, било военно. Свѣтовната война достатѣчно ясно указа, че между воюващитѣ и неутрални страни може да се поддържа една твърде оживена търговия, която да служи на целитѣ на войната. Не напразно британскиятъ министъръ на търговията неотдавна заяви, че за Великобритания търговията е едно сръдство за войната отъ такова значение, отъ каквато сж армията и флотата.

Това сж ограниченията и промѣнитѣ, които характеризиратъ търговията въ конюнктурата на военното стопанство. Тѣ налагатъ своя дълбокъ отпечатъкъ и върху износната търговия, която смѣтаме за естествено да поставимъ въ началото на настоящето изследване. По от-

мошение на експортната търговия, решително влияние указватъ преди всичко взетитѣ отъ чуждитѣ страни мѣрки за ограничаване на вноса на известни артикули, които тѣ смѣтатъ че не сж отъ жизнена необходимостъ, както и поставянето на други подъ режима на специаленъ контролъ. Въ последно време къмъ този контролъ се прибавя и практиката за опредѣляне на максимални цени, по които може да се извършва вносътъ.

Износната търговия на отдѣлната страна е поставена сжщо така и въ непосредствена зависимостъ отъ мѣрkitѣ, които самата страна взема за запазване известни продукти и материали за собственитѣ си нужди, като забранява тѣхния износъ. Къмъ тази мѣрка, известно е, прибѣгнаха много страни още въ първитѣ дни на настоящата война.

Не малка прѣчка за износната търговия съставлява, сжщо така, нередовността и намалената сигурностъ на транспорта. Евтиниятъ и удобенъ морски превозъ, така широко използванъ въ международната търговия, престава да бѣде достатъчно сигуренъ, поради практикуваната и въ миналото, както и въ настоящето, морска блокада. Желѣзниятъ пжтъ, независимо отъ голѣмитѣ транспортни разноси, съ които е свързанъ трафика по него, има честото неудобство на преминаване презъ територията на воюващитѣ страни, и поради ограничената възможностъ за ползуване на вагони, ангажирани или държани въ резерва за евентуални военни нужди.

Отъ гледище на обстановката на военното стопанство, нашата износна търговия, трѣбва да признаемъ, съдържа доста сигурни и устойчиви елементи. Въ случая, очевидно, това е съставътъ на нашия износъ, който представлява гаранция за неговата сравнителна стабилностъ. И действително, хранителнитѣ продукти и суровитѣ материали, които съставляватъ главната частъ на износа ни, продължаватъ да бждатъ обектъ на търсене и, следователно, на допускане за вносъ въ периода на военното стопанство. Нѣщо повече, за тѣхния пазаръ, при една продължителна война, се откриватъ все по-благоприятни условия.

Тукъ следва да се отнесе на първо мѣсто главното перо въ износната ни търговия—тютюна, кждето едва ли може да се очаква нѣкакво намаление на търсенето, особено на срѣднитѣ и по-евтини качества. Създаваната съ войната атмосфера на нервно напрежение е въ случая единъ благоприятенъ стимулъ за разширение на неговата консумация. Въ това отношение, знаемъ добре, че на конюнктурата на Свѣтовната война се дължи въ сжщностъ силния тласкъ на това наше производство, за да заеме първо мѣсто въ износа ни. Не могатъ да намѣрятъ оправдание, сжщо така и опасенията относно други два важни обекта на износната ни търговия: яйцата, животѣ и заклани птици, както и млѣчнитѣ продукти. Въ това отношение, развитието на хладилното дѣло презъ последнитѣ години у насъ намалява значително рисковетѣ за тѣхното запазване и пласиране.

Зърненитѣ храни и варивата, доколкото тѣхното производство, резултатъ на благоприятнитѣ реколки, е въ състояние да даде известенъ излишъкъ следъ достатъчното запасяване на страната ни, съставляватъ сжщо така, отъ гледище на военно-стопанския износъ, едни отъ най-сигурнитѣ артикули.

Единъ сравнително по-труденъ въпросъ, който трѣбва да спре вниманието ни, представлява износътъ на плодове и зеленчуци. Тѣхниятѣ

износът, както знаемъ, нараства съ единъ темпъ, който нѣма равенъ на себе си въ живота на нашето стопанство. Неговата стойностъ, възлизаща вече на внушителната цифра отъ кръгло единъ милиардъ лева, заема второ мѣсто, следъ тютюна, въ износната ни търговия. Отъ развитието на досегашния ни износъ на плодове и зеленчуци е явно, че голѣмата му частъ се извършва въ прѣсно състояние. Това се отнася и за особено важния за насъ продуктъ, а именно десертното грозде. По своето естество, този износъ предполага единъ бързъ и гладкъкъ пласментъ — условие, което въ ерата на военното стопанство не може въ никой случай да се смѣта за сигурно. Стремглавото развитие на производството и износа на прѣсното грозде и безъ това слагаше на все по-прѣденъ планъ проблемата за неговата бждеща насока. Този въпросъ, естествено, трѣбва да съставлява особена грижа, съ огледъ на условията на военното стопанство, кждето не може да се разчита нито на стабилността на консумацията, нито на достатъчната сигурностъ на транспорта. Консумацията на гроздето предполага една сравнителна охолностъ, а не грижата за най-необходимото. Що се отнася до транспорта, то превозътъ въ единъ кжсъ срокъ на 10 или 12 хиляди вагона грозде и при нормално време съставляваше не много лесенъ въпросъ. Достатъченъ примѣръ въ това отношение ни дава опитътъ отъ последнитѣ експортни кампании. Ето защо, напълно оправдани трѣбва да се смѣтатъ грижитѣ за даване по-траенъ видъ на нашето овошно и зеленчуково прризводство, посрѣдствомъ тѣхната преработка и консервиране. Това ще позволи да се освободимъ, отъ една страна, отъ краткия имъ сезонъ за пласиране, както и да могатъ да се създадатъ известни запаси, които да бждатъ използвани въ случай на нужда.

Въпрѣки отбелязаната стабилностъ на главната частъ на нашитѣ износни артикули, военното стопанство и неговитѣ методи неизбежно налагатъ своя печатъ върху експортната ни търговия. Най-малко тукъ може да се очаква, че държавата ще се реши да предостави инициативата, за кое и колко трѣбва да се изнесе, на изключителната преценка на частното стопанство. И ето, едни отъ първитѣ мѣрки въ това отношение — забраната на износа на даденъ брой артикули, съ огледъ на осигуряване мѣстнитѣ нужди, изключваха отъ обсега на износа ни редица обекти. Тази забрана, колкото и на първо време да не засѣга главнитѣ обекти на нашия износъ, налага да бждатъ удвоени грижитѣ ни за намиране и използване най-благоприятнитѣ възможности за всичко онова, което може да се изнесе. Главнитѣ задачи, които предстоятъ въ това отношение, сж осигуряване на ценитѣ, транспорта и самото плащане. Едни отъ тѣзи грижи за сега сж поставени въ ржцетѣ на Експортния ни институтъ, а други—въ тѣзи на Българската народна банка. Намѣсата на Експортния институтъ въ контрола на износната ни търговия, известно е, биде разширена, предоставяйки на негово удобрение всички експортни сдѣлки, а що се отнася до плащането—на специалнитѣ наредби и спогодби на Б. н. банка. На тѣзи два института предстои, следователно, въ най-тѣсна съвмѣстна работа по между имъ, както и въ разбирателство съ надлежитѣ стопански министерства, институти и организации, да използватъ за нуждитѣ на експортната ни търговия всички указали се благоприятни възможности. Въ тази, именно, областъ предстои най-широко да се приложи основния законъ на военното стопанство —

приспособяването; една задача, която, според развитието на събитията, измѣня своята физиономия. Справянето съ нея е най-доброто мѣрило за подготовката на институтитѣ, които сж се ангажирали съ направляването и ръководството на износа.

Това приспособяване къмъ новитѣ условия неминуемо довежда до една преоценка на сѣществувациитѣ договорни отношения съ много отъ странитѣ, съ които се намираме въ стопански връзки. По този пѣтъ виждаме напоследѣкъ да вървятъ по-близки и далечни страни, отпочвайки твърде усиленни стопански преговори съ своитѣ контрагенти.

Въ тази система на регулиране външнитѣ търговски отношения, ролята на частния стопанинъ, експортѣоръ и вносителъ, далечъ не трѣбва да се смѣта за изгубила своето значение. Напротивъ, на частната инициатива предстои да се промѣкне презъ множество прѣчки, които стоятъ на пѣтя на търговската обмѣна между странитѣ, разчитайки на съдействието и на възможнитѣ улеснения, които властитѣ и институтитѣ на собствената ѣ страна сж въ състояние да ѣ окажатъ. Въ това отношение дори, известни постановления, засѣгащи износа у насъ, които иматъ предвидъ едно по-нормално стопанство, трѣбва да отстъпятъ мѣсто предъ голѣмата целъ — използване всѣки благоприятенъ случай и възможность за реализиране — изгодна отъ народостопанско гледище експортна сдѣлка. Едно възстановяване напр. практиката на Експортния институтъ отъ близкото минало — еднократнитѣ разрешения за износъ, отъ лица нѣмачи качества на износители—може въ случая да бжде отъ твърде голѣма полза.

Важниятъ въпросъ за финансиране на нашата експортна търговия, който трѣбва да признаемъ, все още не е намѣрилъ своето целесъобразно разрешение, смѣтаме че трѣбва да стои на преденъ планъ въ политиката на военното ни стопанство.

По отношение пѣтицата на нашия износъ, сегашното развитие на въоръжения конфликтъ въ Сръдна и Западна Европа действително създава значителни затруднения, които, все пакъ, далечъ не могатъ да се смѣтатъ за непреодолими. Отъ статистическитѣ данни, съ които разполагаме, се вижда, че износната ни търговия презъ последно време се е извършвала по три главни пѣтици : по море, по Дунава и по сухо. Така, презъ 1938 год., по морски пѣтъ сж били транспортирани 48.7% отъ общия тонажъ на износа, или 42.8% отъ цѣлата му стойность; по Дунава—22.3% отъ тонажа на износа, и 12.7% по стойность; и по сухо—29% отъ тонажа, респ. 44.3% отъ стойността на цѣлия ни износъ. Отъ горнитѣ цифри се вижда ясно значението на морския пѣтъ за износната ни търговия, който, независимо отъ по-малкитѣ разходи, съ които е свързанъ транспорта по него, ни създава възможность за връзки съ цѣлия свѣтъ. Нашиятъ морски пѣтъ презъ Черно море има сравнителното неудобство на минаването презъ проливитѣ, което го прави и лесно уязвимъ при евентуално затваряне на сѣщитѣ. Той понастоящемъ е свързанъ и съ увеличениия рискъ на пѣтуване, поради възприетата морска блокада. Другиятъ нашъ воденъ пѣтъ, това е Дунава, който ни създава твърде удобна връзка съ сръдна Европа — едно отъ най-голѣмитѣ дебушета на експортната ни търговия. Той има единственото неудобство на прекъсване движението презъ зимата, което съвпада съ износа на излишѣцитѣ отъ приключената ни презъ есенъта реколта. Презъ останалото

време, транспорта ни по него и по сухо позволява до голѣма степенъ да се избѣгне морския пѣтъ за Сръдна и Западна Европа, както и за севернитѣ страни. Това размѣстване на пѣтищата на нашия износъ, действително, е съпроводено съ увеличение на транспортнитѣ разноски, но въ всѣки случай то съставлява една възможность, която отъ гледище на военното стопанство не трѣбва да се подценява.

Върху другата страна на нашата външна търговия — вноската, лежатъ сѣщо така важни и съществени задачи въ ерата на военното стопанство, а именно, да снабди страната съ необходимитѣ ѝ сурови материали и съ продукти за изхранване на населението. Запазването на вноската търговия на една страна презъ време на военното стопанство не само че улеснява навременното ѝ снабдяване, но е въ състояние да го извършва при единъ сравнително най-благоприятни условия.

Тукъ обаче се слага въпросътъ, откъде и по какъвъ начинъ да се осъществятъ доставкитѣ, съ огледъ на промѣненитѣ условия на международенъ стокообмѣнъ. Въ случая, безъ друго, ще трѣбва да се възползуваме отъ една позната истина, а именно, че поддържането на интензивни търговски отношения между две страни презъ време на военно стопанство е толкова по-възможно, колкото тѣзи отношения сѣ били интензивни и въ нормално време. Ето, отъ тукъ и значението на установени вече връзки, които само едни вражески отношения могатъ да разкъсатъ. Значението на подобни създадени връзки се подчертава отъ нашитѣ търговски връзки съ Германия презъ време на сегашната ѝ война.

Възможността за подсигуриране на вноса на всѣка отдѣлна страна, въ периода на военното стопанство зависи отъ редица твърде различни фактори: 1) отъ структурата на самия вносъ; 2) отъ неговото разпределение по страни; 3) отъ мѣркитѣ, които отдѣлнитѣ страни взематъ за осигуряване на собственитѣ си нужди, и най-после 4) отъ самата възможность за неговото финансиране, посредствомъ износа или златни и девизни резерви.

Едно особено благоприятно отъ гледище на военното стопанство положение на нашата вносна търговия е почти пълното самозадоволяване на страната ни съ хранителни продукти — една областъ, която съставлява голѣми грижи въ другитѣ страни. Въ нашия вносъ хранителнитѣ продукти, съ изключение на нѣкои, които не представляватъ такива отъ първа необходимость, като: маслини, риби, южни плодове и пр., фигуриратъ съ твърде ограничена консумативна стойность (едва 2% отъ стойността на цѣлия ни вносъ). Като най-голѣми пера въ състава на нашата вносна търговия отъ редица години вече фигуриратъ, както е известно, перото готови фабрикати — главно машинитѣ, апарати и уреди, сѣщо така металитѣ и издѣлия отъ тѣхъ, и химическитѣ произведения. Тази група артикули участвува съ повече отъ половината (60%) отъ стойността на цѣлия ни вносъ. Другото голѣмо перо, което съставлява приблизително една трета отъ нашия вносъ, сѣ суровитѣ и полуобработени материали за нуждитѣ на нашата промишленость: текстилна, кожарска, химическа. Употрѣбяванитѣ отъ нашата индустрия чуждестранни сурови материали, известно е, представляватъ все още единъ твърде високъ процентъ (около 40%) спрямо материалитѣ отъ мѣстенъ произходъ, които участвуватъ въ последно време съ приблизително 60%

въ производството на нашата индустрия¹⁾. Това съотношение, отъ гледище на военното стопанство, не може да бжде третирано като благоприятно, още повече че точно суровитѣ материали сж, които фигуриратъ въ листитѣ на забраненитѣ отъ разнитѣ държави материали за износъ. Сжщото това положение важи и за твърде голѣма частъ отъ останалитѣ обекти на нашия вносъ, на първо мѣсто металитѣ и химическитѣ произведения. Нормалнитѣ нужди на страната отъ по-главнитѣ вносни артикули, възъ основа на досегашнитѣ данни за развитието на вноса презъ последнитѣ години, ни даватъ приблизително следната картина (въ кръгли цифри): отъ металитѣ—жельзо, чугунъ и стомана (сурови и полуобработени)—60 мил. кгр. годишно; бакъръ — 0.7 мил. кгр.; калай—0.2 мил. кгр.; ламарина—7 мил. кгр.; жельзни и стоманени ленти — 7 мил.кгр.; жельзни, чугунени и стоманени издѣлия — 20 мил. кгр.; ламарина бѣла—5 мил. кгр.; гладка тель—0.5 мил. кгр. Вносьтъ на машини и двигатели, който представлява едно значително перо въ нормалния вносъ на страната отъ гледище на военното стопанство, не е отъ такова голѣмо значение, защото той предполага създаване на нови индустрии или разширение на сжществуващи — процесъ който би могълъ да бжде отложенъ за известно време.

Отъ по-главнитѣ текстилни материали, годишнитѣ нужди на страната ни се очертаватъ приблизително въ следнитѣ количества: вълна — 2—2.5 мил. кгр.; памукъ — 8—10 мил. кгр.; вълнени преди — 0.6 мил. кгр.; памучни преди—2 мил. кгр.. Следватъ сжщо така: химически продукти—15 мил. кгр.; отдѣлно химикали — 17 мил. кгр.; сурови кожи—5 мил. кгр.; каучукъ—0.5 мил. кгр. Що се отнася сжщо така до единъ важенъ въпросъ за разпредѣлението на вноса по страни, то досегашниятъ ни вносъ, особено този въ последнитѣ години, сочи на една твърде голѣма зависимостъ отъ посоката на износа. Това явление, безспорно, се дължи на липсата на друга възможностъ за плащане, освенъ посредствомъ стойността на износа, насочванъ предимно къмъ странитѣ, съ които сме свързани съ клирингови отношения. Тукъ трѣбва да се укаже на една твърде голѣма слабостъ на нашата външна търговия, отъ гледище на военното стопанство, а именно, преголѣмата ѣ свързаностъ съ единъ пазаръ (Германия), както по отношение на износа, така и на вноса. Въпрѣки въведения режимъ на валутнитѣ премии при частнитѣ компенсационни сдѣлки, насочването на външната ни търговия, и по-специално на износа, къмъ страни съ свободни девизи не можа да отбележи единъ по-значителенъ резултатъ. Странитѣ съ свободни девизи не се оказаха за насъ единъ сигуренъ кръгъ на купувачи. Такива тѣ едва ли биха били и при една сравнително по продължителна военна конюнктура.

Това положение налага предвидливостъта да се направятъ известни ограничения на вноса, особено що се касае до онѣзи артикули, които не съставляватъ нѣкаква необходимостъ. Една подобна забрана би облекчила стойността на вноса ни съ не по-малко отъ 10—15%. Всѣка целесъобразна вносна политика презъ време на военното стопанство трѣбва да има за ръководно начало преценката на въроятното постъпление на експортна валута, както и степенъта на нуждата отъ даденъ вносенъ артикулъ. Тази преценка на нуждата е, въ сжщностъ, основата на всѣка една планова организация на вноса.

¹⁾ Данни на списание „Българско стопанство“, год. 1, кн. 20.

Истъкнатият вече характер на нашия вносъ, съ преобладаващото участие на суровитъ и полуобработени материали, както и на металитъ, доставката на които не може да се смѣта за напълно осигурена въ ерата на военното стопанство, поради грижата на всѣка страна за своитъ нужди, налага своевременното подготвяне на известни запаси. Тази подготовка на резерви съставлява, впрочемъ, една отъ най-сжщественитъ задачи на политиката на военното стопанство. Не ще и съмнение, че размиърътъ на едно подобно запасяване е преди всичко въпросъ на финансови възможности, обаче, това не освобождава отъ задължение всѣко военно стопанство да успѣе, въ границитъ на разполагаемитъ срѣдства, да осигури поне единъ минимумъ отъ запаси на материали отъ чуждестраненъ произходъ, които сж отъ значение за стопанството на страната. Въ това отношение, шведскитъ економистъ Густавъ Киселъ не много отдавна отправяше препоржката, вмѣсто държането на златни резерви, да се образуватъ запаси отъ важни за войната сурови материали.

Отъ гледище на военното стопанство различаваме:

1) Нормални запаси, които се явяватъ като резултатъ на всѣко здраво развиваще се народно стопанство. Подобни запаси намираме както въ промишлеността и търговията — едра и дребна, така сжщо и въ отдѣлнитъ домакинства; 2) Запаси, създавани отъ страна на държавата или съ нейна помощъ, било въ държавни складове или въ самитъ търговски предприятия и 3) Запаси, като резултатъ на планомерно насочвано увеличение на употребата на известни чуждестранни продукти, които, въ случай на нужда, да бждатъ използвани като резерви.

Въ задачитъ на една целесобразна политика на военно стопанство лежи, отъ друга страна, и грижата да бжде запазено за крайна нужда използването на известни ограничени източници на материали въ страната (метални, каменовжглени мини и др.), като за текущитъ нужди на стопанството служи вносътъ. Въ случая, строгото и безогледно прокарване на началото за самозадоволяване може въ твърде късо време да доведе до крайното намаление, ако не пълното изчерпване на материали, които въ послѣствие трудно могатъ да се набавятъ отъ чужбина. Къмъ една подобна политика прибѣгва дори една страна съ огромни стопански възможности, каквато сж Съединенитъ Щати, кждето известни залежи отъ земни масла сж изключени отъ експлоатация. Ако това се практикува тамъ, далечъ по-необходимо е то да бжде ржководно начало за страни, които не разполагатъ съ нейнитъ производствени сили. Отъ гледище, следователно, на военното стопанство, отново се отдава случая да подчертаемъ, че самозадоволяването трѣбва грижливо и планомерно да бжде подготвено, като неговото прилагане, обаче, бжде запазено за крайната нужда. До тогава само една интензивна външна търговия е, която задоволява нуждитъ, създава едновременно и резервитъ. По отношение създаването на запаси, у насъ, трѣбва да признаемъ, бѣ направено твърде малко. Въ индустриалнитъ срѣди този въпросъ бѣ своевременно поставенъ, като се настояваше за неговото разрешение. Този тревоженъ апелъ не получи, обаче, надлежната подкрепа. Това, което държавата смѣташе за свой дългъ да направи, бѣше предвиденото въ последния законъ за реквизицията постановление, гласящо, че предприятията, които употребяватъ или внасятъ сурови материали или артикули отъ чуждестраненъ произходъ, могатъ, по решение на министерския съветъ, да бждатъ задължени

да държат винаги на складъ, като неприкосновенъ запасъ отъ мирно време, известно количество отъ сжити материали. Това постановление на закона не може, обаче, да получи единъ реаленъ паразъ. Запасяването на промишленитъ и търговски предприятия се сблъскваше преди всичко съ провежданата девизна политика, която не проявяваше особена благосклонност и насърчение въ тази посока. Всъко по-значително запасяване на частнитъ предприятия е, отъ друга страна, свързано съ ангажирането на голъми срѣдства, независимо отъ риска и разходите, съ които се обременява единъ подобенъ мъртавъ капиталъ. Едно запасяване въ по-голъмъ мащабъ може да бѣде насърчено по пътя на улеснение на кредитирането отъ страна на банкови институти, съ предимно обществена насока на своята работа. Оттеглянето на Българска народна банка отъ непосрѣдственото кредитиране на промишлеността и търговията въ никой случай не създаваше благоприятни условия за запасяване. Тази роля, очевидно, не можеше да бѣде изпълнена отъ кредитни институти, които се направляватъ отъ частно-стопанския интересъ и съображения. Значителна роля въ областта на запасяването могат да изигратъ и антрепозитнитъ складове, каквито у насъ сж тѣзи на предприятието „български публични влагалища“, които, съ своитъ специално нагодени тарифи, биха могли да разширятъ ползуването отъ тѣхнитъ услуги за целитъ на запасяването. Въ такъвъ случай, кредитирането отъ страна на банцитъ, подъ форма на залогъ на стоката, би дало единъ импулъс на запасяването, като, отъ друга страна, въпросниятъ начинъ на кредитиране носи и сравнително най-малкъ рискъ за кредитора. Този пътъ, макаръ и съ известно закъснение, би могълъ да бѣде следванъ съ успѣхъ и при новитъ условия на международенъ стокообмѣнъ.

Въ областта на вътрешната търговия, на която, въ следвания до сега редъ, ни предстои да се спремъ, военното стопанство причинява сжщо така дълбоки промѣни. Нейната основна функция—да служи като изравнителъ на предлагането и търсенето, по пътя на образуване на ценитъ—е въ много случаи чувствително нарушена и спжната. Ограниченията сж, които характеризиратъ пазара въ военното стопанство, следователно, и самата вътрешна търговия. Промѣнитъ и ограниченята засѣгатъ, на първо мѣсто, стоящитъ на разположение стоки за размѣна, както и пѣтищата между производителя и консуматора. Голѣма частъ отъ стокитъ, обектъ на търговията, сж подложени на едно постоянно и чувствително намаление. Изборътъ на други, поради сжщата причина — ограничение на предлагането, става все по-беденъ и недостатъченъ. Търговскиятъ обѣмъ се свива значително и поради друга една причина, а именно, все по-голѣмото намаление на кредитнитъ сѣделки, както въ търговията на едро, така и въ тази на дребно. Това последното се явява като резултатъ на общата несигурност, която владѣе на пазара и общо въ стопанскитъ отношения.

Както и въ останалитъ прояви на търговската дейностъ, и вътрешната търговия въ ерата на военното стопанство се поставя подъ режима на вмѣшательството на държавата. Поради по-голѣмата ѝ податливостъ на контролиране, административнитъ мѣрки въ областта на вътрешната търговия се прилагатъ съ една сравнителна бързина. Най-важната областъ въ това отношение съставляватъ ценитъ интересътъ къмъ които се обявява съ самия характеръ на съвременното стопанство и ролята

на цената въ него при разпредѣлението на социалния продуктъ, а най-вече съ настѣпилата промѣна въ условията, които обуславятъ свободно образуване на ценитѣ. Предпоставка за едно свободно образуване на ценитѣ е, както знаемъ, възможността за бързото изравняване на всѣка липса, било на материали, било на работни рѣще. Не е ли на лице тази възможностъ, спира и самата регулативна функция на ценитѣ, като изравнител на предлагането и търсенето. Такъвъ, именно, случай представлява военното стопанство съ промѣнитѣ, които то предизвиква въ областитѣ на предлагането, на търсенето, на производственитѣ разноси, както и въ пжтищата на разпредѣлението.

Въ областта на търсенето, военното стопанство има да се справя съ една голѣма нестопанска консумация, предизвикана отъ нуждитѣ на стоящитѣ на военна нога хора, отъ подсигуряването имъ съ бойни материали, отъ фуражъ за добитѣка, отъ горивни материали за моторизирания превозъ и много още други. Не ще и съмнение, че нуждитѣ на мирното население намаляватъ съответно съ числото на намиращитѣ се подъ знамената, както и съ общото понижение нивото на живота. Все пакъ, обаче, това намаление далечъ не може да компенсира извънредното търсене, предизвикано отъ поменатитѣ нужди. Като отегчающъ търсенето трѣбва да се отбележи и стремежътъ за натрупване известни запаси въ отдѣлнитѣ домакинства, проявяванъ още въ началнитѣ дни на конюнктурата на всѣко военно стопанство.

По отношение на предлагането, имаме вече случая да подчертаемъ редица причини, които се отразяватъ върху неговия обемъ: намалението на индустриалното производство, поради липса на известни материали; затрудненитѣ доставки отъ чужбина на сурови материали и готови фабрикати; свиване изобщо на производството, въ връзка съ липсата на работни рѣще и пр.

Неравномѣрната работа на предприятията, което означава недостатъчно използване на производствения капацитетъ, се отразява отъ своя страна върху производственитѣ разноси, а отъ тамъ и върху самата коштуема цена на продуктитѣ.

Смущенията въ разпредѣлителния процесъ съпжтствуватъ също така всѣко военно стопанство, въ връзка съ нередовноститѣ и недостатъчния транспортъ вътрѣ въ страната, размѣстване на нуждитѣ и други подобни.

Отъ степенята на влиянието на всички тѣзи фактори върху формирането на ценитѣ зависятъ и мѣркитѣ, които трѣбва да бждатъ прилагани въ тази областъ.

Политиката на ценитѣ, която се свързва твърде тѣсно съ политиката на военното стопанство, трѣбва да признаемъ, не може да съставлява единствено срдѣство за направляване на стопанството. Наистина, ценитѣ се приематъ за най-мѣродавни по отношение насочване производството и консумацията, обаче, при твърде важното условие, че се разполага съ достатъчно време за приспособяване. Мѣркитѣ на военното стопанство се характеризиратъ съ бързината на действие и на очаквания ефектъ. Ето защо, направляването на ценитѣ трѣбва да се съчетае съ други мѣрки за въздействие върху стопанството, за да бжде по-навремененъ очаквания резултатъ.

Въ връзка съ ценитѣ, не е безинтересно да се спремъ на единъ

въпросъ, нѣкои страни на който изглеждатъ недостатъчно уяснени за широката публика, а именно, въпроса за спекулата. Ролята, която се преписва на спекулата въ времена на разстройство на нормалния стопански животъ, често пжти говори за неточното познаване на стопанскитѣ явления и тѣхното взаимодействие, като се предпочита лесната и проста формула на обяснение. Спекулацията, като икономическо понятие, въ сжщностъ означава предвиждане бждещото състояние и развитие на пазара, следователно и на ценитѣ, а отъ тамъ и съответното ориентиране на стопанската дейность. Ролята на подобна спекулация е неизбѣжния сплтникъ на всѣко насочено къмъ пазара стопанство. Тя не е нѣкаква привилегия на търговията — напротивъ, широко се използва отъ страна на производството и въобще отъ всѣка частно-стопанска дейность.

Най-благоприятното условие за развитие на спекулацията сж изгледитѣ за повишение на ценитѣ, поради очакванията за промѣни, било въ сектора на предлагането или въ този на търсенето. Отъ това далечъ не следва да се заключи, че причината за повишение на ценитѣ е спекулацията; очевидно, тя се явява резултатъ на обективни условия и е по-скоро сплтница на самото покачване. Причинитѣ за поскъпването сж обикновено много по-дълбоки. Имаше вече случая да засегнемъ нѣкои отъ тѣхъ въ ерата на военното стопанство, главната отъ които остава растящото несѣответствие между разполагаемитѣ количества и нуждитѣ, което несѣответствие не може да се изравни при условията, които сж били въ сила до тогава. И наистина, ако причината за поскъпването бѣше така лесно уловима, както я виждатъ нѣкои въ лицето на спекулата, то трѣбва да се предположи, че обезвредяването на известно число спекуланти би могло да гарантира за дълго време стабилността на ценитѣ и тази на пазара.

Тѣзи доводи далечъ не целятъ да оправдаятъ спекулацията, макаръ и въ нейния икономически смисълъ, специално що се отнася до едно стопанство, което почива на принципи, твърде различни отъ тѣзи на нормалното. Въ военното стопанство, както знаемъ, на мѣстото на частно-стопанския интересъ, като единствено ръководящъ стопанската дейность стимулъ, се поставятъ голѣмитѣ интереси на колективитета и държавата, което значи саможертва отъ страна на всички, въ името на тѣзи върховни интереси. Чисто конюнктурната печалба, т. е. тази, която се дължи на едно състояние на пазара, за което никой по-отдѣлно не носи нито заслугитѣ, нито вината, не може да намѣри никакво оправдание. Къмъ тази категория печалби спада именно спекулативната. Отъ това гледище тя нѣма и не трѣбва да има мѣсто въ едно добре организирано военно стопанство. Тукъ е мѣстото да се подчертае сжщо така, че редовната стопанска дейность, въ това число и търговията, не се смѣтатъ за сторнници на спекулацията и нейнитѣ игри. Редовната търговия предпочита стабилнитѣ цени, които даватъ възможность за една точна и здрава калкулация, а заедно съ това и за намаление на рисковетѣ.

Връщайки се отново на въпроса за ценитѣ въ военното стопанство, трѣбва да кажемъ, че тѣхната политика, като частъ отъ общата стопанска политика на страната, не може да има за друго ръководно начало, освенъ основнитѣ задачи, които сж поставени на военното стопанство, а именно: да се осигури издържливостъта и съпротивителната сила на страната и запази живота и здравето на нейното население. Съ огледъ

на тѣзи задачи, политиката на ценитѣ трѣбва да се ръководи отъ известни практически начала, между които могат да бждатъ набелязани и следнитѣ: 1) да проявява максимумъ приспособяване къмъ дадени нужди, имайки всѣкога предвидъ крайната и най-важна целъ — снабдяването на страната съ необходимитѣ ѝ материали, което е въ сжщностъ и най-ефикасното срѣдство за поддържане на ценитѣ; 2) да избѣгва всичко онова, което носи характеръ на опитъ. Несполучливитѣ опити сж, които най-вече рушатъ вѣрата въ целесъобразността на мѣрkitѣ; 3) по възможность, да избѣгва да измѣнява сжществующи положения или наредби, освенъ при крайната наложителность — и безъ това броятъ на предписанията и наредбитѣ въ подобно време нараства до степенъ, че справянето съ тѣхъ представлява голѣма трудность не само за отдѣлния стопанинъ, но често пжти и за самитѣ служебни органи; 4) да дава възможность, въ рамkitѣ на запазване принципа на контролирането, за проявление на личната опитность и инициатива. Не е тайна за никого, че въ много стопански прояви държавата не разполага съ подходящи лица, които, съ своята подготовка и пригодность, да ѝ поставятъ на изпитание авторитета ѝ.

Като една отъ първитѣ стѣпки въ областъта на контрола на ценитѣ се прилага въ последно време познатата вече забрана за повишение на ценитѣ, поставяйки за основа една опредѣлена дата. Че съ едно просто придържане къмъ ценитѣ на дадена дата, повече или по-малко сполучливо избрана, не може да бжде разрешена сложната проблема за ценитѣ, е повече отъ очевидно. За това най-ясно говорятъ изключенията, които въ твърде скоро време се налага да бждатъ допуснати. Въ случая по-скоро се цели да се установи едно макаръ и временно ниво, отъ което въ последствие да се развие едно формиране на ценитѣ, което да държи смѣтка за промѣната въ условията. Тази система създава безспорното удобство за контролиране още въ първитѣ дни на въвеждане надзора върху ценитѣ. Тя има и своята психологическа страна — да внуши довѣрие въ стабилността на пазара и внесе едно относително успокоение въ смутеното отъ събитията население.

Че това ниво на ценитѣ носи единъ напълно времененъ характеръ, е ясно за всѣки, който познава механизма на ценообразуването, въ основата на което лежи калкулацията на костуемитѣ разноси. Останатъ ли тѣ непромѣнени, нѣма причина да се очаква и движение на ценитѣ. Но най-често не е този случая съ времето и условията на военното стопанство.

Първиятъ пробивъ, който се прави въ тази ось на ценитѣ, идва отъ внасянитѣ отъ чужбина материали и стоки, за които е мѣрдавно не вече едно или друго предписание, а състоянието на свѣтовния пазаръ. Промѣната въ цената на суровитѣ материали отъ чуждестраненъ произходъ води, отъ своя страна, съответната промѣна въ костуемитѣ разноси на онѣзи производства, въ които тѣзи материали влизатъ като съставна часть. По този начинъ се поставя началото на процеса на по-скжпването, което е единъ неизбѣженъ слжтникъ на военното стопанство. Този процесъ би могълъ да бжде отсроченъ, за едно по-късо или по-продължително време, само при условие на една наличность на запаси, доставени при сравнително нормални условия.

Вмѣшательството на държавата въ областъта на ценитѣ, следъ пър-

воначалния етап на установяване временното им ниво, следва по пътя на познатата вече и от миналото система на нормировките, която има за цел да не позволи реализирането на чисто конюнктурни печалби, особено от материали и артикули, задоволяващи нуждите от първа необходимост.

Не ще и съмнение, че за основа на нормировките трябва да служи стопански оправданата цена, т. е. тази, която обема костуемите разходи, включително и печалбата. Понятието стопански оправдана цена, въпреки същността, означава и стопански оправдана печалба, която да позволява една относителна рентабилност на предприятията, без каквато изобщо е немислима една частно-стопанска дейност. Правилното определяне размера на печалбата, същевременно, трябва да има за критерий извършената услуга, както и поетия риск. Стремешът да се пренесе цялата тежест на нормировките само въ посока на намаление на печалбата не може да се смята за целесъобразен. Опитът достатъчно убедително указва, че една политика на цените, която се гради изключително на намаление на печалбите, е осъдена на неуспех. Макаръ и на пръв поглед контролът и нормировката на цените да се приемат като една защита на консуматора, все пак, те не могат да излизат изключително и само от често пъти временния интерес на потребителя.

По въпроса за спора, нормирана цена или нормирана печалба, опитът говори въ полза на първата, тъй като само по този начин може да бъде ефикасен упражняваният контрол, който все пак е един от методите на военното стопанство.

Едно раздвоение на становищата съществува също така и по отношение цените на вносните стоки, а именно, на коя база да се изчислява новата цена — на базата на действително закупната, или на цената, по която на ново може да се достави дадена стока. Не ще и съмнение, че от гледище на контрола на цените, базата на действителната закупна цена представлява много по-големи удобства. От гледище на военното стопанство, обаче, продажбата по действителни цени, която всеки път води към възможно по-малкото задържане на стоката, не може да създаде така желаните резерви. Ето защо, въ някои страни съ контролирано образуване на цените е възприета практиката, щото за важни чуждестранни стоки и материали да се прилага за база на техните цени стойността, по която те наново могат да се доставят. Тази последната се определя въз основа на борсови и други официални известия за движението на цените — един действително по-сложен метод, обаче, съ безспорно полезен ефект от гледна точка на запазяването. Въпросът за свърхпечалбите за заварените въ такъв случай количества може да бъде разрешен, като се отнесат въ приходъ на държавното съкровище.

Въпросът за централизирана или децентрализирана нормировка трябва, също така, да се смята за разрешен въ полза на първата — едно становище, което и у нас вече се налага като мъродавно.

Обобщавайки задачите на политиката на цените въ военното стопанство, не е излишно отново да се изтъкне, че боравейки съ подробно-стиг, тя не трябва да губи изпредвид основното си начало — да не съставлява пречка за снабдяването на страната съ необходимите мате-

риали, по който само път биха могли да се осигурят наличностите, а заедно съ това и цените.

Колкото и контролирането на цените, както и мърките за парализиране на стремежа за изкористване на военно-стопанската конюнктура да сж навременни и оправдани, все пак тѣ сѣставляват една частъ отъ функцията на стопанското ръководство. Другата и не по-малко важна страна въ случая сѣставлява икономичното и рационално разходване на всички отѣзи материали и продукти, за които сжществува опасностъ отъ намаление и изчерпване. По този начинъ, намалявайки несѣответствието между разполагаемото и разходването, което несѣответствие е основната причина за покачване на цените, би могло да се държатъ и самите цени въ едно относително равновесие.

Важна предпоставка за правилното насочване на разходването е да се знаятъ преди всичко разполагаемите количества. Тѣхното установяване, обаче, било по пътя на декларирането или на описването, може да претендира само за една относителна точностъ, и то при условие на единъ достатъченъ административенъ апаратъ, който навреме да се справя съ тази задача. Практическиятъ смисълъ на тази мѣрка има по-скоро значение за установяване на наличните количества въ отдѣлните предприятия, съ огледъ на извършване на известенъ контролъ досежно понататъшната сждба на обявените наличности. Не по-лесно е и въпросътъ за установяване размѣра на нуждите, което сжщо така е едно отъ важните условия за насочване на разходването. Тукъ обикновено се държи сметка за срѣдното употребление на дадени артикули, въз основа на статистическите данни, резултатите отъ специални анкети и други, по-подробното изследване на който въпросъ, обаче, би излизало отъ рамките на настоящето.

Икономията въ разходването на материалите, особено на тѣзи, чието набавяне срѣща все по-големи затруднения, остава една отъ най-важните проблеми на военното стопанство. Ето защо, въ тази насока се правятъ всички усилия за подготвяне, между другото, и употребата на материали — замѣстителни, както отъ мѣстенъ произходъ, така сжщо и отъ чужбина, но които по-лесно биха могли да се доставятъ. Въ много отдѣлни страни тѣзи грижи се проявяватъ още въ периода на нормалното стопанство и сж получени задоволителни резултати. У насъ тѣзи опити сж още въ своето начало.

Една специална областъ въ рационализирането на употреблението представлява използването на стари материали и отпадъци, търговията съ нѣкои отъ които има дори единъ международенъ масщабъ. У насъ за сега тя е ограничена въ използването на остатъци отъ нѣкои метали, главно бакъръ, отпадъци отъ текстилни материали, хартия, такива отъ животински произходъ и пр. Едно начало на организирано събиране и използване на отпадъците се поставя съ специалната за тѣхъ наредба отъ м. ноември н. г.

Съ огледъ на икономия на консумацията се явяватъ и мърките за принудителното ограничение на употребата на известни продукти, каквито представляватъ въвеждането на безмесни дни, на ограничението въ използване на моторните коли и пр. Все пакъ, тѣзи мѣрки не представляватъ последната дума по отношение на важния въпросъ, какво и колко отдѣлниятъ консуматоръ може да употреби за своите нужди. Отъ опита

на Свѣтовната война се знае, че едно сравнително по-справедливо отъ социално гледище разпредѣление и една действителна икономия на разполагаемитѣ количества продукти отъ първа необходимостъ може да се постигне само посрѣдствомъ въвеждането на консумативни карти. Прилагането на тази система означава вече подчинение на консумативнитѣ нужди на принципа на държавното рѣководство и на по-голѣмата социална справедливостъ, която е отъ несъмнено значение за понасяне лишенията и негодитѣ, създавани отъ условията на военното стопанство. Този режимъ на консумацията е една отъ последнитѣ мѣрки за запазване едно относително равновесие въ стопанството презъ изключителни времена, кждето изискването за повече удобства и охолностъ трѣбва да отстъпи мѣсто на по-важни за времето задачи. Въвеждането на консумативнитѣ карти и причисляването на консуматора къмъ опредѣлени магазини дава една много по-точна картина за размѣра на нуждитѣ, улеснява контрола на запаситѣ и позволява, най-сетне, да бждатъ защитени социално слабитѣ. Прилагането на тази система е много по-лесно и резултатно още въ периода на една достатѣчна наличностъ на продукти. Само въ такъвъ случай тя може да изиграе своята роля за по-правилно и равномерно разпредѣление.

Очертаната до тукъ, макаръ и въ твърде общи линии, сложностъ на задачитѣ на военното стопанство, и то само въ единъ стопански отрасълъ, какъвто е размѣната, достатѣчно ясно говори за нуждата отъ подготвеностъ на надлежния апаратъ отъ държавната машина, който да бжде готовъ да поеме рѣководството на мѣрките, които нуждата ще наложи. Неговата работа трѣбва да почива на известни законоположения, своевременно създадени и допълвани съобразно обстановката и условията. Въ това отношение, всѣка страна разполага съ достатѣчния опитъ, почерпенъ отъ Свѣтовната война, за да изгради, съ огледъ на своитѣ условия, една по-свършенна военно-стопанска организация.

Първото законоположение, което у насъ уреждаше материята за известна подготовка на военното стопанство, освенъ твърде стария законъ за реквизицията отъ 1894 год., бѣ създадениятъ въ надвечерието на Европейската война „Законъ за опредѣляне на продажната цена на съестнитѣ и други предмети отъ първа необходимостъ презъ време на обществени бедствия и кризи“. Изглежда, че постановленията на този законъ не сж били достатѣчна гаранция за успѣшното разрешение на поставената задача, тъй като той биде замѣненъ, още на следната година, съ Закона за обществената предвидливостъ. Въ сжщия биде предвидено учредяването на единъ административенъ апаратъ, който се натоварва съ уредбата на стопанския животъ, съ огледъ на условията, създадени отъ войната. Първоначалниятъ институтъ, който пое тази грижа следъ почване на войната, бѣше известниятъ „Комитетъ за стопански грижи“. Въпрѣки нѣкои промѣни въ състава му, които се смѣтаха, че сж прѣчки за резултатното му функциониране, този комитетъ не можа да се справи съ възложената му задача. Презъ 1917 год. комитетътъ бѣше замѣстенъ съ Дирекцията за С. Г. О. П., като институтъ за уредба и надзоръ на продоволствието, търговията и производството въ страната. Безъ да засѣгаме въ подробности дейността и заслугитѣ на казаната дирекция, ще се задоволимъ да отбележимъ, че тя можа, до известна степенъ, да осигури прехраната на населението. Що се отнася, обаче, до организи-

ране на производството, въ тази област тя не успѣ да реализира известни по-значителни успѣхи. Въ всѣки случай, въ устройството на тази дирекция бѣше за прѣви пѣтъ поставено едно много правилно отъ гледище на военното стопанство начало, а именно: единство въ ръководството на стопанскитѣ мѣрки. Върху необходимостта отъ подобно единство, като условие за успѣха на мѣрките и военното стопанство, ще се повърнемъ отново, поради неговата изключителна важностъ.

Въ областта на военно-стопанската ни подготовка следъ войната спада Законътъ за реквизицията отъ 29. III. 1939 г., отмѣняващъ твърде остарѣлия и несъобразенъ съ новитѣ условия законъ отъ 1894 година. Отъ особено значение за размѣната въ страната се явява законътъ отъ августъ 1924 год. „за облекчение на продоволствието и намаление на скѣпотията“, който, съ известни допълнения и поправки, е въ сила и до днесъ. По своята сѣщностъ, този важенъ отъ гледище на военното стопанство законъ има за изключителна задача контролирането на ценитѣ и нѣкои мѣрки за борба съ спекулата, които предоставя за изпълнение на отдѣлнитѣ общини. По този начинъ, възможността отъ едно разпокръсване на мѣроприятията, поради липса на организираностъ, заплашва да се прояви още съ първитѣ стѣпки на приложението на закона. Една сѣщо така много важна страна на въпроса за продоволствието: отъ кѣде ще се взематъ материалитѣ и продуктитѣ, какъ ще се гарантира и улесни тѣхното набавяне съ огледъ на опасността отъ намаление и изчерпване, е оставенъ напълно откритъ. Не по-добре е изясненъ и въпросътъ за разпредѣление на располагаемитѣ количества между потребителитѣ, по начинъ, който да осигури максималната социална справедливостъ. Ето защо, поставянето на закона въ действие, поради настѣпилитѣ събития, предизвика въ много кѣсо време нуждата отъ неговото измѣнение и допълване. Въ резултатъ на това се яви и неотдавнашниятъ проектъ за измѣнението на закона, промѣнящъ и самото му наименование: вмѣсто „намаление на скѣпотията“ — „преследване на спекулата“; това послѣдното навѣрно подъ впечатлението на първитѣ мѣрки отъ административно-полицейски характеръ, които се взеха въ връзка съ зараждащитѣ се условия на военно стопанство.

Върху постановленията на проекта се очертахъ становищата на заинтересованитѣ и сведующи мѣста и организации, което прави излишно повтарянето имъ на това мѣсто. Въ всѣки случай, общото схващане за поставеното въ него начало на една по-голѣма централизация на отдѣлнитѣ служби, ангажирани съ грижитѣ за продоволствието е, че то не само следва да се запази, но и да се разшири.

И действително, въпросното становище за единство въ ръководството, като най-важна предпоставка за успѣшното прокарване на мѣрките въ областта на военното стопанство, се оправдава отъ самия практически опитъ. Какъвъ трѣбва да бѣде съставътъ на този ръководенъ органъ, кому следва да бѣде подчиненъ и пр., сѣ въпроси действително важни, но не и най-сѣщественитѣ. Важното е той да се явява наистина обединяващия факторъ на цѣлата административна система, която борави съ разнообразнитѣ прояви на стопанския животъ: производство, размѣна и консумация, които, по своето естество, сѣ най-тѣсно свързани една съ друга и, следователно, не може въ никой случай да бѣде всѣка отъ тѣхъ разрешавана за себе си. Не ще и съмнение, че отъ самия ши-

рокъ обсегъ и извънредна сложностъ на задачитъ на този централенъ органъ произтича и характерътъ на неговия съставъ, не по многочислеността му, но по високата му квалифицираностъ, която трѣбва да обхваща най-сведующитъ и дѣлови организатори отъ областта на стопанството и администрацията, които страната може да постави на разположение.

Върху тази повелителна нужда отъ единство въ ръководството на мъркитъ на военното стопанство не съществува вече съмнение. Тя се прилага съ пълненъ успѣхъ въ всички страни, които сж образецъ на устройството на военното стопанство.

Завършвайки настоящитъ бележки върху една отъ областитъ на военното стопанство, каквато е размѣната, би било съществено пропускъ ако не засегнемъ една твърде важна страна, а именно—ролята на частния стопанинъ въ него.

Изтъкнатиятъ характеръ на военното стопанство, съ неговата дирижираностъ и нужда отъ планомерна насока, далечъ не намаляватъ значението, а още по-малко правятъ излишна функцията и ролята на частния стопанинъ. Всѣки голѣмъ или малъкъ деятель има своето мѣсто и значение въ военно-стопанската система, която, повече отъ всѣка друга, се гради на максималнитъ резултати, които отдѣлната стопанска единица е въ състояние да даде. Тѣзи, именно, резултати се проявяватъ много по-сигурно подъ будното око на стопанина, отколкото подъ надзора и контролата на която и да била административна инстанция. Това, обаче, което характеризира частната стопанска дейностъ въ времето на военното стопанство, е проникването ѝ отъ дълбокото чувство на отговорностъ предъ общитъ и голѣми интереси на нацията. Повишеното чувство на отговорностъ на всѣки единъ стопански факторъ, билъ той голѣмъ или малъкъ, е една важна психологическа предпоставка за изграждането на действително здрави начала едно военно стопанство. Наредъ съ това, за успѣха на всѣко едно планово стопанство, така сжщо и за военното, важи и едно друго начало, а именно, довѣрието къмъ ръководящитъ, а отъ тамъ и къмъ целесъобразността на мъркитъ. На чувството на отговорностъ и на това довѣрие се гради готовността за саможертви, безъ каквито е немислимо провеждането на едно ръководено стопанство.

Военното стопанство, отъ друга страна, е пробния камъкъ за пригодността на стопанскитъ организации да улеснятъ държавата въ нейнитъ усилия да уреди стопанския животъ при новитъ условия. Въ областта на размѣната ни, това е организацията на българскитъ търговци, която, ръководена отъ чувството на голѣмата отговорностъ предъ общитъ интереси, може да изиграе ролята на единъ цененъ органъ на държавата въ провеждане на нейнитъ стопански мърки. По този начинъ, съ усилията на всички и съ изпълнения дългъ на всѣки, въ кръга на задължението, което носи, ще може да се изгради възможно най-голѣмата установеностъ на стопанството, а заедно съ това и на страната.

МЕЖДУНАРОДНИЯТЪ ПРОБЛЕМЪ ЗА ПШЕНИЦАТА

отъ

Д-РЪ ИВ. КАРОСЕРОВЪ

Стопанската мобилизация, еднакво на воюващи и неутрални страни, е въ пълней ходъ. Това е така, защото военнитъ действия, особено когато тѣ сж отъ голѣмъ масщабъ, засѣгатъ прѣко воюващитъ, а косвено неутралнитъ. Опитътъ на миналото е показалъ, че всѣка война е свързана съ по-голѣми и по-малки стопански смущения, а преди всичко съ покачване ценитъ, както на суровитъ материали, така сжщо и на фабрикатитъ, полуфабрикатитъ, хранителнитъ продукти и пр. Причината за стопанскитъ смущения се крие въ разкъсването на установенитъ мирновременни стопански връзки, а увеличаването на ценитъ се предизвиква отъ поскъпването на транспортнитъ разноси и застрахователни премии (поради воененъ рискъ), отъ въвеждането на нови военни данъци и отъ желанието да се създадатъ по-голѣми запаси, което, отъ своя страна, засилва диренето на стокитъ.

За нагледна иллюстрация на движението на ценитъ презъ военно време могатъ да послужатъ следнитъ данни, които показватъ какво сж стрували въ Лондонъ изброенитъ по-долу сурови материали отъ началото до края на голѣмата европейска война:

	XII, 1914	XII, 1915	XII, 1916	XII, 1917	X, 1918
Медъ £ тонъ	57/0/0	82/15/0	138/15/0	110/2/0	112/0/0
Олово "	19/5/0	29/0/0	30/0/0	30/0/0	29/0/0
Цинкъ "	27/0/0	83/0/0	49/10/0	52/0/0	52/0/0
Калай "	144/10/0	166/0/0	178/7/6	294/0/0	333/10/0
Памукъ d/lb	4.44	7.75	10.64	21.42	20.25
Каучукъ sh/lb	2/10	3/3 ¹ / ₂	3/3 ¹ / ₂	2/9 ¹ / ₂	3/0
Пшеница sh/qr	43/3	54/9	75/10	71/1	72/4

Трѣбва да се очаква, че развитието въ това отношение ще бжде и сега аналогично на онова, което се вижда отъ горнитъ данни, но подъ известни резерви, а именно: 1) Сегашната война не дойде така неочаквано, както онази презъ 1914 год., и воюващитъ сж много по-добре стопански подготвени; 2) Производството на сурови материали е доста отдавна нагледено къмъ предполагаемитъ нужди на войната; 3) Веднага съ започването на военнитъ действия се взеха енергични мѣрки за борба съ спекулата и движението на ценитъ се постави подъ строгъ контролъ; 4) Що се отнася до пшеницата, наличнитъ запаси сж толкова голѣми, че войната, даже и ако тя вземе по-широки размѣри, едва ли ще предизвика чувствително покачване на ценитъ. Това последното положение, което е отъ особенъ интересъ за нашата тема, се вече донѣкъде очертава отъ даннитъ, които имаме за движението на ценитъ на пшеницата на борсата въ Анверсъ. Тия цени, изчислени въ лева и следъ като се спаднатъ нормалнитъ параходни навла до нашитъ морски пристанища, показватъ международната паритетна цена на българската пшеница за мгр., фобъ Бургасъ или Варна, която се е движила както следва:

		1937 г.	1938 г.	1939 г.
августъ	25	3.10	1.73	1.20
септемврий	5	3.07	1.48	1.76
септемврий	15	3.07	1.45	1.92
септемврий	25	3.16	1.59	2.15
октомврий	5	3.69	1.32	1.92
октомврий	15	3.36	1.26	1.92

Последната цифрова стълбица показва първоначално едно стремително покачване на ценитъ, но още към края на първия месецъ отъ започване военнитъ действия тя претърпѣва пречупване. Увеличението презъ първитъ военни седмици, изразено въ многобройни спекулативни продажби по разнитъ стокови борси, скоро се разби въ факта на толкова голѣмитъ налични количества пшеница, които не могатъ да бждатъ току така погълнати и унищожени отъ войната, за да се почувствува оскъдица, предизвикваща едно нормално покачване на нейната цена. Наново се подчертава факта, че количеството на даденъ артикулъ, съпоставено съ неговото употребление, е което доминира въ ценитъ. Това се много ясно вижда отъ следната диаграма, показваща положението на свѣтовнитъ запаси на пшеницата и движението на нейнитъ цени отъ 1925 г. насамъ.

Отъ едно много ниско ниво презъ 1925 година, свѣтовнитъ запаси на пшеницата, съ малки прекъсвания, стремително нарастватъ до 1933 год., когато достигатъ своя максимумъ. Въ продължение на следващитъ четири години, запаситъ силно намаляватъ и презъ 1937 год. сж даже по-малки, отколкото сж били презъ 1935 година. Започва, обаче, наново тяхното уве-

личаване, и презъ текущата 1939 год. е надхвърлено рекордното имъ ниво отъ 1933 год. Тъкмо обратно е движението на линията на ценитъ, които сж високи при малки запаси, а спадатъ, когато последнитъ порастватъ. Линията на свѣтовнитъ реколти отбелязва едно сравнително по-спокойно развитие и нѣма ония отражения върху образуването на ценитъ, каквито иматъ количествата на наличнитъ запаси.

Сжщиятъ принципъ за зависимостта на ценитъ отъ количествата на стокитъ въ даденъ моментъ важи не само за пшеницата. Той намира

потвърждение и по отношение на "свѣтовнитѣ запаси" на 20 артикули и се вижда изобразенъ въ следната диаграма, която, въ горната, си частъ, дава движението на запаситѣ, а въ долната — годишната срѣдна цена, изчислена споредъ златния паритетъ на валутитѣ на 51 държави.

Като се вземе за изходна точка 1929 година и положението на сжщата означиме съ цифрата 100, запаситѣ на стокитѣ стремително растатъ и къмъ 1932 година достигатъ своя максимумъ. Презъ тази година тѣхното количество е съ 50% по-голъмо, отколкото е било презъ 1929 година. По-нататъкъ, обаче, следващитѣ нѣколко слаби житни реколти предизвикватъ намаляване на свѣтовнитѣ запаси. Консумацията е по-голъма отъ производството и къмъ срѣдата на 1937 година разполагаемитѣ количества вече спадатъ подъ нивото на 1929 година. Но, идватъ една следъ друга добрата

реколта 1937 година и отличната 1938 година, и линията на свѣтовнитѣ запаси наново поема стремително нагоре.

Симетрично противоположно на линията на запаситѣ е развитието на линията на ценитѣ. Когато първата се качва, втората спада и къмъ края на 1932 година, при най-голъмитѣ запаси, ние имаме най-ниското ниво на ценитѣ. При следващото спадане на линията на запаситѣ, обаче, тази на ценитѣ се качва и става така, че когато презъ 1937 година количествата на запаситѣ сж най-ниски, ценитѣ сж най-високи. Къмъ този именно моментъ дветѣ линии почти си даватъ среща. Ала пакъ започватѣ тѣхното отдалечаване: запаситѣ наново се натрупватъ, ценитѣ спадатъ, и повторно следъ 1930-31 година свѣтътъ се вижда въ нова, по-страшна пшенична криза, предъ чиято втора година ние сме изправени съ настъпването на новата житна кампания.

Презъ августъ т. г. буреносни военни облаци се бѣха вече застрашително надвесили върху европейския небосклонъ. Въпрѣки това, обаче, цената на пшеницата продължаваше застрашително да спада. Както се вижда отъ таблицата въ началото на статията, къмъ 25 августъ тя е била само 1.20 лв. за кгр. Единъ лондонски рапортъ даже твърди, че отъ 300 години насамъ такива ниски цени не сж се повтаряли. Може това да е така, но толкова далечъ отиващи сравнения сж мжчно контролируеми. Коего, обаче, е положително, то е че отъ основаването на борсата въ Ливерпулъ, която сжществува вече 56 години, сегашнитѣ цени на пшеницата сж най-нискитѣ, които тя въобще е нотирала. Изпа-

даме, значи, въ едно противоречие съ твърдението, че военната атмосфера предизвиква увеличение на ценитѣ. Това противоречие въ нашия случай обаче, е само привидно и то трѣбва да се дири въ факта на прекомѣрне голѣмото натрупване отъ излишѣци на пшеница въ свѣта. Международнитѣ данни показватъ, че въ този моментъ не по-малко отъ 33.000.000 тона пшеница сѣ дирѣли пласментъ. Отъ реколтата 1938/39 година имаме на лице преходни запаси 15.000.000 тона. Реколтата 1939/40 година даде експортенъ излишѣкъ 18.000.000 тона. Осмъществениятъ износъ презъ изтеклата година възлиза на кръгло 16.000.000 тона, а нормалното потребление на странитѣ-вносителки се движи обикновено между 15 и 16.000.000 тона годишно. Като така, разполагаемитѣ количества бѣха двойно по-голѣми отъ количествата, които изобщо могатъ да бждатъ погълнати презъ течение на цѣла една година за изхранване населението на странитѣ, нѣмащи свое достатъчно производство.

Виждайки ясно признацитѣ на идващото зло, голѣмитѣ презокеански страни, производителки на зърнени храни, откриха една оживена международна дейность по въпроса за пшеницата. Къмъ срѣдата на м. декемврий м. г., въ Виннипегъ се състоя една конференция, на която, по покана на правителството на С. А. Щати, представителитѣ на заинтересованитѣ страни се бѣха събрали, за да се занимаятъ съ тревожното положение, което вече обхващаше свѣтовния пазаръ по отношение на този така важенъ за международния стокообмѣнъ артикулъ, и да обсъждатъ мѣркитѣ за изходъ отъ това положение.

Презъ месецъ ануарий т. г. се събра на заседание въ Лондонъ, имащиятъ тамъ седалището си Международенъ съвѣщателенъ комитетъ за пшеницата, разискванията на който, обаче, не можеха да дадатъ нѣкакъвъ положителенъ резултатъ. Вземто тогава най-важно решение бѣше, да се свика една обща международна конференция за пшеницата, а разгледанитѣ въпроси и направенитѣ предложения бидоха събрани въ меморандумъ, който се разпрати за проучване отъ заинтересованитѣ правителства. Едновременно, по починъ на Австралия, С. А. Щати, Англия и Франция, бѣ съставенъ единъ „Подготвителенъ комитетъ“ за организиране проектираната конференция, въ който сѣ представени държавитѣ-износителки: С. А. Щати, Канада, Аржентина, Австралия, Русия, Ромъния и Унгария. Интереситѣ на странитѣ-вносителки се застъпватъ въ този комитетъ отъ Англия, Германия и Франция, последната и като делегатка на Алжиръ и Тунисъ.

„Подготвителниятъ комитетъ“ се събира вече нѣколко пѣти на заседания. Той изготви единъ проектъ за спогодба, върху основнитѣ положения на която правителствата трѣбваше да кажатъ мнението си преди да се е пристъпило къмъ свикването на проектираната конференция. Сждейки по приема, който проектътъ за спогодбата срещна отъ страна на разнитѣ правителства, следва да се приеме, че изгледитѣ за така желаното международно споразумение по въпроса за пшеницата никакъ не сѣ благоприятни.

Аржентина, Канада и Австралия правятъ възражения по основнитѣ положения, легнали въ проекто-спогодбата. При тия възражения, тѣхнитѣ интереси мѣчно могатъ да бждатъ съгласувани. Странитѣ-производители решително отказватъ да приематъ каквито и да било ограничения на своето зърнено производство.

„Подготвителният комитет“ започна последните си заседания на 27 миналия юлий, обаче, разногласията между четирите голъми страни-производители — С. А. Щати, Аржентина, Канада и Австралия — продължават. Спорният въпрос се движат около ограничението на засъвната площ, експортните контингенти и нормирането на цените. Австралия не е съгласна да ограничава своята култура на пшеницата. С. А. Щати, отдавайки по-съществено значение на контингентите, не сж доволни съ предлагания имъ контингентъ и настояватъ той да е на всъки случай по-голъмъ отъ този на Австралия. По отношение на контингентите, държавите отъ Дунавския басейнъ оставатъ на последно мѣсто. Канада, отъ своя страна, се интересува предимно отъ нормирането на цените, като предлага, за пшеницата „Нортернъ № 3“ да се опредѣли цена 2.37 лева за кгр., франко пристанище Фортъ-Уилямъ. Аржентина не е доволна отъ тази цена и я намира много висока, защото произвежда при значително по-благоприятни условия, та може да продава по-евтино. Тя предлага, цената за пшеница „Розафе“ да бжде 1.33 лв. за кгр. Канада предлага контингентите да се опредѣлятъ въз основа на износа презъ последните 16 години, а за малките експортни страни—презъ последните 10 години. Ако се възприеме тази база, голъмитъ страни-производители ще се подредятъ така: Канада, Аржентина, Австралия и С. А. Щати. А ако цената се установи за всички пшеници върху базата за „Нортернъ 3“, всъки ще предпочете да купува отъ Канада, още повече че и навлата сж по-благоприятни.

Вижда се, прочее, какви сж мъжнотиите, които възникватъ по проекто-спогодбата между голъмитъ страни-производители. Дунавските страни сжщо не могатъ да бждатъ доволни отъ контингентите, които ще имъ се дадатъ. А Русия? — Тя, наистина, е представена въ „Подготвителния комитет“, но все продължава да е една загадка. Защото, нейното вътрешно положение никога не е било ясно за чужбина и въ даденъ моментъ, ако интересите ѝ налагатъ да направи единъ дѣмпингъ съ пшеницата, това сигурно ще разстрои всъко споразумение, което евентуално би се постигнало.

Не виждайки никакъвъ резултатъ отъ така протаканите преговори и разговори, заинтересованите страни дирятъ начини и срѣдства за борба съ злото. Защото, както вече изтъкнахме, докато напраздно се губи време въ подготвяне на конференцията, цените отиватъ все по-надолу и вършатъ своето опустошение. Срѣдствата за борба сж различни и се виждатъ отъ следните нѣколко бѣгло скицирани случаи: въ Австралия, напримеръ, се дойде до съгласие между правителството и представителите на земедѣлието и търговията, да се поднесе на парламента единъ законопроектъ за установяване твърди цени за пшеницата, консумирана въ страната, а за плащане експортни премии върху изнесените количества. Отъ своя страна, С. А. Щати провеждатъ една политика на ограничаване засѣтата съ пшеница площъ и плащатъ премии върху износа. Заедно съ това, тамъ е създадена една особена организация, задачата на която е да развива пропаганда за увеличаване консумацията на хлѣба, понеже тя е чувствително намалѣла. Докато презъ 1900 год. на глава отъ населението се падатъ 104 кгр. хлѣбъ, презъ 1934 год. консумацията му възлиза едва на 69 килограма на глава. Други държави, като Полша и Франция, преработватъ голъми количества пшеница въ спиртъ, или я

денатурирватъ за фуражъ на дотитъка. Германия и Италия засилватъ производството си на зърнени храни, като поддържатъ високи вътрешни цени, а което е интересно да се подчертае, Англия, която разполага съ най-много възможности да има евтини продукти отъ всички краища на свѣта, сѣщо така насърчава собственото производство на пшеницата, като дава премии върху засѣтата площъ. Отъ нашитѣ съседи, Ромъния поддържа, при свободна търговия, опредѣлени вътрешни цени за производителитѣ и, освенъ това, плаща експортни премии при износа, а Югославия има едно привилегировано дружество за износъ („Присад“), което купува пшеницата отъ производителитѣ по опредѣлени цени и я изнася. У насъ, както е известно, сѣществува монополъ за пшеницата и рѣжбата, който се провежда чрезъ Дирекцията Храноизносъ, създадена на времето, за да може чрезъ нея да се поддържатъ високи цени за производителитѣ, а загубитѣ отъ износа да се покриватъ, като се облага вътрешната консумация на брашната, респективно на хлѣба.

При така очертаното неблагоприятно международно положение, ние сме изправени предъ новата житна кампания 1939-40 год. Споредъ последнитѣ сведения на Международния земеделски институтъ въ Римъ, реколтата на пшеницата се очертава изобищо като по-добра отъ сръдна. Северното полушарие (безъ Русия и Китай) ще даде едно количество отъ 96 милиона тона, което е съ 10% по-малко отъ миналогодишното, но е съ 11% по-големо отъ сръднитѣ реколти за 1931—37 година. Реколтата въ Южното полушарие (Аржентина и Австралия) се развива сравнително добре, обаче, засѣтата площъ е по-малка отъ миналогодишната. С. А. Щати ще дадатъ едно количество отъ 14.2 милиона тона, или 24% по-малко отъ миналата година, но 5% повече отъ сръдната реколта за предшестващитѣ петъ години. Това количество ще бѣде достатъчно, колкото да задоволи тѣхнитѣ мѣстни нужди. Канада има по-добра отъ миналогодишната реколта. Отъ азиатскитѣ страни, Индия ще даде богата реколта, а Корея и Палестина — отлична. Реколтитѣ въ Япония, Турция и Сирия сѣ добри. Француската зона въ Северна Африка (Алжиръ и Тунисъ) има реколта съ 40% по-добра отъ сръдната реколта за последнитѣ петъ години. Реколтата въ Египетъ е почти добра.

Що се отнася до Европа, юнскитѣ данни сочеха една реколта отъ 445.000.000 квинтала, отъ които 310.000.000 квинтала се падаха на странитѣ-вносителки, а 135.000.000 квинтала — на групата на странитѣ-износителки (Унгария, Югославия, Ромъния, България, Полша и Литва). Споредъ последната оценка, обаче, направена на 20 юлий т. г. отъ Международния земеделски институтъ въ Римъ, за групата на странитѣ-вносителки се явява едно намаление отъ 3.000.000 квинтала, а за тия на странитѣ-износителки — отъ 2.000.000 квинтала. Следователно, разчита се, че европейската реколта ще даде едно количество отъ 440.000.000 квинтала, което е задоволително, защото, макаръ да е съ 14% по-малко отъ миналогодишното, то все пакъ надвишава съ 2% добритѣ сръдни реколти за годинитѣ 1933—37 г. Съ изключение на реколтитѣ отъ 1933 и 1938, сегашната реколта се явява като най-добра презъ всички следвоенни години.

Ако хвърлимъ единъ обобщителенъ погледъ върху изнесенитѣ погоре данни, става явно, че изгледитѣ, които се чертаятъ за международната пазарностъ на пшеницата презъ предстоящата кампания, не

сж никакъ насърчителни. Напротивъ, затвърдява се само убеждението, че ако трѣбва да се запазятъ интереситѣ на земеделскитѣ стопани въ свѣта — а по този въпросъ не може да има две мнения — наложителни сж бързи и решителни мѣрки. Тукъ следва, обаче, да се припомнимъ, че излишѣцитѣ, за които става дума, не биха били толкова страшни при едно тѣхно правилно разпредѣление между всички нуждаещи се. Голѣми народни маси, разпрѣснати по свѣта, и днесъ сж недохранени, защото международната организация по продоволствието не е добре направлявана. Знаменателни въ това отношение сж мислитѣ на г. Гардинеръ, министъръ на земедѣлието въ правителството на доминионитѣ, изказани отъ него предъ едно събрание въ Канада, по следния начинъ: „Търговията на Канада се подлага на едно изпитание, каквото по-рано никога не е било. Въ миналото всички пазари бѣха свободни и търговията се развиваше подъ знака на платежеспособността на купувачитѣ и възможността за доставка отъ продавачитѣ. Днесъ, обаче, сжществуватъ редица нови препятствия. Свободнитѣ пазари и държавитѣ сж уредени валутни условия сж изключения. Сега има повече страни съ недостатъчни хранителни продукти; особено хлѣбнитѣ зърнени храни сж зле разпредѣлини: тамъ, където иматъ най-голѣма нужда отъ тѣхъ, възможността за задоволяване нуждитѣ е най-малка. Страни като Германия и Италия правятъ всичко възможно сами да произвеждатъ пшеницата отъ която се нуждаятъ“.

Отъ друга страна, при неотдавнашното откриване на XVIII-я Международенъ земеделски конгресъ въ Дрезденъ, министърътъ на прехраната въ Германия, г. Даре, каза въ своята приветствена речъ между другото и следнитѣ думи: „Ако признацитѣ не мамятъ, ние се намираме предъ прага на една нова епоха, въ която всѣко национално стопанство получава уредба, отговаряща на неговитѣ особености. Международнитѣ отношения въ това бъдеще стопанство ще се основаватъ върху една система на национални уредби“.

Тия цитати говорятъ за борбата на два основно противоречиви принципа въ съвременнитѣ международни стопански отношения. Отъ тамъ произхождатъ до голѣма степенъ и мъчнотиитѣ, за които става дума, когато се разглежда положението на свѣтовнитѣ пазари на пшеницата. Като че ли човѣчеството изживѣва родилнитѣ мъжки на нѣщо ново, на нѣкаква друга система, която ще дойде да замѣсти стария либерализмъ, завещанъ ни отъ времена, твърде много различаващи се по своитѣ стопански усилия отъ днешнитѣ. А въ такива епохи, страдаването е обичаенъ съжитникъ въ усилията, еднакво на богати и бедни народи, за извоюване на по-добри дни.

Развиващата се война, естествено, поставя въпроса за пшеницата въ нова обстановка. Народитѣ иматъ сега да се справятъ съ нови, много трудни задачи. Касае се до борба за животъ или смъртъ. Все пакъ, пшеницата, като основенъ елементъ за изхранването на войска и граждани, остава въ центъра на грижитѣ, които трѣбва да се полагатъ за благополучното извеждане на войната и за осигуряване оня париченъ доходъ на производителитѣ, за какъвто тѣ иматъ всичкото основание да претендиратъ. Но войната ще отмине, както всички войни сж отминавали, и тогава народитѣ наново ще се видятъ изправени предъ международнитѣ свѣтовни проблеми, първо мѣсто отъ които ще заеме и този

за пшеницата. Пречистени отъ огъня на кървавата борба, дано тѣхнитѣ водачи тогава да иматъ съзнанието и добрата воля да разрешатъ поставенитѣ въпроси, съ огледъ на подобряване изхранването на потрѣбителитѣ и задоволяване справедливитѣ нужди на производителитѣ. Защото, само въ пълната хармония между еднитѣ и другитѣ може да се дойде до благополучието и хармоничното развитие на свѣта.

РОЛЯТА НА ПАРИТѢ ВЪ ДНЕШНАТА ВОЙНА

отъ

ПРОФ. СТАНЧО ЧОЛАКОВЪ

I.

Вече четири месеца откакъ бушува войната въ Европа, унищожиха се много човѣшки сѣщества и още по-много материални и морални ценности, а ние все още се чувствуваме като че сме вънъ отъ всѣка опасност и даже сякашъ забравяме, че се води война. Причината за това наше сравнително по-спокойно отнасяне къмъ страшната буря не е само тази, че сме далечъ отъ бойния театъръ, че полека-лека хоризонтътъ надъ Балканитѣ се прояснява и че сме останали неутрални. Има още една причина, а тя е че се говори за стопанска война, която е всѣкога по-бавна, по-предпазлива и, най-важното, малкитѣ държави знаятъ, че не сж герои за такава война. И наистина, по всичко изглежда, че днешната война ще бжде война на стопанска издържливостъ. Тѣкмо поради това, изпѣква единъ сѣщественъ въпросъ: каква роля сж играли и ще играятъ паритѣ за размѣритѣ на напрежението и на издържливостта на воюващитѣ страни и какъ ще се разпростре това влияние и върху неутралнитѣ страни? Ето злободневниятъ въпросъ на нашия ежедневенъ животъ.

Разбира се, точниятъ отговоръ на този въпросъ е още твърде труденъ, защото сме въ самото начало на войната. Все пакъ, обаче, ние не можемъ да го отбѣгнемъ, както и лѣкарътъ не може да отложи диагностиката си за следъ смъртта на болния, когато, безспорно, би я опредѣлилъ по-точно, но затова пѣкъ съвсемъ безполезно.

На сѣщото основание и азъ ще се опитамъ да взема становище по този голѣмъ стопански въпросъ, повдигнатъ отъ самия животъ, макаръ да рискувамъ, че нѣкъде ще сгрѣша. Самъ по себе си той е много комплициранъ, но азъ ще се помжча да скицирамъ само скелета му, доколкото времето и мѣстото ми позволяватъ.

II.

Единъ бѣгълъ погледъ върху еволюцията на схващанията за ролята на паритѣ, относително стопанския животъ на народитѣ преди и най-вече следъ свѣтовната война, дори до този моментъ, би улеснилъ по-нататѣшната ни работа.

До преди миналата голѣма война господствуваше убеждението, че паритѣ сж почти изключително само мѣрило на ценноститѣ и срѣдство

за размѣна и че лихвата, обемътъ на паритѣ въ обръщение, както и самото насочване на паритѣ къмъ едни или други цели, зависи отъ състоянието и изгледитѣ на стопанството. Съ други думи, вървеше се, че паритѣ сж нѣщо вторично, че тѣ вървятъ подиръ стопанството. Може да се каже, че това добросъвѣстно заблуждение бѣше причината, загдѣто презъ голѣмата война се отиде къмъ една широка инфлация, която после си отмъсти жестоко. Слава Богу, че днесъ се мисли другояче и всички воюващи и неутрални страни организиратъ парично-финансовата си политика по такъвъ начинъ, че инфлацията да бжде избѣгната или поне да бжде обезвредена.

Този завой въ схващането за паритѣ, че тѣ не само вървятъ подиръ стопанството, но че предопредѣлятъ и много негови прояви, се дължи на голѣмата война. Както е известно, тази война причини дълбоки размѣствания въ стопанскитѣ и въ социалнитѣ отношения, както вътре въ самитѣ държави, тѣй и между отдѣлнитѣ държави. Всички знаемъ, че много хора, и дори цѣли слоеве отъ народа на която и да е държава, обеднѣха повече отъ другитѣ хора и слоеве, тѣй че стопанскитѣ и социалнитѣ различия помежду имъ, вътре въ сжщата страна, се задълбочиха. Разбира се, тука сж действували многобройни причини изъ областта на военната обстановка, но една измежду първитѣ бѣше и паричната инфлация, която доведе и до обезценка на паритѣ. Инфлационната обезценка има този голѣмъ недостатъкъ, че ощетява едни хора различно и облагодетелствува други пакъ различно, като ги принуждава да произвеждатъ различно и да консумиратъ различно както по количество, тѣй и по видъ и по качество. Това сж тѣ вътрешнитѣ стопански и социални размѣствания, за които бѣше дума и които сж всѣкога едно болно явление, защото разрушаватъ нормалната и улегнала стопанска и социална структура на обществото. Пакъ поради парични причини се улесни и едно размѣстване между отдѣлнитѣ държави. Известно е, че нѣкои държави, които бѣха длъжници къмъ други по-богати държави, станаха кредитори. Така напримеръ, Съединенитѣ Шати дължаха на Европа, главно на Англия и Франция, надъ 4 милиарда златни долари, а следъ войната станаха вече кредитори съ около 11 милиарда долари. Сжщо е известно, че най-богатитѣ до войната държави, каквито бѣха Англия, Франция, Германия и др., станаха длъжници, а повечето отъ беднитѣ страни станаха още по-бедни. Въ това число сме и ние. Войната ни причини една реална парична загуба отъ близо 7 милиарда златни франка, независимо отъ стойността на изхабенитѣ богатства и на разрушенията. Всѣки би могълъ да си представи какво щѣхме да бждемъ, ако тѣзи 7 милиарда златни франка бѣха сега у насъ. Въ края на краищата, мисълта ми е, че паричната инфлация презъ време на войната и следъ войната отвори очитѣ на хората и всички разбраха, че паритѣ могатъ да бждатъ и единъ отрицателенъ сътрудникъ на стопанството, щомъ като курсътъ имъ не е стабиленъ. Така се оформи идеята за стабилизирането на паритѣ чрезъ държавни мѣрки. Това бѣше между 1924 и 1926 години. Тогава всички държави се нагърбиха да внесатъ сравнително по-траенъ порядъкъ въ паричното си дѣло. Франция официално девалвира франка (призна намалената му покупателна стойностъ) и го стабилизира на това ниво. Англия повиши курса на лирата до предивоенното ѝ ниво и тогава я стабилизира. Германия възприе нова парична единица, именно райхс-марката, Италия—лиретата, и т. н.

Борсовата криза въ Съединенитѣ Щати презъ 1929 г. стана нѣщо като проявителъ на една обща стопанска криза надъ цѣлия свѣтъ. Тогава се помисли, че кризата може да се смегчи чрезъ една дефлация, чрезъ едно намаление на паритѣ въ обръщение. Тука вече става дума за една активна парична политика. И наистина, всички държави се втурнаха въ тази посока. Направихме го и ний, но понесохме много беди: известно е, че много предприятия фалираха, тъкмо защото банцитѣ свиха кредититѣ. Известно похвално изключение направиха популярнитѣ банки, затова пъкъ Закона за заздравяване на кредита и облекчаване на задълженията ги удари сравнително по-чувствително. Важното за случая е, че тази мѣрка е изразъ на една активна парична политика спрямо стопанството, макаръ че не помогна.

Кризата се задълбочаваше отъ день на день, даже и по вина на самата дефлация. Затова следъ 1931 год. се усвои една друга парична политика. Началото се постави отъ Англия. Тя понижи курса на паритѣ си, за да се бори срещу чуждата конкуренция. Предполагаше се, че като продава стокитѣ си по евтиния курсъ на лирата, ще разшири външния пазаръ на производството си и ще отбие конкуренцията на другитѣ страни—главно на Германия. Трѣбва да се признае, че това предположение се оправда: износътъ на Англия се подобри. Да предположимъ, че една английска стока струва по 1 лира за тонъ. Когато лирата се котира по 670 лева, на българскитѣ търговци е било невъзможно да купятъ тази стока, защото не ще могатъ да я пласиратъ на вътрешния ни пазаръ. Когато лирата бѣде девалвирана на 420 лева, тогава казаната английска стока, която си струва все по 1 лира за тонъ, ще бѣде достъпна за българския пазаръ и, следователно, ще бѣде изнасяна отъ Англия. Следъ Англия се заредиха Съединенитѣ Щати, Франция и др., които последователно девалвираха паритѣ си. Германия пое другъ пътъ. Тя сключваше клирингови спогодби, главно съ земеделскитѣ държави, и прокарваше единъ по-високъ курсъ на райхсмарката, съ цель да се изрази една по-висока цена на земеделскитѣ имъ произведения, предназначени за Германия. По този начинъ Германия привлече къмъ себе си по-голѣмата частъ отъ износа на казанитѣ страни. Но, за да изнасятъ, тѣ трѣбваше да купуватъ отъ Германия, защото иначе клирингътъ нѣма да бѣде въ действие. Съ други думи, Германия поощри износа си чрезъ вноса си. Да предположимъ, че Германия предлага за една българска стока по 1 райхсмарка за 100 кгр. Когато курсътъ на райхсмарката е 24 лева, значи, че българскиятъ износителъ би получилъ 24 лева за 100 кгр., и ако отъ Испания или отъ Италия би получилъ примѣрно 27—28 лева, тогава той би потърсилъ именно тѣзи последнитѣ пазари. Когато курсътъ на райхсмарката е 33 лева, тогава българскиятъ износителъ би получилъ 33 лева за 100 кгр. и би се отказалъ отъ всѣкакви други пазари, а би продавалъ само на Германия. Другъ е въпросътъ, съ цената на какви жертви Б. Н. Б. поддържа единъ сравнително по-високъ курсъ. Така Германия организира и осигури вноса и износа си.

III.

Отъ 1938 г. настѣпи днешниятъ воененъ периодъ, който въ сѣщность ни интересува за случая. Отъ септемврий 1938 год. до септемврий 1939 год. бѣше периодъ на усиленни приготовления за очакваната война. Всѣка една държава се стягаше.

Въ Франция се усвои една теза отъ много теоретици и отъ правителството, което я провеждаше, а именно, че Франция е една страна, въ която политиката на направляванитѣ парични курсове не би могла да се приложи. Напротивъ, вървеше се, че въ Франция трѣбва да се създаде известна свобода за капиталитѣ и стопанството, а то ще стане, когато се намалятъ наредбитѣ, които засѣгатъ движението на капиталитѣ, движението на ценитѣ, отношенията между трудъ и капиталъ и пр. Съ други думи, корсетътъ на стопанството трѣбваше да се поразпусне, както се изразяваше финансовиятъ министъръ Paul Reunaud, за да се получи очакваното подемание и стабилизиране на стопанството. Като се има предвидъ, че Франция е една страна, кждето действително всѣки човѣкъ се интересува отъ хода на стопанството, кждето всѣки е спестителъ и чете борсовитѣ бюлетени, можемъ да признаемъ, че провежданата теза даде известни резултати. Изнесеното въ Съединенитѣ Щати злато, поради замъгления политико-стопански хоризонтъ, започна наново да се връща къмъ Парижъ. Производството на Франци се увеличи и това ѝ даде възможностъ да се отърси до известна степенъ отъ доста затегнатото си стопанско положение и да организира една здрава военна индустрия. Въ този вътрешенъ стопански подемъ бѣ заварена Франция презъ септемврий месець на токущо изтеклата година, когато влезе въ войната.

Германия водѣше своята подготовка още отъ по-рано, но следъ Мюнхенското споразумение и следъ като отиването на Чембърлейнъ въ Римъ не даде резултати, тя се видѣ принудена да стегне още повече своята парична система, за да може чрезъ това да се дойде до известни по-голѣми резултати. И действително, безъ да се впускаме въ подробенъ разборъ на германската парична политика, ще кажемъ, че паричната система е, която можа да активизира цѣлото стопанство на Германия и да ангажира въ индустриалното производство всички безработни.¹⁾ Презъ януарий месецъ м. г., дотогавашниятъ председателъ на Райхсбанкъ, Д-ръ Шахтъ, бѣ замѣненъ съ Д-ръ Функъ, който се зае да реализира идеята за тѣй наречения пионеренъ кредитъ. Кредитъ трѣбва да се дава, иска да каже Д-ръ Функъ, независимо отъ това, каква е гаранцията. Активизирането на стопанството е единствената сигурна гаранция. Държавата издаваше бонове и сертификати и ги предаваше на разни индустриални предприятия, които ги сконтирваха и се снабдаваха съ необходимитѣ имъ капитали, за да завъртятъ машинарията си съ пълна пара. Така, издалоха се много пари, безъ да се отиде къмъ ново увеличение на данъцитѣ, както искаше Д-ръ Шахтъ, и които и безъ друго бѣха вече голѣми (срещу кржгло 6 милиарда райхсмарки презъ 1934—35 год., презъ 1938—39 се събираха кржгло 17 милиарда), и индустрията—особено оржжейната индустрия на Германия—бѣ поставена въ денонощна работа. Обезценката на голѣмото количество пари въ обръщение се осуетяваше чрезъ строгата нормировка и контрола надъ ценитѣ и надъ търсенето и предлагането, за която целъ Германия си бѣше създала една цѣла система отъ органи за направляване и дори за управляване на всички стопански прояви.

Въ това време и Англия не остана назадъ, но като по-консервативна страна, не възприе тѣзи единъ видъ революционни начини на действие въ паричното дѣло, а усвои само политиката на консолидационния

¹⁾ Вижъ статията ми въ сп. „Економистъ“, год. 1939, кн. 4.

фондъ. Този фондъ прибираше необходимото злато, което ще служи за издаването и гарантирането на банкноти. Като нѣщо по-забележително въ областта на паричното дѣло може да се спомене преоценката на златната наличностъ споредъ по-ниския курсъ на лирата, която операция показва една по-голяма златна наличностъ, позволяваща издаването на още банкноти, и която намали летящитъ задължения на съкровището, за да бжде въ състояние да поеме нови задължения. (Ако досегашната златна наличностъ е 1 милионъ, и ако преоценката я изкарва 3 милиона, разликата отъ 2 милиона погасява 2 милиона държавни задължения къмъ емисионната банка).

Като се иматъ предвидъ паричнитъ мѣроприятия на Франция, Германия, Англия и други, може да се дойде до заключението, че подготовката на днешната война, която започна отъ септемврий месецъ на 1938 год., мина по пѣтя на паричната политика.

IV.

Нашиятъ но-нататъшенъ въпросъ е: каква роля играятъ и ще играятъ паритъ презъ време на самата война. Тукъ, обаче, по силата на нѣщата, ние сме принудени да раздвоимъ въпроса: а) какво значение иматъ паритъ за неутралнитъ държави, отъ една страна, и б) какво значение ще иматъ тѣ за воюващитъ държави, отъ друга страна. Въ отговоритъ си азъ не мога да бжда категориченъ, а само ще се опитамъ да дойда до известни най-вѣроятни заключения, които могатъ, въ краенъ случай, да излѣзатъ и погрѣшни, защото се касае за едно бждеще, но които, все пакъ, не могатъ да не бждатъ логично оправдани и полезни.

Преди всичко, би могло да се каже, че за неутралнитъ страни паритъ ще играятъ една трояка роля. Първо, тѣ ще представляватъ изразъ на тѣхното богатство, създавано чрезъ сравнително поскъпнѣлия износъ преди всичко за воюващитъ страни, стига да намѣрятъ възможности да извършватъ такава размѣна. Безспорно е, че поскъпването на суровитъ материали и на хранитъ, а сжщо и на нѣкои готови стоки, е неизбежно, понеже нуждитъ на воюващитъ страни постоянно ще растатъ. Второ: въ връзка съ казаното ще следва и съображението, че пѣтищата, а сжщо и мѣстоназначението на износа, както и мѣстопроизходътъ на вноса, ще се измѣнятъ въ зависимостъ отъ това, дали нѣкои или всички отъ стокитъ, които до сега сж били изнасяни, ще бждатъ задържани за собственитъ нужди като запаси, следователно отъ тѣхъ нѣма да се получатъ приходи, и дали транспортнитъ условия или изгледитъ за стабилността на паритъ, както и условията за плащане, позволяватъ износа на едни или други стоки за сжщитъ страни, за които досега сж били изнасяни. Всѣка отъ неутралнитъ страни ще предпочита да изнася за такива воюващи страни, паричната система на които гарантира редовното и нормално изплащане на стойността или които предлагатъ други изгоди. Тѣкмо тука идва третото значение на паритъ за неутралнитъ страни. Тѣхната търговия постоянно ще отива къмъ търговия въ брой — срещу стабилни пари или срещу стока. За сега, стабилни пари оставатъ златото и размѣняемитъ срещу злато девизи, каквито сж напримѣръ доларитъ. Търговскиятъ кредитъ ще се загуби по простата причина, че споменѣтъ отъ миналата война, когато подобни вземания отъ търговия на кредитъ почти пропаднаха изцѣло, е още твърде прѣсентъ.

По-голямо значение имат паритѣ за самитѣ воюващи страни, защото въ време на една война паритѣ сж свързани съ двояка целъ: първо, да се намѣрятъ пари за нуждитѣ на войната и за поддържане на стопанското производство и, второ, така да се намиратъ необходимитѣ пари, че не само да не се прѣчи на стопанството, но и да се подпомага. Паричнитѣ нужди на днешната война ще бждатъ много по-голямѣ въ сравнение съ миналата война, защото днешното военно снаряжение е по-скъпо. А къмъ края на миналата война Англия е харчила крѣгло 5 милиарда днешни лева дневно, Германия — 4 милиарда, Франция — 2,6 милиарда и пр. Колко ще струва днешната война, бждещото ще покаже, но по досегашнитѣ сведения, на день се харчатъ крѣгло по 300 лева, смѣтано на единѣ мобилизиранѣ войникѣ. Но както се каза, пари сж необходими и за поддържането на продуктивния апаратъ. Производството е необходимо не само за запасяване съ стоки за нуждитѣ на фронта и за нуждитѣ на цивилното население, но още и за износъ на произвежданитѣ стоки, срещу които да се получатъ сурови материали, необходими за военната индустрия, тъй като, както по-горе предположихме, вносътъ ще се заплаща въ брой или въ стоки. Така че, поддържането на вътрешното производство е една отъ първитѣ и най-важни задачи на воюващитѣ страни — въ всѣки случай, този стопански фронтъ е не по-малко важенъ отъ военния. Самото поддържане на стопанското производство предполага запазването на всички продуктивни източници и снабдяването съ сурови, спомагателни и горивни материали, за което сж необходими пари, сѣщо тъй както сж необходими за поддържането на самата бойна линия. Второто условие на паричната политика бѣше, така да се намиратъ пари за нуждитѣ на войната, че да не се нарушава стопанското единство, а то, отъ своя страна, се постига, когато се избѣгнатъ опаснитѣ размѣствания на стопанскитѣ и социалнитѣ отношения, изразявани чрезъ обедняването на едни стопански слоеве повече отъ други и, особено, когато се избѣгне създаването на пропастъ за преминаването отъ военното къмъ мирновременното стопанство. Сѣщо, трѣбва да се избѣгнатъ и всѣкакви други отрицателни последици на войната. Войната си е война, но все пакъ, колкото и чести да сж войнитѣ, тѣ сж нѣщо изключително. Поне така ги съзнаваме — като нѣщо ненормално. Затова, който води война, не я води сама за себе си, а я води и за смѣтка на следващитѣ следъ нея мирни времена. Всѣка война се предприема съ целъ да подобри или поне да защити бждещото на народа. Никой не води война отъ желание да воюва. Тъкмо поради това, воденето на войната не бива да създава преграда за преминаването къмъ мирновременното стопанство. А това зависи най-много отъ манипулирането съ паритѣ. Допустне ли се и най-малката грѣшка въ това манипулиране, дислокацията на социалнитѣ и на стопанскитѣ сили е неминуема; тогава се разрушава почвата за едно плавнo преминаване въ мирновременно стопанство и, главно, разрушаватъ се размѣннитѣ отношения съ другитѣ държави. Въ това отношение, може да се каже, че воюващитѣ страни сж изправени предъ мъчно преодолима опасностъ. Ако е дума, че трѣбва да се създаватъ условия за едно гладко преминаване къмъ мирновременното стопанство, следва да признаемъ, че по силата на обстоятелствата, при които се води днешната война, воюващитѣ страни създаватъ тъкмо обратнитѣ условия, които ще имъ прѣчатъ за плавното преми-

наване към мирновременното свѣтовно стопанство. Тѣзи прѣчки произтичатъ единствено отъ желанието за самозадоволяването. Впрочемъ, то е една необходимостъ. Стопанската блокада на една или друга страна, слабата възможностъ да се доставятъ необходимитѣ сурови материали, ще накаратъ воюващитѣ страни да се насочатъ къмъ едно все по-пълно еманципиране отъ външния вносъ, като организиратъ своята индустрия за синтетично производство, напримѣръ на каучукъ, на петролъ и дериватитѣ му и др. А това производство е всѣкога по-скъпо отколкото естествения добивъ на сжитѣ материали и при мирновременната обстановка не би могло да бѣде конкурентоспособно. По-важното обаче е, че еднажъ създадени инсталациитѣ за синтетичното производство, следъ войната мжчно ще се решатъ да ги унищожатъ, тъкмо защото въ тѣхъ сж вложени голѣми капитали. Поскоро ще се решатъ да поддържатъ едно неизгодно производство, отколкото да се унищожатъ толкова капитали. По тази причина, почти сигурно е, че сега воюващитѣ страни, като влѣзатъ въ миръ, ще продължатъ производството на синтетични материали, а това значи, че тѣ мжчно ще се нагодятъ къмъ мирновременната свѣтовно-стопанска размѣна, защото идеята за самозадоволяването ще стане основна тъканъ въ стопанската структура на тѣзи страни, още повече че следъ войната едва ли ще има една парична система, която би позволила лекото финансиране на размѣннитѣ отношения между отдѣлнитѣ държави. Понеже паритѣ на воюващитѣ страни нѣма да вдѣхнатъ довѣрие, сжитѣ страни ще внасятъ, както казахме, срещу злато или срещу стоки, доколкото ще закрепятъ производството си. До края на войната златото ще се събере въ една-две страни, тѣй че, следъ сключването на мира, най-голѣмитѣ участници въ свѣтовната размѣна, каквито сж днешнитѣ воюващи страни, не ще могатъ да търгуватъ срещу злато. Ще имъ остане пжтя на клиринговитѣ отношения — по всѣка вѣроятностъ, ще се създаде една клирингова валута, както бѣше досега случаятъ съ Германия. Тази практика съ клиринговата валута още повече ще размѣсти стопанскитѣ връзки между народитѣ. Би следвало отъ сега да държимъ смѣтка за тази евентуалностъ.

V.

Но ако войната изисква много пари, както сама за себе си, така и за вноса на необходимитѣ стоки; ако паритѣ застрашаватъ да поставятъ воюващитѣ държави предъ такава опасностъ, каквато сж размѣстванията на стопанскитѣ и социалнитѣ отношения; ако манипулирането съ паритѣ застрашава да откъсне воюващитѣ страни отъ възможността за леко преминаване къмъ мирновременната стопанска размѣна, бихме могли да се запитае, дали могатъ да се издаватъ много пари, до безконечностъ, безъ да се скъса пружината, т. е. безъ да падне курсътъ имъ и тогава да не струватъ нищо, въобще да загубятъ значението си, следъ като сж нанесли тежки рани на обществото, особено като се предполага съ сигурностъ, че златото ще изчезне отъ стопанския хоризонтъ? Тѣзи практични въпроси се срѣщатъ ежедневно и може да се срѣщатъ най-различни мнения. Азъ ще се спра само на нѣколко мисли, които иматъ тѣсенъ контактъ съ нашата тема. Първо, въ краенъ случай, всѣка една държава може да води война, независимо отъ състоянието на нейното парично

стопанство. Ако войната наложи, защото войната е последното напрежение на всяка държава, то държавата може да премине към едно социализирано народно стопанство, при което паритът могат да бъдат окончателно отстранени. Тогава ще се организира една обща мобилизация на националното производство, въ който случай снабдяването на войските и на населението би ставало въ натура, чрез създадена от държавата разпределителна мрежа и организация. Това е то единъ от възможните резултати на паритъ. На практика, обаче, едва ли би могло да се стигне до такова стопанство, защото единъ подобенъ бързъ преломъ би срещналъ съпротивата на психиката на хората и би създалъ голъма анархия. Това ще рече, че паритъ ще продължаватъ да играятъ ролята си и тогава можемъ да се запитае, каква ще бъде тяхната роля ако курсътъ имъ остане свободенъ, което би могло да се предполага само въ страни съ либерално настроение, и каква ще бъде ролята имъ при дирижиранъ курсъ. За да не се обезценява свободниятъ париченъ курсъ, въ който случай биха се предизвикали опасни стопански и социални размѣствания, свободниятъ курсъ на паритъ може да бъде задържанъ на едно стабилно ниво чрезъ пушането на злато въ обръщение. Сега, обаче, нѣмаме такива страни, така че не може вече да се говори за пари съ свободенъ курсъ. Всѣко правителство се стреми да обхване движението на паричните курсове, стреми се да създаде норми, съ които да контролира движението на паритъ. По тази причина, издаването на повече банкноти не представлява такава опасностъ за направляваното народно стопанство, каквото би билъ случаятъ при едно либерално стопанство. Остава, следователно, да се запитае, какъ биха се появявали паритъ при единъ организиранъ курсъ. Освенъ общото предписване на паричния курсъ и на паричната сума въ обръщение, което нѣщо е неизбежно при всѣко нелиберално стопанство, презъ миналата война се изтъкнаха и други начини, освенъ движението на златото, за контрабалансиране на паричните обезценки. Това бѣха увеличението на данъците и, второ, сключването на заеми. Презъ миналата война държавитъ не бѣха напълно убедени, че войната е едно всестранно напрежение и за мирно време, затова отбѣгваха да налагатъ нови и по-голѣми данѣци, било защото стопанството не ще е въ състояние да понася данѣци, било защото следъ войната лесно щѣли да се справятъ съ натрупанитъ си задължения. Затова и почти всички воюващи страни, съ изключение на Англия, не напѣнаха данъчната си система. Даже у насъ данъкътъ върху военитъ печалби, който бѣше приетъ презъ 1917 год., не се упражни, по силата на едно министерско постановление, още 2 години наредъ. Така, следователно, отъ всички се схващаше, че данъцитъ въ време на война сж невъзможни.

Днесъ, при тази война, всички си спомняме отъ пресата, че всяка воюваща страна увеличи данъчното си бремѣ още въ първитъ дни на мобилизацията. Днесъ подоходниятъ данъкъ въ Германия стига до 65%, данъкътъ върху консумативнитъ стоки достига до 30—40%, въ Англия сжщо, а дори и Франция увеличи нѣкои данѣци съ 20%. Не само това. Много и отъ неутралнитъ страни увеличиха данъчното си бремѣ. Тази нова практика се обяснява не само чрезъ обстоятелството, че данъкътъ е едно действително ефикасно сръдство за финансиране на войната,

но че той е още по-ефикасно сръдство и за контрабалансирание на паричнитѣ обезценки, а тъкмо тѣзи обезценки сж най-зловредното явление. Когато хората разполагатъ съ много пари на ржка, склонни сж да ги харчатъ по-леко, затова сж готови да купуватъ стоки и на сравнително по-високи цени. Тогава се отварятъ вратитѣ на спекулантитѣ и по-беднитѣ хора ставатъ още по-бедни, а цѣлото размѣнно стопанство изпада върху една постоянно клатушкаща се и огъваща се почва. Това е пжтътъ за обезценката на паритѣ. Ако е въведенъ единъ по-голѣмъ данѣкъ, той отнема отъ хората излишнитѣ имъ пари и ги възспира да не предлагатъ високи цени за купуванитѣ стоки. Тогава, еднаквото и нормално стопанско поведение на всички хора е запазено.

Сжщата цель се преследва и чрезъ заемитѣ. Но тъй като миналата война показа, че доброволнитѣ вътрешни заеми не сж въ състояние да дадатъ резултати, че хората все още продължаватъ да се въздържатъ да дадатъ паритѣ си въ заемъ на държавата, макаръ и да се предполага, че сж въодушевени отъ единъ по-голѣмъ патриотизъмъ, поощряванъ и отъ самата психика на войната за по-голѣма пожертвувателностъ, въпрѣки това, презъ миналата война доброволнитѣ вътрешни заеми бѣха компрометирани. Затова днешната война, по всѣка вѣроятностъ, ще се финансира и чрезъ принудителни вътрешни заеми, които напълно придобиватъ характера на данѣци. Това се прави съ цель да се намѣрятъ пари за войната, но сжщевременно и да се предотврати едно обезценяване на паричния курсъ, както токущо обяснихме.

Но управляваниятъ курсъ на паритѣ въ обръщение предполага още известни действия, които, впрочемъ, нѣкъде бѣха възприети дълго време преди избухването на войната. Това е контролата върху ценитѣ на стокитѣ (респ. на паритѣ). Така наприкладъ, тази контрола бѣше мѣродавното сръдство въ Германия за спасяване на марката отъ обезценка, тъй като, до избухването на войната, Германия имаше въ обръщение нѣколко пжти повече пари, околкото позволяваше обичайно упражняваниятъ размѣръ на златното покритие. Тъкмо строгиятъ контролъ върху ценитѣ не позволи да се прояви една иначе много вѣроятна парична обезценка. Освенъ това, предвидѣ се и единъ строгъ контролъ върху движението на капиталитѣ, било вътре въ страната, било въ чужбина. По сжщия пжтъ трѣгнаха и Англия и Франция, като предвидѣха деклариране на всички свои инвестиции въ чужбина и вземания отъ чужбина, а сжщо се усвои и единъ строгъ контролъ надъ ценитѣ и надъ движението на капиталитѣ.

На четвърто мѣсто, осуetyването на една парична обезценка поради набѣбването на паричното обръщение може да се цели и чрезъ борба съ спекулата, като се има предвидъ борбата срещу укриването на стокитѣ. Ако се допустне едно укриване на стокитѣ, което ще рече, че срещу сжщитѣ пари оставатъ въ обръщение по-малко стоки, тогава посжжпването на стокитѣ, което е равнoсилно на обезценката на паритѣ, неминуемо ще се прояви. Затова и борбата противъ укриването на стокитѣ е неизбѣжна. Но, трѣбва да се признае, че ако тѣзи начини на въздействие върху паричния курсъ сж сравнително по-леко възможни въ мирно време, въ време на война тѣ сигурно ще бждатъ изложени на опорочване поради това, че самата война създава една разрушителна психоза: самото

водене на войната насажда въ съзнанието на хората единъ разрушителенъ духъ, а това вътрешно състояние на съзнанието ще се прояви и срещу възприеманитѣ държавни мѣрки за борба срещу спекулата. Затова, воюващитѣ, а и неутралнитѣ страни, ще трѣбва да мислятъ по-обстойно върху начинитѣ за действие, за да може да се работи успѣшно всрѣдъ тази психоза. Освенъ това, презъ време на самата война се произвеждатъ предимно непроизводителни блага. Ако сме съгласни съ това, че курсътъ на паритѣ зависи отъ едно равновесие между количеството на паритѣ и стокитѣ, то веднага трѣбва да се признае, че наложенитѣ отъ самото водене на войната производства на военни материали и снаряжения играятъ съвсемъ нищожна роля за това равновесие, понеже отиватъ направо на фронта. Въ такъвъ случай, на размѣнния пазаръ ще се окажатъ по-малко стоки, които сигурно ще създадатъ условия за обезценяване на паритѣ, поради което се налага на воюващитѣ страни да прилагатъ още по-строги мѣрки за борба срещу спекулата и срещу обезценката на паритѣ.

VI.

Така постѣпватъ и сигурно ще постѣпватъ воюващитѣ, а следъ тѣхъ и неутралнитѣ страни, което подсказва, че самата война изтиква и последнитѣ остатъци отъ либералното стопанство и тласка държавитѣ къмъ формитѣ на дирижираното стопанство. Дали следъ войната нѣщата ще се върнатъ по предишнитѣ си мѣста, е една голѣма въпросителна, но на мене не ми се вѣрва. Въ всѣки случай, да се върнемъ на мисълта си. Макаръ да бждатъ пуцани въ обръщение повече банкноти за нуждитѣ на войната, запазването на стабиленъ париченъ курсъ е една кардинална необходимостъ, защото отъ стабилитета на паричния курсъ зависи не само устойчивостта на вътрешнитѣ стопански сили, но и възможността за създаване на търговски отношения съ другитѣ държави. Допусте ли се нѣкакво по-чувствително размѣстване и отслабване на тѣзи вътрешни и външни отношения, това значи, че почвата подъ основата на войната е подкопана, защото никоя страна не влиза въ война за да унищожи стопанската база на народа си, а напротивъ, стреми се да подсили неговото стопанско благосъстояние.

Както по-горе се намекна, въ краенъ случай воюващата държава може да ограничи ролята на паритѣ, даже и да ги отстрани, и въ краенъ случай да премине къмъ едно социализирано стопанство, само и само да не попрѣчи на военнитѣ си цели. А две или повече съюзни държави могатъ да организиратъ размѣннитѣ си връзки по такъвъ начинъ, че паритѣ имъ да се допълнятъ едни съ други и да се ограничи ролята имъ, каквато е случаятъ съ недавнашното финансово съглашение между Англия и Франция. Остава паритѣ да играятъ сѣщинската си роля въ размѣната между воюващитѣ и неутралнитѣ страни. И това е много близко до ума, поне доколкото досегашнитѣ обстоятелства подсказватъ. Понеже днешната война е особено сѣдбоносна, и ако се сѣди по декларациитѣ на воюващитѣ, може да се допуска, че тя преследва по-дълбоки цели и не ще се спре нито на нѣкои по-дребни резултати, нито пъкъ ще остане далечъ отъ едни по-голѣми промѣни въ стопанскитѣ отношения между народитѣ. Затова трѣбва да се предполага, че сериозността на войната ще се отрази и върху естеството на мира. По тази причина, и въ краенъ случай, съюзенитѣ страни ще се видятъ принудени да извър-

шватъ размѣната помежду си, независимо отъ каквито и да било парични оценки, защото паричнитѣ знаци и тѣхната сѣдба ще иматъ много по-слабо значение въ сравнение съ преследваната обща политическа целъ, която се покрива съ сѣдбата на самитѣ държави. Както се каза, проблемата остава да тежи на отношенията между воюващитѣ и неутрални държави. Колкото и богата да е една страна, колкото и богати да сѣ нейнитѣ залежи на сурови материали, до сега не е позната държава, която да разполага съ всичко, каквото ѝ е необходимо, да бѣде, следователно, напълно самозадоволяваща се, а напротивъ, всѣка страна все има пужда отъ вносъ на нѣкои материали. Това е въ сжщностъ базата на блокадата. Пита се, обаче, какъ ще става този вносъ, по какъвъ начинъ воюващитѣ страни ще заплащатъ вноса на необходимитѣ имъ сурови материали. Първото и универсално срѣдство за плащане на вноса е златото. Следователно, която страна го има, ще бѣде по-добре поставена. Затрудненията оставатъ за онѣзи воюващи, които нѣматъ злато. За такива страни остава вториятъ начинъ за плащане, именно съ стоки, по една или друга форма на клиринговитѣ спогодби. Въ случая се касае до продължение на възприетата въ мирно време клирингова практика, стига воюващата страна да има възможностъ да произвежда и за износъ, и то тъкмо такива стоки, отъ каквито неутралнитѣ се нуждаятъ, и този износъ да може да се транспортира. Впрочемъ, вѣрно е че държавитѣ, които сега притежаватъ голѣми количества злато, ще извършватъ доставкитѣ си срещу него. То, обаче, съ течение на времето, ще отиде въ чужбина — въ странитѣ-доставчици, и следъ нѣколко годишна война предъ тѣхъ ще се изправи сжщата проблема, която днесъ тревожи напримѣръ Германия, която нѣма злато. Размѣната при клиринговитѣ спогодби презъ време на войната може да става или непосредствено стока срещу стока, или чрезъ периодически установяване на салдото, което ще рече, че отдѣлнитѣ доставки ще ставатъ на кредитъ. Но, както се каза по-горе, опитътъ отъ миналата война ще въздържи неутралнитѣ страни да даватъ на кредитъ, за да не понесатъ загуби, било поради още неизвестната политическа уредба на мира, било поради едно инфлационно стопяване на вземанията имъ. И действително, фактитѣ сѣ на лице: още при започването на днешната война, ромънското правителство излезе съ декларация, че ще продава на всѣки, който предварително заплати. Сжщото имаме и съ Съединенитѣ Щати и съ Русия. Всички тѣзи примѣри ни навеждатъ на мисълта, че вносътъ на храни, на сурови материали и на каквито и да сѣ други стоки на кредитъ, ще бѣде полека-лека ограничаванъ. Остава, следователно, доставката на сурови материали и на други стоки да се извършва срещу злато или срещу стоки. Последното условие, обаче, което изглежда ще бѣде и нормалната практика, поставя предъ воюващитѣ държави още по-тежката задача, да напрегнатъ вътрешното си производство до такава степенъ, че да могатъ да произведатъ фабрикати за задоволяване на собственитѣ си нужди и да остане отъ тѣхъ и за износъ. Това е то сѣдбоносната задача на тъй наречената стопанска мобилизация. Безъ нейното разрешаване, войната ще бѣде загубена, колкото и героично да е държането на фронта.

Че действително се отива нататъкъ и че действително състоянието на паричната система въ воюващитѣ страни оказва влияние върху тър-

говията на неутралните страни, личи само отъ следните нѣколко примѣри: първо, много държави, които досега сж търгували съ всѣка отъ днесъ воюващите страни, отъ тукъ нататъкъ сигурно ще предпочитатъ да изнасятъ за Англия, или за която и да е друга страна, която имъ предлага злато. Такива износители сж Египетъ, Бразилия, Швеция и др. Тѣ насочватъ своя износъ на сурови материали и на хранителни продукти не по старитѣ клирингови пжтища, а къмъ страни, които ще сж въ състояние да имъ дадатъ необходимитѣ тѣмъ стоки или пъкъ злато. Да вземемъ другъ примѣръ съ Югославия. Тя попада въ числото на тѣй нареченитѣ страни на Юго-източна Европа, които сж предимно земеделски. До избухването на войната тѣхната търговия бѣше насочена предимно къмъ Германия: даваха ѝ земеделски произведения, а получаваха индустриални—по клирингъ. По този начинъ ставаше едно взаимно допълване между стопанскитѣ култури на тѣзи страни. Друга една причина за насочването на този експортъ къмъ Германия бѣ и наложениятъ ни сравнително по-високъ клиринговъ курсъ на райхсмарката, както по-горе се каза. Югославия, обаче, прояви вече известни опасения относително търговията си съ Германия, тѣй като тя има вече едно вземане отъ Германия, възлизащо на кржгло 14 милиона райхсмарки (равни приблизително на 500 милиона лева). Тя започва да се плаши отъ размѣра на това салдо и иска да се еманципира отъ германската търговия. Понятно е, че за тази целъ тя не може да прибѣгне до нѣкакви брутални мѣрки, които биха се тълкували отъ Германия не въ полза на Югославия, но си послужилъ съ понижение клиринговия курсъ на марката до 14,20 динари, равни на кржгло 27 лева. До сжщитѣ способности прибѣгва и Румъния, която сжщо има кредитно салдо къмъ Германия, но преди нѣколко дни Германия успѣ да ѝ наложи клиринговъ курсъ 49 леи за 1 марка, равни на кржгло 30 лева. Ний все още гледаме на тѣзи нѣща съ спокойствие. Курсътъ на райхсмарката за насъ е кржгло 33 лева, а кредитното ни салдо е около 1 милиардъ лева.

Така като се наблюдава макаръ и още не напълно завършената ориентация на стопанската размѣна между неутрални и воюващи страни, трѣбва да дойдемъ до заключението, че войната като че ли ще възцари наново златото. Съ голѣма вѣроятностъ може да се предполага, че напоследѣкъ Англия прави известни опити, за да окаже влияние върху Италия относително начинитѣ и пжтищата за покупкитѣ ѝ на сурови материали и храни. Понеже Италия не разполага съ достатъчно злато, което да може да бжде изнасяно и което може да ни подмами да ѝ продаваме производството си, то Англия, по всичко се вижда, дава своята готовностъ да предложи кредитъ на Италия, чрезъ който кредитъ последната да може да заздрави своята валута и да закупува сурови материали и готови стоки отъ Юго-източна Европа. Ако този опитъ се осъществи, тогава въ насокиѣ на нашия износъ ще настѣпятъ сериозни промѣни.

При тѣзи вече движущи се дислокации въ размѣнитѣ отношения между отдѣлнитѣ страни, се създаватъ голѣми облаги за неутралнитѣ държави, и то различни за земеделскитѣ и за неземеделскитѣ (индустриалнитѣ) неутрални страни. Земеделскитѣ страни ще иматъ по-голѣми облаги, отколкото индустриалнитѣ, защото земеделскитѣ произведения сж неограничено и по-настойчиво търсени за нуждитѣ на войната, тѣй

като самитъ воюващи страни сж най-индустриализиранитъ свѣтовни сили. Тѣмъ поради това, земеделскитъ страни нѣма да прекжснатъ, а напротивъ, ще иматъ възможность да засилятъ своята индустриализация, имайки предвидъ, че тѣхнитъ продукти ще бждатъ изнасяни въ воюващитъ страни срещу машини. Да кажемъ, една Англия или една Германия биха могли да се въздържатъ да ни продаватъ нѣкои машини въ мирно време, отъ страхъ да не си създадемъ индустрия, конкурираща на тѣхната. Сега, презъ време на войната, когато сж принудени да стигнатъ до последното си стопанско напрежение, нѣма да могатъ да се въздържатъ да ни доставятъ такива машини и машинни части, защото иначе нѣма да получаватъ още по-необходимитъ имъ сурови материали и храни. Съ две думи, земеделскитъ неутрални страни сж въ положение да получатъ по-голъми цени за своитъ произведения, а независимо отъ това, поради паричнитъ затруднения на воюващитъ страни, тѣ сж въ положение да получаватъ насреща машини за стопанската си индустриализация. Индустриалнитъ неутрални страни сжщо така ще иматъ облаги, но тѣ нѣма да бждатъ отъ такъвъ размъръ и отъ такъвъ характеръ, каквито сж тия за земеделскитъ страни. Неутралнитъ индустриални държави наистина ще бждатъ поставени въ положение да засилятъ своята военна индустрия, защото отъ тѣхъ ще се търсятъ аероплани, орждия, танкове, но това значи, че тѣхнитъ облаги ще бждатъ временни, тѣй като тѣ, индустриалнитъ неутрални страни, ще засилятъ едно индустриално производство, което ще трае до края на войната, следъ която тѣхното стопанство мжчно ще може да поеме нормалния си ходъ безъ сериозни жертви.

VII.

Да се опитаме да обобщимъ изказанитъ въ най-общи линии мисли относително паритъ презъ време на войната. Войната е едно стихийно явление, защото цѣлиятъ общественъ и стопански животъ се води и пресмѣта изключително върху представата за „мирно време“, обаче опитътъ показва, че тя е единъ отъ по-честитъ и по-упорититъ сължтници на човѣчеството и сигурно ще остане такъвъ и за едно неопредѣлено бждеще, щомъ като и културата на най-културнитъ народи, тѣмъ които конто днесъ воюватъ, не е достатъчна да уреди спороветъ по миренъ начинъ. Дали тази война е едно обикновено политическо стълкновение, както много пжти е бивало, дали тя е борба на два свѣтогледа, на две системи, представлявани отъ Англия, отъ една страна, и отъ Германия отъ друга страна, дали ще възстанови и закрепи либералистичния стопански порядъкъ, дали ще доведе до едно ново пре-разпредѣление на свѣтовнитъ богатства, или най-после войната ще донесе нѣкакви основни революционни измѣнения въ стопанския и социаленъ животъ — всичко ще зависи отъ самата война, именно какъ и съ какви срѣдства ще се води, какви размѣри ще вземе и какъ и съ какви стопански и социални опустошения ще свърши. Въ всѣки случай, днешната война е една отъ най-сериознитъ загатки за човѣчеството и еднакво сериозна за победителитъ, за победенитъ, които и да бждатъ тѣ, и за неутралнитъ страни, защото е еднакво съсипателна за всички, поради голѣмата чувствителность на днешния стопански и социаленъ порядъкъ къмъ причиняванитъ отъ войнитъ смущения. Историята помни

много случаи, когато едни или други военни конфликти сж завършвали съ по-силни или по-слаби обществени размирици, тъй че днесъ и тази опасностъ би могла да настъпи, ако не се приложи едно по-голѣмо изкуство както отъ страна на военнитѣ, тъй и отъ страна на гражданскитѣ власти, за да бждатъ осуетени каквито и да бждатъ отрицателни стопански и социални прояви на иначе тежката модерна война. Но тъкмо това изкуство при съвременната война е извънредно комплицирано, понеже се касае не само за чисто военни операции, но се касае и за цѣлия оборотъ отъ стопански операции, тъй като днешната война носи единъ изключителенъ стопански характеръ, обуславянъ едновременно отъ причинитѣ ѝ, отъ начина на воюването и отъ последицитѣ ѝ. Днешната обстановка не само за воюващитѣ, но и за неутралнитѣ, е различна отъ вчерашната. Докато въ мирно време всички държави се стараеха да засилятъ износа си и да намалятъ вноса си, за да завършатъ съ единъ активенъ търговски балансъ, днесъ желанието е обратно: всѣка страна ограничава износа си и бърза да внася, за да се запаси за всѣки случай, стига да успѣе да се промъкне между кордона на зорката блокада. Позволява се износа само на излишното производство, и то за да се заплати евентуалния вносъ. По силата на изказанитѣ съображения, всѣка държава стяга и поощрява мѣстното си производство — земеделско, минно, индустриално и пр. Евентуалната оскъдица на нѣкои стоки, както и високитѣ транспортни и осигурителни разноси, поради рисковетѣ отъ блокадата, могатъ да станатъ причина и за едно спекулативно повишение на ценитѣ. Затова, заедно съ последователната държавна уредба на производството и на външната търговия идва уредбата на вътрешния пазаръ и на ценитѣ. И воюващи и неутрални въвеждатъ една следъ друга мѣрки за нормиране на ценитѣ, за борба срещу спекулата, за разпредѣление на търсенитѣ сурови материали и стоки, за организиране на предлагането и пр. Ако упражняването на подобни мѣрки е въобще трудна работа, презъ военното време то е още по-трудно, защото разрушителната военна психика е лошъ съветникъ и може да въвлече хората къмъ едни или други нарушения, въпрѣки всички строгости на властѣта. Въ центъра на военно-стопанската политика лежи и паричното дѣло: намирането на пари, и то безъ прѣчки за стопанството. Въ случая инфлацията непрѣменно ще се фланкира отъ данѣцитѣ и заемитѣ, а сжщо и отъ цѣла верига контролни мѣрки отъ страна на държавата.

По всичко личи, че въ течение на нѣколкото години, презъ които ще се води тази война, златото ще продължи да играе своята роль. Тази бележка е умѣстна и за неутралнитѣ държави. Страни, които иматъ злато, ще закупуватъ безъ особени трудности необходимитѣ имъ материали, а тѣзи, които нѣматъ злато, ще се видятъ принудена да засилятъ своето индустриално производство, за да могатъ да изнасятъ излишечитѣ и да получаватъ срещу тѣхъ необходимитѣ имъ сурови или обработени материали. Това важно условие за воюващитѣ държави — да изнасятъ машини и, главно, съоръжения за индустриални предприятия, ще постави тѣхъ самитѣ, следъ свършването на войната, въ едно твърде неблагоприятно положение, защото неутралнитѣ страни ще сж успѣли вече да създадатъ своя индустрия. Тази структурна промѣна ще се дължи единствено на паритѣ, единствено на обстоятелството, че при наличность-

та на такава стопанска несигурност, продажбите на кредит биват отказвани. Сжщо, поради движението на паричните курсове, причинени от войната, неутралните страни полека-лека ще скжсат своите досегашни търговски връзки и ще създадат нови насоки на своя износ.

Досегашните данни показват, че войната ще продължи, колкото и желателно да бжде тя да спре. И ний сме под ударит й, макар да сме неутрални. Поради това, пред нас се изправят сериозни задачи. Най-напред следва да се поучим от опита на миналата война, въ смисъл, че не бива да продаваме на кредит. Можем да изнасяме нашите произведения на кждето си щем, но паричните проблеми не трбва да бждат изпущани из предвид. Иначе, не е невъзможно да загубим всичко, което сме изнесли въ чужбина. Разбира се, тук се налага и друга една задача, а тя е как да се преорганизира нашия износ, който за сега е съ 70—80% свързан съ воюващи страни. Най-после, и у нас се въвеждат и ще се въвеждат мърки, които ще имат и трбва да имат за цел да отстраняват бацила на спекулата, да определят нормални цени, да разпределят суровите материали между всички продуктивни предприятия (индустриални и занаятчийски), да организират вноса и износа, според нуждите ни и според условията на външната военна обстановка и пр. Между всички проблеми, за нас, възбудени от войната, изплуват нколко най-важни. Първо, нашият държавен бюджет е построен главно върху косвените данъци (мита, акцизи и гербови налози), затова консумацията не е само стопанска или социална проблема, а е и бюджетна проблема, особено като се припомним, че след 1941/42 година ще настъпят падежите на нколко милиарда летящи дългове срещу съкровищни бонове. Тъзи пари могат да бждат изплащани или ако консумацията бжде поддържана на високо ниво, за да поддържа бюджета, или ако косвените данъци бждат заместени съ првки. Едното и другото сж сериозни стопански задачи, върху които трбва много да се помисли. Второ, земеделските произведения (сурови материали и храни) постоянно посжжпват на външния пазар, тъй че може да се разчита на добри доходи, стига добре и правилно да насочим и организираме износа си. Срещу износа трбва да изискваме машини, за да механизираме земеделието и за да разширим индустрията си, защото сега му е времето да ги получим. Сега му е времето да искаме и нкои сурови материали, от каквито имаме нужда. Щат-нещат, воюващите страни ще ни дадат машини, защото нуждите им от земеделски произведения сж много настоячиви. Трето, трбва да се установи едно рационално разпредделение на суровите и спомагателни материали между различните промишлени предприятия, тъй че да се даде възможност за максималното оползотворяване на всички налични инсталации. Най-после, трбва да се направи всичко необходимо, щото народът да се убеди въ полезността и справедливостта на държавната контролна уредба, за да не търси начини за противодействие и опорочване.

НОВОТО УСТРОЙСТВО НА ДРЕБНОТО ЗЕМЕВЛАДЕНИЕ ВЪ ГЕРМАНИЯ

(Въ паметъ на Марксъ Зерингъ¹⁾)

отъ
ПРОФ. Д-РЪ Г. СВРАКОВЪ

Не напразно национал-социалистите твърдят, че поемането на властта въ Германия отъ тѣхната партия, на 30 януарий 1933 год., е началото на една голѣма и дълготрайна революция. Национал-социализмътъ е едно политическо движение, но той е същевременно и една идеология. Неговата целъ е осъществяването въ Германия на единъ новъ свѣтъ, който трѣбва да отговаря по-добре, споредъ тѣхното схващане, на духа на германската нация. За да се създаде този новъ свѣтъ, необходимо нужно е много отъ съществуващото въ обществения животъ да се преобразува. И ние сме свидетели на непрекъснати преобразования въ разнитѣ области на живота, които се предприематъ отъ германското правителство, които промѣнятъ облика на германския националенъ битъ и подготвятъ за нацията едно бъдеще, различно отъ настоящето. Не е наша задача да преценяваме, дали това бъдеще е по-добро и дори дали е най-доброто, което трѣбва да се желае. Това е политическата задача на самия германски народъ. Нашата задача е да се запознаемъ съ промѣнитѣ, които национал-социалистическиятъ режимъ, въ преследване на горната своя целъ и въ съгласие съ своя идеалъ, прокара въ областта на земевладелческитѣ отношения, и то главно въ обсега на дребното земевладение. Защото, и това трѣбва предварително да се подчертае, по политически, национални, расови и пр. мотиви, въ нова Германия, въ Германия на третия Райхъ, се желае да се запази, и дори, съ цената на всички жертви, да се увеличи самостоятелното селяческо съсловие, олицетворение на дребното земевладение и земедѣлие. Водачътъ на германския народъ, Ад. Хитлеръ, е изразилъ това веднажъ съ думитѣ: „Германия на бъдещето ще бѣде едно царство на селяни, или тя изобщо нѣма да бѣде“. Въ осъществяване на това убеждение се провежда новиятъ редъ въ земевладелческитѣ отношения, както той е установенъ съ закона „за наследственитѣ стопанства въ Райха“ (Reichserbhofgesetz) отъ 29 септемврий 1933 год.²⁾

Новиятъ редъ въ земевладелческитѣ отношения въ Германия се гради въ голѣма степенъ върху стари традиционни наследствени обичаи, върху

¹⁾ Авторътъ се сѣмта за задълженъ да посвети настоящата си статия на паметта на единъ отъ своитѣ първи учители по аграрна политика—проф. Марксъ Зерингъ, за смъртта на когото се получи известие тъкмо при написването ѝ. Зерингъ бѣ единъ отъ най-голѣмитѣ аграрь-политици на Германия. Той умира 83 годишенъ и бѣ непрекъснато професоръ въ Берлинъ цѣли 40 години. Особено голѣми сѣ неговитѣ заслуги въ областта на германската вътрешна колонизация и изследването на дребното земедѣлие. Твърде много българи, главно следъ Свѣтовната война, бѣха негови ученици. Проблемътъ на българското земедѣлско стопанство му бѣха поради тая причина твърде близки. Подъ неговитѣ ауспиции се издаде презъ 1937 год. и германското издание на изследването върху българското стопанство на Статистическия институтъ за стопански проучвания при Софийския държавенъ университетъ. Известни сѣ, също така, неговитѣ заслуги за изследване на въпроса, обектъ на настоящата ни статия.

²⁾ Erbhof буквально значи „наследственъ дворъ“, но въ смисълъ на цѣлостенъ наследственъ имотъ, т. е. стопанство.

така нареченото единнонаследническо право (Anerbenrecht). Явява се необходимо, поради тая причина, да припомним предварително сжщността на този начинъ на наследяване.

* * *

Не може да се каже, че въпросътъ за произхода на единнонаследието въ германскитѣ земи е окончателно разрешенъ. Господстващото мнение, което се поддържа днесъ отъ официалното гледище и въ миналото се е подържало, напримѣръ, отъ единъ такъвъ сериозенъ изследователъ като М. Зерингъ,¹⁾ стои на становището, че този обичай е първоначалния редъ на наследяването въ германскитѣ племена, замѣстилъ рано германската форма на нераздѣлното семейство, и че срещащото се въ нѣкои области на Германия (по срѣдния и горенъ Рейнъ, по р. Майнъ, р. Некаръ и въ Тюрингия) наследствено право на натураленъ дѣлежъ между наследниците е последица на по-късно развитие, подъ влиянието на създаването на градоветѣ. Не липсва, обаче, и едно противно мнение, което смѣта, че „старогерманското право е давало на всички дѣца равни (наследствени) права“, или по-точно, изключвайки дъщеритѣ, е третирало равно синоветѣ, и че само подъ влияние на феодалното устройство се е наложило правото на единнонаследието.²⁾ Споредъ насъ, отъ гледището на днешнитѣ проблеми, разрешението на този споръ е безразлично, защото безсъмнено е едно: въ епохата следъ оформянето на феодалния редъ въ германскитѣ земи, единнонаследието е господствувалъ начинъ на наследяване. Феодалнитѣ земевладелци имаха всичкия интересъ, съ огледъ на получаванитѣ ренти и тегиби, да се запазятъ отдѣлнитѣ, подвластни тѣмъ, селски стопанства нераздѣлни и затова държаха този начинъ на наследяване. Държавната властъ, отъ фискална гледна точка поддържаше сжщото. Но и всрѣдъ селскитѣ маси рано си пробива пътъ възгледа, че намалението на стопанството подъ опредѣленъ размѣръ е опасно за сжществуването на самото стопанство и за изхранването на стопанина. Този възгледъ се е подкрепялъ, струва ни се, и отъ леснотата, съ която презъ цѣлата тая епоха е било възможно, отстраненитѣ отъ наследството синове да си основатъ ново самостоятелно стопанство на свободна земя, било въ самата марка, било пъкъ далечъ на изтокъ. Съ това може да се обясни, защо и следъ унищожението на феодалния натискъ, въ голѣми части на страната, ако и съ известни промѣни и смекчения, стариятъ режимъ се запазва. Само тамъ, гдето пазарнитѣ условия наложиха интензивирането на стопанството, или особенитѣ климатически, почвени и пр. условия допускаха да се предполага, че и при по-малкъ размѣръ на земеделското стопанство ще може да се гарантира препитанието на стопанина и посрещането на неговитѣ задължения, още при господството на феодалния редъ презъ XII вѣкъ, и особено следъ отхвърлянето на крепостната зависимостъ, твърде бързо се преминава къмъ наследственъ дѣлежъ на стопанствата. Доколко чуждо френско влияние, както и отдалечеността отъ рѣдко населенитѣ източни провинции е съдействувало за тая промѣна въ споменатитѣ по-горе об-

¹⁾ Вижъ: M. Sering — Die agrarische Umwälzungen im ausserrussischen Osteuropa, Berlin 1930. S. 5.

²⁾ Сравни: K. Waltemath — Die historischen Quellen des Erbhofgesetzes und Seine Probleme. Schmollers Jahrbuch. Bd. 63 H. V. Berlin 1939, specially стр. 45 и 56, Сжщо статията Anerbenrecht въ II издание на Handwörterbuch der Staatswissenschaften.

ласти, може да се предполага, но не е отъ значение. Фактъ е, че изследванията, които сж направени по дочи́нъ на разни институти, и особено на два пѣти по почи́нъ на „Дружеството за социална политика“, показватъ недвусмислено, че и до най-ранно време единнонаследието продължава да господствува въ решително по-голѣмата частъ отъ Германия и въ всички области, населени съ германци. Максъ Зерингъ. обобщава тия изследвания съ заключението си, че „въ повечето отъ $\frac{4}{5}$ отъ германския Райхъ и въ другитѣ германски страни господствува обичая на единнонаследието“.¹⁾ Този обичай е билъ господстващъ въ Източна Пруссия — изобщо, 14/15 части отъ Пруссия се подчиняватъ на единнонаследието: Мекленбургъ, Саксония и Анхалтъ, Долна Силезия, Бранденбургъ, Хановеръ, Вестфалия, Шлезвиг-Холщайнъ, Тиролъ и т. н. При това, трѣбва да се отбележи, че въпрѣки всичката законодателна регулация, единнонаследието, въ неговата форма преди 1933 год., е именно преди всичко обичай. Презъ време на крепостничеството господствуваше така нареченото старо анербно право. Следъ неговото отми́няне, съ самия фактъ на освобождението на селянитѣ, анербното право се смекчава чувствително въ единъ по-справедливъ обичай. Селянитѣ сж считали тая промѣна за една значителна придобивка и сж пострѣщали винаги съ недобра воля всѣки задължителенъ законъ за наследяването на селскитѣ имоти, ако и да сж извънредно рѣдки случаитѣ на неспазване наложения отъ обичая на съответната областъ начинъ на наследяване. Тѣ сж се противили и не сж спазвали прокаранитѣ въ разнитѣ германски държавици подобни закони (ново анербно право), ако конкретнитѣ имъ постановления сж противоречили на традиционно установенитѣ обичаи на наследяване. Така, напри́мѣръ, твърде малко селски стопани вънъ отъ Хановеръ сж използвали постановленията на издаденитѣ, по подражание на известния хановерски законъ отъ 2 юний 1874 год. (Höfegesetz), разни мѣстни закони въ прускитѣ области съ единнонаследие, ако и иначе тия селяни да сж продължавали да следватъ установеното отъ обичая у тѣхъ единнонаследие. Това трѣбва да се обясни, отъ една страна, съ нежеланието на селянитѣ да позволятъ да се ограничи свободата, която имаха по отношение на подробноститѣ на самото наследяване (опредѣляне на наследника, гарантиране положението на сънаследниците и пр.), при които подробности обичаитѣ обикновено оставяше на отдѣлния селянинъ доста възможности за изборъ, какъвто при законното уреждане не се даваше. То трѣбва, отъ друга страна, да се отдаде отчасти и на опасенията у селскитѣ кръгове, че по този начинъ ще се ограничи свободата на разпореждане съ стопанството и приживе, както често се желаше отъ консервативни кръгове, които искаха повръщане къмъ нѣкои форми на старото анербно право отъ крепостната епоха, непознаващо разкѣсване, продажба и задължняване на стопанството (както сж били постановленията напри́мѣръ на Redintegrirungsgesetz'a въ Хановеръ отъ 1766 год.). На тия страхове се дължи и пълното неприложение на приетитѣ въ Бавария (1855 г.) и въ Хесен-Дармщадтъ (1858 год.) закони за факултативно въвеждане на единъ видъ фидайкомиси за селяческитѣ стопанства, съ ограничение на продажбата, раздѣлянето и залагането на стопанството — тѣхъ селянитѣ

¹⁾ Същото цитирано мѣсто. Вижъ също: Er. Kittel — Die historischen Voraussetzungen alter Erbhöfe im deutschen Osten. Berichte über Landwirtschaft. 1936. S. 20.

никакъ не сж ги използвали. Къмъ казаното може да се прибави още и обстоятелството, че въ много области, гдето господствуваше единнонаследието при друго законно наследствено право, бѣше обичай, още приживе бащата да отстъпи на наследника си своето имущество, като си обезпечи една доживотна издрѣжка (Altenteil) и уреди издрѣжката, респ. обезщетението на напускащитѣ стопанството други свои деца; единъ не винаги благополученъ изходъ отъ противоречието между модерното право и вѣковния обичай.

Впрочемъ, ако и единнонаследието да бѣ запазено предимно като обичай, въ края на миналия вѣкъ вече, въ редица области то се регулираше отъ мѣстни държавни закони (Landesrecht), които само въ рѣдки случаи стояха на почвата на задължителното интестатно единнонаследие, а въ повечето случаи допускаха само посрѣдствено задължително интестатно единнонаследие, т. е. само когато съответното стопанство доброволно е било вписано въ съответния списъкъ (Höfe- und Landgüterrolle) и наследодателтъ не е обявилъ една друга воля по пѣтя на завещанието. Задължително интестатно единнонаследие, което значи, се прилагаше безъ други формалности, стига да нѣма противоречаще нему завещание, имаше въ това време въ Брауншвайгъ, Вестфалия и Мекленбургъ, но на подобно право бѣха подчинени и всички рентни имоти, създадени по пѣтя на вътрешната колонизация (законъ отъ 1896 год.), както и известни области на Австрия. Посрѣдствено законно единнонаследие имаше въ ХанOVERъ, Бранденбургъ, Силезия, Олденбургъ, Бременъ и пр. Общиятъ граждански законникъ на Германия отъ 1896 год. (B. G. B.), ако и съставенъ почти напълно въ либералистиченъ духъ, ако и да признаваше натуралния дѣлежъ като основна форма на наследяване, не отмѣняше тия закони, нито пъкъ самия обичай на единнонаследието. Чл. 64 отъ Закона за влизане въ сила на Гражданския законникъ (B. G. B.) изрично оставяше въ сила областнитѣ закони, като едновременно постановяваше само, че тѣ не могатъ да ограничаватъ правото на наследодателя да разпорежда, по пѣтя на завещанието върху своето наследство и отдѣлнитѣ негови части, както иска.

Не може да лежи въ рамкитѣ на нашата настояща статия да се впускате въ подробноститѣ на развитието на „анербното право.“ За насъ е важно да посочимъ на отличителнитѣ особености на този начинъ на наследяване, така както ние го виждаме да се оформя въ по-ново време, т. е. следъ премахването на крепостната зависимостъ като обичай и подъ влиянието на новото анербно право, изразено въ споменатитѣ закони.

1. Смыслътъ на единнонаследното право бѣ да се запази отдѣлното селско стопанство въ единъ размѣръ, гарантиращъ правилното стопанисване и прехраната на семейството, като се избѣгне неговото дѣление при наследяването. То бѣше, следователно, приложимо само къмъ истинскитѣ стопанства на селяни — едрото земевладение, доколкото не бѣше ограничено съ фидайкомисни закони, подлежеше на подѣлба, а сжщо и много дребното (парцелно) земевладение, което не можеше да гарантира сжществуването на едно здраво самостоятелно земеделско стопанство, трѣбваше да се смѣта за изключено отъ кръга на селяческото единнонаследие. Обичайното право не даваше никакви по-точни опредѣления, но разнитѣ закони на новото анербно право, изключвайки едритѣ, на-

примѣръ т. н. рицарски имоти (Rittergüter), опредѣляха и долната граница—не бѣха включени въ кръга на валидността на анербното право земевладения, които не притежаваха и къща за живѣне, както и такива, които плащат поземленъ данѣкъ по-малѣкъ отъ даденъ минимумъ, което отговаряше приблизително на единъ минималенъ размѣръ на стопанствата отъ 4 (Силезия), 5 (Вестфалия) или 8 (Бранденбургъ) хектара работна земя.

2. Стопанствата, подчинени на анербното право, въ случай на откриване едно наследство, преминаватъ недѣлими въ собственост само на единъ отъ наследниците, който носи името „Anerbe“. По начало, наследодателятъ е ималъ правото още приживе да опредѣли когото иска измежду своитѣ наследници за „анербе“, но въ случай че това той не е направилъ, обичаятъ, а по-късно, при задължителното единнонаследие, законътъ, опредѣля, било по принципа на майората, било по принципа на минората, за наследникъ най-стария или най-младия измежду синоветѣ, респ. наследниците отъ мъжки полъ. Само въ малко случаи по нѣкои мѣста се е практикувало наследяването и отъ дъщеритѣ.

3. Отстраненитѣ отъ прѣкото наследяване на селското стопанство наследници (weichende Erben) иматъ право на известно обезщетение. Съгласно старото анербно право, тѣ, като общо правило, се ограничаваха съ правото на дѣлъ отъ подвижната собственост на наследодателя, както и отъ правото на получаване прикя (отъ момчетата) и обзавеждане (отъ момчетата). Само въ нѣкои области, освенъ това, отстъпващитѣ наследници получаваха, като деца на наследодателя, и малка прибавка, като обезщетение за благоприятствуването на наследника — анербе. Новото анербно право, обаче, създаде единъ по-справедливъ редъ, който се оправдава съ въведената следъ премахване на крепостничеството свобода за разпореждане на земята. Сънаследниците сега иматъ право и на дѣлове отъ стопанството, но изплатени въ пари. Обикновено, въ областитѣ съ единнонаследие търсенето на стопанска земя е твърде голѣмо, поради желанието да се купи земя и за отстъпващитѣ сънаследници, така че и пазарната цена на земята е твърде висока. И понеже често пѣти — особено при въведения нѣкъде обичай — прехвърлянето на имота става още приживе отъ наследодателя, получаванитѣ по тия причини преценки сж твърде високи, наследникътъ предварително се натоварва съ изплащането на единъ значителенъ дѣлъгъ къмъ сънаследниците, което намалява възможноститѣ за правилно стопанисване на самото стопанство. За да се избѣгне това, на сънаследниците обикновено не се признаваше правото на пълната пазарна стойност на тѣхнитѣ дѣлове. Това се постигаше, било като на наследника се признаваше една привилегия подъ формата на единъ по-голѣмъ дѣлъ (voraus), съ 30 до 40% по-голѣмъ отъ дѣла на другитѣ наследници, било пъкъ—и това се срѣща по-често — като дѣловетѣ се изчисляватъ не по пазарната цена, а по капитализираната доходност на стопанството. Вториятъ начинъ се установяваше изрично и отъ § 2049 на В. Г. В.¹⁾ Той даваше значително предимство

¹⁾ „Ако наследодателятъ е постановилъ, че единъ отъ сънаследниците има право да посеме земеделското стопанство, включено въ наследството, тогава, при съмнение, трѣбва да се приеме, че земеделското стопанство трѣбва да се смѣтне въз основа на доходната си стойност. Доходната стойност се опредѣля споредъ чистия доходъ, който земеделското стопанство, споредъ досегашното си използване, може при редовно стопанисване да дава постоянно“.

на анербе предъ неговитѣ сънаследници, понеже доходоносната стойностъ по нѣкога бѣше дори нѣколко пжти по-низка отъ пазарната. Така на-примѣръ, отъ Вюртенбергъ презъ 1920 година ние имаме следното съ-поставление на пазарната цена и цената, при която е било отстъпено стопанството на наследника.¹⁾

Пазарна цена за 1 хкт.:	Откупна цена за 1 хкт.:
ниви 13,626 МК.	3,085 МК.
ливади 14,695 "	4,200 "
лозя 21,347 "	8,529 "

Въпрѣки видимото злепоставяне на сънаследницитѣ, недоволствата отъ подобно раздѣление всрѣдъ сънаследницитѣ сж били извънредно рѣдки. Това се дължи, може би, на силно развитото фамилно чувство и силната традиция, както и на схващането, че и оставащият наследникъ въ действителностъ не може да изкара повече отъ стопанството, но то се дължи, може би, и на твърдото убеждение, че стопанството само така може да се запази жизнеспособно.

Обезщетението на сънаследницитѣ е било изплащано обикновено веднага при подѣлбата, но въ нѣкои случаи сънаследницитѣ сж изисквали едно постепенно изплащане въ видъ на рента.

4. Сънаследницитѣ иматъ, вънъ отъ споменатото право на изплащане тѣхнитѣ дѣлове въ пари, още и редица права, които иматъ за целъ да смекчатъ известни трудности или пѣкъ извънредни благоприятствования, свързани съ отстраняването имъ отъ наследяването на стопанството. Тия права сж следнитѣ: а) сънаследницитѣ иматъ приоритетно право на откупване на стопанството, въ случай че оставеният наследникъ по една или друга причина продава стопанството; б) при продажба на самото стопанство тѣ могатъ да поискатъ дѣлъ отъ разликата въ цената, по която имъ е изплатено тѣмъ, и настоящата продажна цена; в) ако сънаследницитѣ не сж годни или не искатъ да напуснатъ стопанството, тѣ могатъ да останатъ тамъ, като получаватъ издръжка наравно съ членоветѣ на семейството на наследника, срещу обикновения трудъ, който трѣбва да полагатъ въ стопанството. Въ много случаи такива неженени братя, сестри, чичовци и лели оставатъ въ стопанствата, въ областитѣ съ единопослѣдие, въ доста голѣмъ брой; г) въ случай че напусналитѣ стопанството сънаследници останатъ безъ работа, тѣ винаги иматъ асилно право и могатъ да се прибератъ въ стопанството и тамъ, срещу труда си, да получатъ прехрана.

5. Собственикътъ на имота има винаги право, съ посмъртно завещание, да наложи разкъсване на имота и наследяването му отъ повече наследници. Той има сжщо така право да разпреди заличаване на имота отъ анербния свитѣкъ и съ това да установи при наследяването раздѣляне на стопанството. Това трѣбва да се е практикувало, когато стопанството, презъ време на едно поколѣние, се е значително уголѣмявало, или когато промѣнитѣ въ обработката сж давали сигурностъ, че на сжщата земя ще могатъ да сжществуватъ повече стопанства и да се изхранватъ повече семейства.

6. Съгласно съ горното право, селянинътъ приживе има всичкитѣ

¹⁾ K. Krafft—Anerbensitte und Anerbenrecht in Württemberg. Stuttgart 1930. S. 9.

права на собственикът и неговата собственост не е ограничена. Той има право да продава имота и отдълни части от него, има право да го ипотекирва и залага, и имотът е продаваем принудително за дългове на стопанина. Известни консервативни стопановеди, например Руландъ, сж искали повръщане към старото анербно право, което не познава раздѣляне и залагане на имота и от страна на стопанина, като сж оправдавали своето становище съ необходимостта да се изключи стопанството на селянитъ от капиталистическото стопанство и неговия пагубенъ оборотъ. Необходимостта отъ свобода при оборота и особено при кредитния оборотъ, бѣше, обаче, така здраво заседнала въ съзнанието и на селянитъ, че тия мнения нѣмаха никакъвъ изгледъ да се осъществятъ и както единъ отъ най-добритъ познавачи на въпроса заключава, „отъ никого не се разискваха сериозно“.¹⁾

По този начинъ, анербното право наистина ограничаваше разпадането на стопанствата отъ генерация до генерация, следствие натурално раздѣление при наследяването, но то не гарантираше цѣлостта му срещу опасноститъ на оборота и, следователно, не отнемаше възможността „земята да намѣри своя най-добъръ стопанинъ“ — принципътъ, съ който се оправдава въ основата си свободния оборотъ.

* * *

Два основни въпроса за последицитъ отъ прилагането на единоследното право сж неразривно свързани съ неговото разглеждане — въпросътъ за сѣдбата на отстраненитъ сънаследници и въпросътъ за влиянието върху движението на населението въ областитъ съ това право.

Първиятъ въпросъ е преди всичко въпросъ за справедливостъ и за моралната допустимостъ на правото на единоследие. Като се дава наследството върху стопанството само на единъ наследникъ, не се ли отнема съ това възможността на сънаследниците му да останатъ на сѣщото жизнено равнище, на което стои той, не сж ли обречени тѣ на бедностъ и пролетаризация и не е ли това едно несправедливо злепоставяне?

Отговоритъ, които сж давани на този въпросъ отъ поддръжниците и противниците на анербното право, сж противоречиви. Единитъ твърдятъ, че знаейки предварително, какво тѣ не ще наследятъ стопанствена земя, сънаследниците отвреме се подготвятъ за друга професия. Вторитъ пъкъ сочатъ на обстоятелството, че върху стопанството всички сънаследници работятъ наравно и че съ несправедливо малкото обезщетение, което получаватъ отстраненитъ, тѣ не могатъ дълго да се задържатъ като самостоятелни хора и ставатъ земеделски или промишлени наемни работници. Тѣ подчертаватъ, вънъ отъ това, че две обстоятелства водятъ анербнитъ стопанства къмъ екстензивностъ на стопанската дейностъ: а) предварителното обременяване на стопанството съ откупната сума, която, колкото и да е незначителна, лишава младото стопанство отъ необходимия му капиталъ и б) осигуряването на единъ размѣръ на стопанството, гарантиращъ и при екстензивно стопанисване прехраната на семейството. Отъ екстензивността на стопанството, обаче, страдатъ и отстраненитъ сънаследници, чийто дѣлове още повече се намаляватъ, понеже се намалява доходната стойностъ на стопанството.

¹⁾ Вижъ: A. Buchenberger — Wigodzinaki — Agrarwesen und Agrarpolitik, I Bd. Leipzig 1914. S. 357.

Фактическото положение, разкрито многократно от разнитъ анкети като че ли потвърждава мнението на привърженицитъ на единоследството. Особено ценни сж цифровитъ данни за по-късната сждба на отстраненитъ сънаследници. За Шлезвиг-Холщайнъ въ 1868 г. М. Зерингъ е проучилъ положението на 7621 отстранени сънаследници и е намѣрилъ, че тѣ се разпредѣлятъ процентно по следния начинъ: самостоятелни селски стопани вънъ отъ бащиното си стопанство—46,9%, самостоятелни промишленици и търговци — 23%, свободни професии и чиновници — 7,4%, рентиери — 2,9% и наемни работници — 13,1%.¹⁾ Безсъмнено е, че тия данни не говорятъ за злепоставяне, а сочатъ на сждба не по-лоша отъ тая на самитъ наследници. Трѣбва сжщо да се вземе предвидъ, че както и самъ Зерингъ доказва, въ повечето случаи пролетаризираниитъ сънаследници произхождатъ предимно отъ най-дребнитъ и свѣрхзадължнели стопанства. Това се потвърждава и отъ следното по-детайлно изследване за провинцията Вестфалия. Тамъ напустналитъ сънаследници сж се разпредѣляли по професия и положение, както следва²⁾:

	Произходящи отъ дребни стопанства въ %	Произходящи отъ по-едри стопанства въ %
Самостоятелни земеделци	39	47
Други самостоятелни	27	22
Свободни професии, чиновници и пр.	7	17
Земеделски работници	10	5
Промислени работници	15	3
Неизвестна професия, болни и пр.	0	2
Изселени	2	4
	100	100

Отъ тия данни се вижда съвършено ясно, доколко бъдещето зависи не само отъ начина на наследяването, но и отъ голѣмината на стопанството, въ което сж израстнали наследницитъ. Отъ друга страна, не може да не се подчертае, че следъ свѣтовната война не винаги е било възможно да се получатъ сжщо такива благоприятни резултати. Така напримѣръ, отъ изследванитъ въ четири източно-пруски окръга 818 случаи на наследство отъ периода 1924—1929 год., при които е имало 2809 сънаследници, процентно тѣзи сънаследници се разпредѣлятъ по професия, както следва: самостоятелни земеделци—22,6%, чиновници — 12,2%, самостоятелни търговци, занаятчи и пр.—21,0%, работници—24,8%, останали неженени въ стопанството—17,2%, изселили се—2,2%.³⁾

¹⁾ Цитирано споредъ: Н. В. Долински — Аграрна политика. Варна 1933 г., стр. 257.

²⁾ Споредъ даннитъ на А. Мнасковски въ статията: Anerbenrecht in Handwörterbuch der Staatwissenschaften, Bd. I.

³⁾ W. M. Frhr. v. Bissig—„Berufsstellung der Miterben, die in der Zeit von 1924 bis 1929 abgefunden worden sind.“ in M. Sering—Die agrarischen Umwälzungen usw. Още благоприятни сж даннитъ на една по-нова работа, която е изследвала 2987 случаи, съ 14526 деца. Отъ всички деца, 22,1% сж получили стопанството на баща си, 50,5% сж самостоятелни стопани въ земеделието, промишлеността или търговията, или всичко 72,6% самостоятелни; 6,7% сж останали неженени въ стопанството, 9% сж станали чиновници, 8,3% — работници, 1,5% сж се изселили и 1,8% неопредѣлено; а като се взематъ само отстраненитъ—64,7% сж самостоятелни стопани, 8,7% сж останали неженени, 11,8% сж чиновници и само 10,6% сж работници. (Brugger, P. — Der Anerbe und das Schicksal seiner Geschwister, 1936.)

Явно е, че възможностите за създаване самостоятелно стопанство за сънаследниците сж намалѣли, но и за пролетаризиране не може да се говори — самостоятелно положение сж добили 43% отъ сънаследниците, а ако се взематъ предвидъ и наследниците на стопанствата — крѣгло 56%, сиречъ повече отъ половината отъ всички деца. Наистина, въ повечето случаи самостоятелността въ земедѣлието е постигната чрезъ же- нидба въ нѣкое стопанство, което е нѣмало мжжки наследникъ, но горните данни недвусмислено показватъ, какво селянинътъ, знаейки че болшин- ството отъ децата му нѣма да получатъ земята на стопанството си, отрано почва да ги подготвя за друго житейско поприще. По-богатите стопанства пращатъ синовете си да следватъ въ университетъ и много отъ академичите на Германия сж такива „лишени отъ наследство синове.“ Тамъ гдето е възможно, още приживе бащата купува на нѣкои отъ своите деца ново стопанство, което обзавежда и т. н. Общо, у селянина никога не заглѣхва като че ли стремежътъ да бѣде еднакво справедливъ баща къмъ всички. Не би могло, обаче, да се откаже, че тая грижа на селянина (да се покаже справедливъ и къмъ другите си деца) може да потърси и другъ изходъ — едно съзнателно влияние върху броя на де- цата въ домакинството.

Въ миналото, при господството на старото анербно право, единъ натискъ отъ начина на наследяването върху раждаемостта едва ли се е чувствувалъ. Напротивъ, отдѣлни автори подчертаватъ експанзивната сила, скрита въ този начинъ на наследяване и налагаща заемане отъ германските племена, подчинени нему, на все повече и повече празни земи. Гдето германците сж се допирали съ славянски или романски на- роди, които сж се придържали къмъ реалния натураленъ дѣлежъ, подъ натиска да се намѣри земя за природените синове, германскиятъ селянинъ и неговото семейство сж интензифицирали стопанството и сж употре- бявали всички доходи за закупуване на земи отъ своите съседи. Първата колонизация въ Прусия е била извършена при спазване принципа на единонаследието и на него, може би, се дължи твърде много за герма- низирането на тая областъ. Сжщото е и съ германците колонисти въ Русия и въ Зибенбургенъ.

Въ ново време, обаче, положението бѣше чувствително измѣнено. Експанзивната сила на единонаследието вече не се чувствува. Свобод- ните земи сж много намалени, а и въ страните съ натураленъ наслед- ственъ дѣлежъ, поради нарастналата гжстота на населението, не може да се получи нова земя. Затова почва да се чувствува единъ натискъ върху раждаемостта. Наистина, не може да не се отбележи обстоятелството, че сжщото положение имаме и въ страни съ натураленъ наследственъ дѣлежъ, напримѣръ въ Франция. Раждаемостта, изобщо, се намира подъ влиянието на множество и твърде разнообразни причини; начинътъ на наследяване е само едно отъ многото влияния, отъ които зависи раж- даемостта всрѣдъ селското население, и не бива да се надценява въ това отношение значението на единонаследието. Все пакъ, наблюденията въ областите съ анербно право недвусмислено отбелязватъ ясенъ стремежъ да се премине къмъ т. н. система на дветѣ деца, а по-нѣкога дори и къмъ системата на едно дете. Роднински бракове и ограничаване на бра- ковете само между заможните притежатели на стопанства е резултатъ на сжщия стремежъ, а всичко това има за последица намаление на раж-

даемостта. Така, вмѣсто да е резервуаръ на увеличение на населението и изворъ на животворни струи за нацията, земеделѣието става начало за намаление на населението.

* * *

Онова, което отличава новото устройство на селячeskото стопанство въ Германия отъ устройството, съществуващо при анербното право, това е преди всичко задължителността на новия редъ на земелния оборотъ. Наследственото право и редътъ на земелния оборотъ, установенъ съ закона за „наследственитѣ стопанства въ Райха“,¹⁾ не може да се накърни или измѣни по волята на владелеца на стопанството, нито по пътя на завещанието, нито чрезъ правни действия приживе. На това право се подчиняватъ при това всички стопанства, които отговарятъ на известни условия и отъ момента, когато почнатъ да отговарятъ на тия условия.

Редътъ се прилага само къмъ стопанствата, които сж отъ дребенъ и срѣденъ размѣръ, т. е. които иматъ характеръ на стопанства на селяни. Това сж стопанствата, които иматъ работна или горска площъ най-малко отъ размѣръ, достатъченъ за изхранването на едно семейство (eine Ackerparcung) и не повече отъ 125 хектара. Долната граница законътъ съзнателно не опредѣля точно, понеже тя варира съ огледъ на плодородието на почвата, близостта къмъ пазара и другитѣ условия, отъ които зависи интензивността на стопанисването. Въ Прусия бѣ приета като долна граница 7,5 хектара, като сжщата мѣрка се разпространи и върху останалитѣ германски области. За сега, следователно, законътъ засѣга само стопанствата между 7,5 и 125 хектара. Само тѣ носятъ името „Erbhof“, т. е. наследствено стопанство. Стопанствата подъ тая граница и надъ 125 хектара сж включени въ свободния оборотъ, но по желание, и ако останалитѣ изискуеми условия сж на лице, и по-големитѣ стопанства може да се включатъ въ режима за наследственитѣ стопанства, при специално разрешение отъ министъра на земеделѣието. Предполага се, че подобни разрешения ще бждатъ издавани само въ единични случаи — едно ново установяване на фидайкомиси по този начинъ не е допустимо.

Поставенъ въ тѣзи граници на действие, режимътъ, създаденъ съ закона за наследственитѣ имоти, обхваща въ сжщностъ най-здравата частъ отъ германското земеделѣице. Възъ основа на последното преброяване отъ 16 юний 1933 год., Дирекцията на германската статистика изчислява, че може да се очаква, че въ тогавашнитѣ граници на Германия²⁾ ще се създадатъ крѣгло 845000 наследствени стопанства (около 28% отъ всички стопанства въ страната), съ около 17,2 милиона хектара стопанисвана земя, или около 42% отъ стопанисваната и около 80% отъ земеделѣлски обработваната земя въ страната. Безсѣмнено, при досегашната обстановка, това сж най-жизнеспособнитѣ селски стопанства, които презъ последнитѣ десетилѣтия сж показали най-здраво развитие и сж

¹⁾ Вънъ отъ самия законъ за действителното устройство на наследственитѣ стопанства сж отъ значение още и двѣтѣ наредби отъ 21 декемврий 1936 год. — Die Erbhofrechtsverordnung и Die Erbhofverfahrensordnung.

²⁾ Чрезъ наредба отъ 27 юний 1938 год. действието на закона за наследственитѣ стопанства е разпространено и върху Австрия. Разширенето му и върху другитѣ новопредобити области е вънъ отъ съмнение, доколкото се касае за германскитѣ жители.

се увеличили по брой и обработваема земя. Увеличението на броя на наследственитѣ стопанства може да се очаква по нѣколко начина: 1) То ще бѣде резултатъ на разпокъсването на едритѣ стопанства, стопанисването на които, поради много и различни причини, вече отдавна срѣща спѣньки. Процесътъ на тѣхното разкъсване е ускоренъ съ закона на Райха отъ 6 юлий 1938 год., съ който, съ действие отъ 1 януарий 1939 год., се премахватъ всички фидайкомиси и други ограничения на едритѣ земеделски стопанства. По този начинъ, подлежатъ по-рано или по-късно на подѣлба около 2314 фидайкомиси, които сж сѣществували следъ войната (частъ отъ тѣхъ е била вече по-рано ликвидирана), съ кржгло 3,206,000 хектара земя (отъ която 140,000 хектара гори). Постепенно цѣлата тая земя ще бѣде включена въ режима на наследственитѣ стопанства; 2) Следствие на разпадането на нѣкои едри наследствени имоти на по-дребни такива, което, като изключение, може да се допусне; 3) Чрезъ създаване нови дребни стопанства на новокултивирана земя; 4) Следствие събиране въ едни ржце на парцелни владения подъ 7,5 хектара, било по пжтя на така нареченитѣ „брачни наследствени стопанства“ (Eheerbhof), било пжкъ чрезъ обикновена покупка. Планомѣрно прокарваната вътрешна колонизация, особено въ източна Прусия и въ другитѣ области съ едро земевладение, безсѣмнено ще допринесе най-вече за увеличението на броя на наследственитѣ стопанства.

За да се образува, обаче, едно наследствено стопанство, не е достатъчно то да има само даденъ размѣръ. Необходимо нужно е, сжщо така, владѣлецътъ на това стопанство да отговаря на точно опредѣлени качества. Той трѣбва да е земеделецъ, т. е. трѣбва да може да стопанисва имота си — едно постоянно или дори едно по-дълготрайно (надъ 3 години) арендоване на стопанството не се допуска, освенъ при изключителни обстоятелства, и то съ сждебно позволение. Стопанинътъ трѣбва да бѣде освенъ това почтенъ, да е германски поданикъ и да е непремѣнно отъ германска или по произходъ равна (stammesgleichen) кръвь.¹⁾ Само такива лица, станали владѣлци на наследствени стопанства, се наричатъ „Bauer“, т. е. селянинъ. Съ това обособяване на наименованието се подчертава голѣмото значение, което трѣбва да се отдава на селското съсловие, и националната роль, която въ очитѣ на днешна Германия то има. Не е излишно да се припомнимъ, че духовниятъ и идеологиченъ създателъ на закона за наследственитѣ стопанства—райхсминистърътъ на земедѣлието R. W. Darré, въ първоначалното си предложение, направено още преди заемането на властѣта, е предлагалъ притежателитѣ на наследственитѣ стопанства да се наричатъ „Edelmann“ (благородникъ).²⁾ Наистина, изборътъ на много по-непретенциозното днешно наименование „селянинъ“ е по-правилень, но и съ него се подчертава твърдото желание, отъ притежателитѣ на наследственитѣ имоти да се създаде отъ „крвь и земя“ една нова аристокрация, по подобие на дребнитѣ германски благородници отъ епохата на преселението и срѣднитѣ вѣкове, да се създадатъ свободни хора, защитници и пазители на нацията и нейната земя.

¹⁾ Намираме за нужно да подчертаемъ, че законътъ е употребилъ думата „крвь“ (Blut), а не раса, както обикновено се мисли. Това е въ съгласие съ схващането, че хора отъ абсолютно чиста (напр. северна) раса нѣма. За селяни сж били многократно обявени въ горния смисълъ и земеделци отъ явно полски произходъ. Целѣта е била да се отстрани всѣка възможностъ на смѣсване селянитѣ съ хора съ семитска кръвь.

²⁾ R. W. Darré—Neuadel aus Blut und Boden. München 1930. S. 57.

Наследственитѣ стопанства сж изключени отъ свободния оборотъ на богатата и тѣ трѣбва да останатъ завинаги недѣлими, въ притежание на рода на селянина. Това на първо мѣсто значи, че тѣ се наследяватъ по принципитѣ на анербното право, отъ само единъ отъ прѣжитѣ наследници на селянина, и то само по мъжка линия—отъ единъ отъ синоветѣ на последния владѣлецъ или ако той нѣма синове, единъ отъ братята му или тѣхнитѣ синове. Никой не може да владѣе повече отъ едно наследствено стопанство — всѣко второ наследствено стопанство, което единъ селянинъ трѣбва да получи по наследство, той трѣбва да отстъпи на следния наследникъ или съ него трѣбва да замѣни своето досегашно стопанство. Принципно, наследяването става по реда на минората —наследява най-малкиятъ синъ и най-малкиятъ синъ на най-малкия братъ, освенъ ако се касае за области, гдето до сега по обичай е билъ господствуващъ другъ редъ при единонаследието. Селянинътъ, обаче, има право, между своитѣ най-близки наследници, а въ нѣкои случаи и между наследниците на своята жена, да избере когото и да е за свой наследникъ, както и по пята на създаване единъ специаленъ „установъ на стопанството“ (Hofsatzung) да установи този редъ и за въ бъдеще, за вѣчни времена. Тия „устави“, съ които може да се наложи наследниците да прибавятъ къмъ името си и името на самото стопанство, което наследяватъ, приближаватъ твърде много новия наследственъ редъ, по нѣкои права на селянина, до реда, съществуващъ по-рано за фидайкомиситѣ.

Ако и наследственитѣ стопанства да сж по начало недѣлими при наследяване, допустимо е, съ съгласието на специалния съдъ за наследственитѣ стопанства, стопанството да се раздѣли на нѣколко наследствени стопанства, стига само всѣко едно отъ тѣхъ да отговаря на условията, които сж необходими да се признае едно стопанство за наследствено. По такъвъ начинъ, може да се очаква, че по-едритѣ наследствени стопанства, особено въ областитѣ съ силно интензивно земедѣлие, съ време ще се раздѣлятъ на нѣколко наследствени стопанства, което е въ съгласие съ изказаното отъ законодателя пожелание по пята на новия редъ да се постигне „здраво разпредѣление на владенията отъ разна голѣмина, понеже единъ по-голѣмъ брой жизнеспособни дребни и срѣдни селски стопанства, равномерно разпредѣлени върху цѣлата страна, представляватъ най-добро обезпечение за запазването здрави на рода и държавата“.

Основната разлика въ реда на наследяването, между новото уреждане на този така важенъ въпросъ и анербното право, е третирането на сънаследниците. Тѣ нѣматъ право на обезщетение за тѣхнитѣ дѣлове отъ останеното въ наследство стопанство. По начало тѣмъ се дава само правото, отъ приходитѣ на стопанството да получатъ едно отговарящо на положението и срѣдствата на стопанството професионално образование и обзавеждане, за наследниците отъ женски полъ прикъ, както и асилното имъ право—въ случай че безъ вина отъ тѣхна страна изпаднатъ въ нужда. Не е ограничено правото имъ, сжщо, върху наследството, оставено отъ наследодателя вънъ отъ стопанството въ пари, покъщнина и други ценности, раздѣлни отъ стопанството. Това уреждане на въпроса представлява единъ повратъ къмъ старото анербно право. Доколко то нѣма да бже свързано съ несправедливо третиране на сънаследниците и не ще да се отрази върху раждаемостта, или пъкъ доколко не ще засили и безъ

това опасното бѣгство на населението отъ селата къмъ градоветѣ, ще има да покаже бѣдещето. Днесъ то се оправдава съ огледъ на опасността, при общата бедностъ на капитали въ германското земеделско стопанство, отъ предварително претоварване на младия стопанинъ-наследникъ съ дългове по обезщетяване на сънаследниците и съ това намаляване жизнеспособността на неговото стопанство, както и съ лесната възможностъ сънаследниците да се настанятъ добре въ останалитѣ области на живота, или да дадатъ единъ подходящъ елементъ за започнатото колонизиране земята на голѣмитѣ имения въ източната половина на Германия.

Повратъ къмъ старото анербно право, а отчасти и къмъ фидайкомисното право, представлява и друго едно ограничение на наследственитѣ имоти — ограничението на оборота приживе. Наследственитѣ стопанства сж нераздѣлни не само при наследяване, но принципиално тѣ сж недѣлими, непродаваеми и незалагаеми. Селянинътъ не може да продаде имота си, нито части отъ него, освенъ при изключителни случаи, и то съ специално разрешение (напримѣръ за обществени нужди и пр.), нито пъкъ кредиторитѣ иматъ право да продаватъ или се обезщетятъ за неплащане на дългове отъ имота или нѣкоя нива. За дългове отговаря само дохода на стопанството, и то доколкото този доходъ не е необходимъ за воденето на самото стопанство и надхвърля нуждното за живота на селянина. Съ тия ограничения се осъществява пълното изключване на селскитѣ стопанства отъ свободния оборотъ на земята, което бѣше идеалъ на нѣкои замислени за сѣдбата на дребното земеделіе консервативни аграрь-политици отъ миналия вѣкъ, като напримѣръ Лоренцъ фонъ Щайнъ или Руландъ. Трѣбва, обаче, да се подчертае и разликата, която сѣществувa между тѣхнитѣ неоправдани искания и днешното имъ провеждане: днесъ селскитѣ стопанства въ Германия сж поставени да сѣществуватъ не всрѣдъ срѣдата на либералистическото стопанство съ неговата несигурностъ на пласмента и ценитѣ, а всрѣдъ едно планово стопанство, съ специаленъ пазаренъ редъ за земеделскитѣ произведения, които иматъ осигуренъ пласментъ при едни твърди цени и сж запазени отъ каквато и да е конкуренция, особено отъ каквато и да е конкуренция отъ страна на чуждестраннитѣ производители. При тази обстановка винаги, при едно правилно стопанисване и достатѣчни грижи, трѣбва да е възможно, поетиятъ кредитъ да се изплати отъ дохода на стопанството, още повече че и самиятъ кредитъ е подъ контролата на държавата, както по отношение на условията, при които се взема, така и отъносно неговото употребление. Все пакъ, трѣбва да се подчертае, че най-голѣмата трудностъ, която новото устройство на дребното земеделіе въ Германия създава, това е въпросътъ за кредитоспособността на наследственитѣ стопанства. Отъ създаденото положение все още се търси единъ задоволителенъ изходъ. Сѣществувачитѣ земеделски стопанства сж стабилизирані благодарение на специалния законъ за уреждане тѣхнитѣ задължения отъ 1 юний 1933 год. и последвалитѣ го законоположения и облекчения, но за въ бѣдеще снабдяването на наследственитѣ стопанства съ кредитъ е необходимо да се уреди по задоволителенъ начинъ, на съвършено нова основа. Впрочемъ, за осигуряване основитѣ на кредитирането сж взети и известни ограничения на собствеността на наследственитѣ стопанства.

Въ много случаи се е посочвало, че национал-социализмът въ своите преобразования следва формите на държавния и обществен живот на древно-елинския Спарта. Близостта на устройството на двете държави — ако се взема достатъчно предвидъ всичката разлика на обстановката — може да се проследи и въ аграрното устройство на двете страни. Наследственитъ селски стопанства въ Германия се приближаватъ въ правно отношение много до дѣловетъ държавна земя, която владѣлъ отдѣлнитъ спартанецъ, ако и, естествено, спартанското земедѣлие иначе да било изградено върху труда на робитъ илоти, докато въ Германия то се крепи на труда на самия свободенъ собственикъ. Близостта се засилва поради правото на държавната властъ, въ една и въ другия случай, да отнема имота отъ селянина, когато той не може добре да го стопанисва.

Селянинътъ нѣма пълна собственостъ върху своето наследствено стопанство. Доколкото може да се говори за собственостъ, тя принадлежи на рода (Sippe) на самия селянинъ, който владѣе имота само като времененъ господаръ и докато е въ състояние да го стопанисва като добъръ стопанинъ. Неговата задача не може да е да изкара отъ имота една възможно голѣма печалба, а неговата задача трѣбва да е да запази този имотъ, като изворъ на животъ и сила на рода си и своята родина, за вѣчни времена. Затова, не стопанисва ли селянинътъ наследственото стопанство правилно, което външно може да се прояви въ изпълнението на кредитнитъ си задължения, то въ таквъ случай правото на стопанисване на стопанството, а при по-тежки случаи и самата собственостъ на стопанството, трѣбва да му се отнеме и стопанството да се предаде на другъ, по възможностъ отъ сѣщия родъ, който ще запази имота честно за бѣдещитъ поколения.

Кредиторитъ на едно наследствено стопанство сѣ гарантирани въ своитъ вземания срещу недобросѣвѣстно неизпълнение на задълженията отъ страна на селянина, съ правото на специалнитъ анербни сѣдилища да разпоредятъ отстраняване на селянина отъ неговото стопанство, ако той не е въ състояние да стопанисва това стопанство, или ако не изпълнява добросѣвѣстно своитъ кредитни задължения, като патоварятъ едно довѣрено лице съ ръководенето на стопанството. По предложение на водача на селянитъ и съ решение на анербнитъ сѣдилища може да се отнеме (kleine Abmeieung) стопанисването и ползуването на стопанството отъ селянина, а ако той е загубилъ качеството си на селянинъ — и собствеността на имота (grosse Abmeieung), като се предаде на правоимеющия следващъ наследникъ или пъкъ на едно трето лице, стига то да има качества на селянинъ. Едно обезщетение на стария собственикъ не се предвижда.

Току що споменатитъ ограничения на правото на собственостъ върху наследствения имотъ, колкото и да се предполага че тѣ могатъ да настѣпятъ само въ краенъ и изключителенъ случай, показватъ колко много е ограничено правото на селянина да разпорежда съ своето стопанство. Не може да не се подчертае, отъ друга страна, че споредъ мнението на добри познавачи на днешното състояние и миналото на германското (а и изобщо) селско стопанство, сѣдбата на това стопанство се е опредѣляла винаги, въ голѣма степенъ, отъ свободната разпореждаемостъ на селянина съ неговата личностъ и неговия имотъ. Герман-

ското земеделие направи огромния скок напредъ, който го характеризира днесъ, следъ освобождаването му отъ сръдновѣковнитѣ ограничения и крепостничеството. Дали политическата свобода, отъ която днесъ се ползува безсъмнено германския селянинъ, както и гарантирането пълноста на неговия имотъ, както това е обезпечено съ закона за наследственитѣ стопанства, ще могатъ да осигурятъ въ достатъченъ размѣръ неговата стопанска свобода, така щото и въ бждеще той да остане единъ свободенъ творецъ въ онази стопанската областъ, която иска най-вече свобода и е олицетворение на свободата и независимостта — земеделието, това ще покаже само бждещето. Както единъ авторъ изрично отбелязва¹⁾, новото наследствено право не е навредъ прието съ одобрение и дори е срещнало понѣкога възражения. Ще рече, обаче, да се действа прибързано, ако се възприеме или отхвърли това ново само поради отричане на едно или друго ограничение, което то въвежда. Голѣмитѣ реформи, които преустройватъ устоитѣ на обществения редъ, могатъ да се присъдятъ окончателно само отъ самия животъ и историята. А такава реформа, безсъмнено, е новото устройство на германското селяческо стопанство.

* * *

Известно е, че българското земеделско стопанство е твърде много раздробено и въ него господствува дребното и сръдното селско-стопанско предприятие. Поради съществуващия отъ дълги вѣкове у насъ наследственъ редъ на натурална дѣлба между наследниците, трѣбва да се очаква, че и въ бждеще ще продължи раздробяването на нашето земевладение. Въ това издребняване на селско-стопанското предприятие у насъ, обаче, мнозина виждатъ основния недѣгъ на нашето земеделие и отъ тукъ главната причина за бедственото положение на нашето село. Тѣ смѣтатъ, че при дребното земеделие се оказва невъзможно въвеждането на земеделскитѣ машини и че съ това земеделието остава неконкурентноспособно на международния пазаръ и не ще може да изхранва стопанина си. Това убеждение поражда стремежа да се въведатъ и въ България ограничения въ свободния оборотъ на земеделската собственостъ и специално да се въведе подъ една или друга форма единоснаследието, съ което поне отчасти ще се намали възможността за понататъшно раздробяване на селскитѣ стопанства у насъ.

Мжчно е да се предскаже, доколко една подобна реформа е изобщо приложима у насъ, когато въ съзнанието на населението е дълбоко залегнала идеята, че всички деца иматъ еднакво право на бащиния си имотъ и докато неземеделскитѣ професии могатъ да погълнатъ все още само много малко отъ българския свободенъ трудъ. Въ всѣки случай, ако такава реформа би се наложила, трѣбва да се пристъпи къмъ нейното приложение само много внимателно и постепенно, ако искаме да се избѣгнатъ голѣми обществени сътресения, свързани съ твърде тежки несправедливости и конфликти.

Погрѣшно е, обаче, и да се мисли, че чрезъ една реформа по пътя на единоснаследието ще се разрешатъ трудноститѣ на българското село. Запазването размѣра на сегашнитѣ селски стопанства нѣма да помогне да се оползотвори излишния трудъ на нашето село — истинската

1) Blomeyer, K.—Neurungen im Erbhofrecht, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Bd. 146. H. 4. S. 469.

главна причина за неговата бедност. Напротивъ, гарантирайки единъ достатъченъ размѣръ на стопанството за отдѣлния наследникъ, тая реформа ще препрѣчи пътя на отпочналата у насъ трансформация на земеделското производство къмъ разширение на трудовоинтензивнитѣ култури и изобщо къмъ по-голяма трудово-интензивностъ, като поради специфични наши битови черти ще прогони една значителна частъ отъ населението ни къмъ градоветъ, гдѣто то мѣчно би намѣрило прехрана.

Положението на българското дребно селско стопанство е безсѣмнено тежко, но неговото бѣдѣще не трѣбва да поражда никакъвъ излишенъ песимизмъ. За него е отворенъ още единъ широкъ, ако и труденъ, спасителенъ пътъ: пътятъ на постепенното интензивизиране на производството, на влагането все повече трудъ въ плодородната българска земя, въ произвеждането на все по-ценни продукти. Този пътъ е труденъ и земеделецътъ мѣчно може да го извърви безъ дейната подкрепа на държавната стопанска политика, която трѣбва да му създаде пазари за произведенията, да го снабди съ нови познания и да го облекчи въ кредитно отношение; но този пътъ е единствения, който нашиятъ националенъ битъ и националнитѣ ни особености допускатъ.

СЧЕТОВОДСТВО ИЛИ СМѢТКОВОДСТВО

отъ

Д-РЪ ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВЪ

Българскиятъ търговско-технически речникъ е пъленъ, както е известно, съ доста чуждици. За жалость, това се дължи не толкова на обстоятелството, че безъ тѣхъ не може да се мисли, колкото на голѣмото равнодушие, съ което обикновено сме свикнали да се отнасяме къмъ въпроса за прочистването на своя роденъ езикъ отъ ненужднитѣ чужди думи. Не може да се отрече, наистина, че въ нѣкои случаи възприетата чужда терминология намира своето оправдание въ едно всеобщо международно признание. Такъвъ е случаятъ, напримѣръ, съ думитѣ: балансъ, дебитъ, кредитъ, салдо, процентъ, комисиона, куртажъ, фактура, рабатъ и пр. и пр. — думи, които съ незначителни отклонения се употребяватъ отъ почти всички културни народи. При други случаи, обаче, не може да не се осъди този безразборенъ „вносъ“ на думи, които иначе съ пъленъ успѣхъ бихме могли да замѣнимъ съ чисто български.

Единъ отъ тия термини, който, струва ми се, е вече наложително частъ по-скоро да побългаримъ, е термина „счетоводство“. Този терминъ е, както е известно, руски. Буквалниятъ му български преводъ е смѣтководство (сметъ = смѣтка) — една дума, която има безспорното преимущество, че е чисто българска, безъ да има недостатъка, напримѣръ, да е по-многосрична или неблагозвучна. Най-важното въ случая е, обаче, че всеобщата употреба на думата „счетоводство“ не намира оправдание въ нѣкаква традиция, защото този русизмъ, както ще видимъ, се е въвелъ у насъ едвамъ следъ освобождението — следователно, въ една епоха, когато у насъ сѣ били най-широко отворени вратитѣ на руското влияние.

И наистина, ако проследимъ исторически въпроса: какъ и кога се е стигнало у насъ до употребата на термина счетоводство, ще видимъ, че въ нашата доосвободителна смѣтководна литература никжде не се говори за „счетоводство“, а само за диплография, държаніе търговски книги и книгодържаніе. Така напримѣръ, въ първото българско ржководство въ тази областъ: „Диплография или какъ ся дръжатъ търговски книги“, което е издадено въ 1850 год., въ Цариградъ, отъ братята Стоянъ и Христо Д. Караминкови, никжде не се споменаватъ думитъ счетоводство или счетоводителъ, а само „диплография“ и „диплографецъ“.

Сжщото е и съ втората по редъ книга, издадена пакъ въ Цариградъ, въ 1858 г., а именно: книгата „Търговско ржководство“, която е била преведена (отъ гръцки) и печатана „съ иждивеніе-то“ на видния цариградски търговецъ Хр. Л. Хамамджиевъ. И тамъ се говори главно за „дръжаніе търговски книги (tenue des livres, бухгалтерія)“ и за „книгодръжателъ“. На мѣста е употребена, обаче, и думата „диплография“. Изтъкнато е още, че има две методи за дръжаніе търговски книги: простописателна или Апллография и двойнописателна или Диплография¹.

Най-после, въ третата и последна книга, съ която се приключва краткиятъ списъкъ на нашата доосвободителна счетоводна литература, а именно въ преведеното отъ С. Д. Вѣженовъ „Ржководство за дръжаніе търговски книги (тефтеры) отъ Едмондъ де Гранжъ“ (издадено въ 1873 г. отъ Хр. Г. Дановъ и Сие), сжщо се говори само за „дръжаніе търговски книги“ или „книгодръжаніе“, както и за „диплография“. За счетоводство и тукъ не става нито дума, въпрѣки че тази книга е издадена едвамъ 4—5 години преди освободеніето ни.¹)

Не така стои, обаче, въпросътъ съ нашата следосвободителна смѣтководна литература. Тукъ терминътъ „счетоводство“ се появява още въ първата книга, издадена въ този периодъ, за да се запази дори и до днесъ. За отбелязване е, че това става за пръвъ пѣтъ въ единъ учебникъ за българскитъ срѣдни и реални училища, който е билъ нареденъ по образецъ на единъ руски учебникъ, приетъ отъ Министерството на народното просвѣщение въ Русия за употреба въ реалнитъ и уездни училища на Московския учебенъ окръгъ. Касае се до изданието въ 1882 година „Учебникъ за счетоводство или дръжане на търговски книги и най-употребително писалищно знание“, нареденъ по А. фонъ-Деръ-Зее отъ Д. Т. Душановъ. Най-интересното е, че както въ заглавието, така и въ текста, думата „счетоводство“, която очевидно е била нова за българския речникъ, е поставена почти навсѣкжде наредъ съ употребяванія до тогава за тази целъ изразъ: „дръжаніе на (търговски) книги“. Сжщото е впрочемъ и съ изданието въ 1885 год. отъ Ив. Йордановъ учебникъ: „Счетоводство или дръжаніе търговски книги (тефтери — Comptabilité)“, който е билъ предназначенъ за долнитъ класове на реалнитъ гимназии

¹) Сжщиятъ този Вѣженовъ издава 15 години по-късно, т. е. въ 1887 г. (пакъ при Хр. Г. Дановъ) книжката „Начала отъ държавно счетоводство“. Този фактъ показва, че по-късно и той се вижда принуденъ да „модернизира“ своята смѣтководна терминология.

и сръднитѣ училища, съгласно програмитѣ на Министерството на народното просвѣщение на Княжество България и Дирекцията на народното просвѣщение на Источна Румелия. Това показва, че както Душановъ, така и Йордановъ, не сж посмѣли да скжсатъ изведнѣжъ съ старитѣ названия, вмѣквайки по най-безболезненъ начинъ думата „счетоводство“ въ нашия „модеренъ“ търговски речникъ. Изглежда че тѣзи учебници сж изиграли своята роля, защото въ всички следващи книги и учебници по счетоводство, терминътъ „счетоводство“ се налага окончателно въ нашия езикъ и вече никжде не виждаме да се споменаватъ старитѣ названия.

Да се изтъкватъ причинитѣ, поради които е успѣлъ да се наложи у насъ терминътъ „счетоводство“, е излишно. Важното е, че този терминъ е възприетъ съ удивителна пасивностъ не само отъ нашата търговска практика, но и отъ нашитѣ учебни заведения.

Този случай, разбира се, не е единственъ, но е единъ отъ най-характернитѣ. Ето защо, крайно време е нашата търговска терминология да бжде основно прочистена отъ ненуждитѣ чуждици. Това може и трѣбва да стане, разбира се, безъ прекалено „усърдие“ и „увлечение“, но съ вещина и съ общото и планомерно сътрудничество на професори, учители, стопански дейци и институти, като напримѣръ: висшитѣ и сръдни търговски училища, държавнитѣ и частни банки, института на заклетитѣ експертъ-счетоводители и пр. Частно по отношение на учебнитѣ заведения, това е и въ духа на окръжнитѣ на Министерството на народното просвѣщение.

Колкото се отнася до думитѣ „счетоводство“ и „счетоводитель“, то тѣ би трѣбвало часъ по-скоро да отстъпятъ своето мѣсто въ нашия езикъ на хубавитѣ български думи „сметководство“ и „сметководитель“. Всичкото е до навика, до добрата воля и най-важното — до планомерното въздействие въ това направление върху подрастващитѣ стопански поколения. Тукъ тежката дума иматъ нашитѣ училища.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СУРОВИ МАТЕРИАЛИ И ЗЕМНИ БОГАТСТВА ВЪ РУСИЯ¹⁾

Създаването на полската държава следъ свѣтовната война представляваше за Съветския Съюзъ една тежка стопанска загуба. Отъ Русия бѣ откъсната полската индустриална областъ; единствената вертикално организирана промишлена областъ, останала въ руски рѣце, която обхващаше както добиването на каменни въглища и руди, така и тѣхното металургическо и индустриално преработване, бѣ Донския басейнъ. И при най-усиленото разработване на тая

областъ не е било възможно въ едно кжсо време да се догони производството, което сж давали индустриалнитѣ области, отстъпени на Полша.

Особено неприятно се е чувствувала въ Русия липсата отъ въглища, подходящи за коксуване. Лошитѣ съобщителни сръдства, отъ своя страна, сж поскъпвали чувствително донското производство, а въ сжщото време металургичната промишленостъ на нежелѣзни метали въ Сибиръ е била твърде слабо развита.

При това положение, Русия се е видѣла принудена да пристѣпни къмъ разработването на други известни области за получаването на нови

¹⁾ Отъ Д-ръ Г. Шайнеръ—R. W. Ztg.

сурови материали, и към създаването на нови индустрии. След провеждането на разни вътрешни мероприятия, и особено след създаването на необходимите организационни ведомства в страната, Съветското правителство е пристъпило с особена настойчивост и голяма енергия към провеждането на своите планове за индустриализация, за осъществяване на които са допринесли извънредно много нейните петгодишни планове (петилетки).

В тая своя работа, Съветският Съюз непрестанно се е ръководил от съзнанието за голямото значение на систематическите проучвания на подземните богатства и на тяхното рационално използване.

В настоящия момент, когато българо-руските търговски отношения са вече урегулирани, не е безинтересно да се запознаем по-отблизо с резултатите от дългогодишния и непосилен труд на Съветския Съюз.

Камени въглища. Каменно-въглените залежи през 1913 година са били изчислени на 230 милиарда тона, а през 1926—на 500 милиарда тона. През 1937 година общият запас геологически е бил оценен на 1600 милиарда тона. Вследствие тая оценка, Съветският Съюз заема второ място в света—след Съединените Щати. Най-важната каменно-въглена област е все още Донския басейн. През 1913 год., от общия добив на камени въглища—кръгло 25,3 милиона тона, на Донската област са падат 87,2%. Докато през време на революцията и гражданската война добивът на камени въглища е бил силно намален, през 1923/24 години той пак е стигнал в поменатата област 10,8 милиона тона, или 74% от общия добив. От тогава насам, добиването на камени въглища от Донския басейн постоянно се увеличава, но при все

това, процентното участие на тая област в общия добив от 1924 год. значително намален. През 1932 година добивът вече се покачва на 43,8 милиона тона, процентът, обаче, спрямо общия добив е само 68%. През 1937 година той процент е още по-малък—само 59,1%, въпреки че добивът на камени въглища се е покачил от 43,8 милиона тона през 1932 година, на 75 милиона тона. Заключение от тия сравнения е, че значението на Донския басейн, въпреки неимоверното увеличение на добива, постепенно намалява. Причината за това се крие в обстоятелството, че Съветският Съюз с всички средства засилва планомерно експлоатацията на останалите каменно-въглени залежи.

Следващите цифри дават един кратък преглед на добива от Донския басейн и от останалите каменно-въглени области, а също и процентното им участие в общия добив на камени въглища:

Година	Донски басейн		Останалите райони	
	Добив в мил. тона	Процент от общия добив	Добив в милиона тона	Процент от общия добив
1913	25,3	87,2	3,7	12,8
1932	43,8	68,1	20,5	31,9
1937	75,0	59,1	52,0	40,9

По-главните от останалите каменно-въглени области са: Кузнецкия, Московския и Уралския басейни. Растящото значение на тия области за Съветския Съюз се вижда от следните данни:

Области	Добив в милиона тона	
	1913 г.	1937 г.
Кузнецки басейн	0,79	17,30
Московски "	0,30	7,75
Уралски "	1,20	8,08

През 1937 година добивът на камени въглища въ Кузнецкия басейнъ е билъ 21 пѣти по-голѣмъ отъ тоя презъ 1913 год., въ Московския — 25 пѣти, а въ Уралския басейнъ — 6,5 пѣти. Въпрѣки това грамадно увеличение на каменовжления добивъ въ тия три области, въ сравнение съ добива отъ Донската областъ тѣ сж незначителни. Все таки, тѣхното значение за Съветския Съюзъ, благодарение на планомерното имъ разработване и експлоатиране, и на обстоятелството, че въ тѣхъ се срѣщатъ райони много по-богати съ камени въглища отъ тия на Донската областъ, постоянно расте.

Други каменовжлени находища, открити по-късно, сж: Черемховския басейнъ, Артемъ и Сучанъ, които презъ 1937 год. сж дали заедно 5,7 милиона тона.

Въ добивътъ на камени въглища презъ 1913 година Русия е била на шесто мѣсто, а презъ 1937 год. ние вече я виждаме да заема четвърто мѣсто въ свѣта. Следващитѣ цифри даватъ представа за прогресиращия общъ добивъ на каменни въглища въ СССР:

	1913 г.	1932 г.	1937 г.
въ милиона тона	29	64,3	127

Добивътъ на кафевни камени въглища въ Русия още не играе особена роля.

Руди. За нуждитъ на своята вече добре развита тежка индустрия, Съветскиятъ Съюзъ има на разположение редица богати рудни находища. Тѣ нанстина бѣха известни и преди войната, но тѣхното интензивно експлоатиране бѣ организирано едва въ последнитѣ 15 години и добивътъ отъ тѣхъ днесъ е утроенъ.

Първо мѣсто между желѣзнитѣ рудни находища заема областъта Кривъ рогъ, а следъ нея, както се вижда отъ следната таблица, се редятъ стари и новооткрити такива.

Райони:	Прценка на рудното находище	Добивъ 1936 г.	Желѣзо
	млн. тона	млн. тона	%
Украйна	—	17	—
Кривъ рогъ	1200	—	55—67
Керчь	2700	—	40
Срѣдна Русия	—	2	—
Москва	1400	—	30—40
Курскъ	300	—	60
Уралъ	—	6	—
Ракалъ	100	—	45—52
Магнитогорскъ	500	—	30—60
Урскъ-Калолово	400	—	40
Малки находища	700	—	30—60
Западень Сибирь	—	2	—
Кузнецкъ	400	—	40
Други райони	1500	1	35—60
Общо	9200	28	

Отъ горнитѣ данни става ясно, че руската индустрия е осигурена съ рудни запаси за вѣкове.

Русия разполага, обаче, не само съ желѣзни руди въ огромни количества, а е богата и съ значителни находища отъ никелови, манганови, титанови, вандариумови и волфрамови руди, които се употребяватъ за разни сплави и производството на благородна стомана. Освенъ това, въ Уралъ и на други мѣста се срѣщатъ обширни залежи отъ медъ, цинкъ, азбестъ, баукситъ и графитъ.

Само въ Казакстанъ сж били открити огромни медни залежи, които се изчисляватъ на около 7 милиона тона. Освенъ това, такива находища има още въ Узбекистанъ и на други мѣста, така че общитѣ медни запаси на страната, по преценка, сж около 17 милиона тона медна руда, съ срѣдно медно съдържание отъ 1,2%.

Въ Алтай, западно отъ Казакстанъ, освенъ медъ има и голѣми количества олово и цинкъ. Други находища има въ Салаиръ, западния Сибиръ, Кавказъ и др.

Презъ текущата петилѣтка Съветскиятъ Съюзъ е твърде засилилъ

производството на медь и се очаква то да достигне 285,000 тона. Това производство ще е въ състояние не само да задоволи напълно нуждите на страната, но и да даде значителни количества за износъ.

Злато и сребро. Добиването на злато преди войната е стигало годишно до 55—60 тона. Презъ 1921 година сж били получени въ Уралъ, западния Сибиръ и Дал. Изтокъ само 2,3 тона, презъ 1922—8,4 тона, презъ 1923—15,2 тона, а презъ 1937 год., споредъ съветскитъ данни, сж били добити около 365 тона злато, което значи, че понастоящемъ добивътъ на злато е увеличенъ съ кръгло 300 тона.

Годишното производство на сребро понастоящемъ се изчислява на 500 тона. Открититъ нови сребърни находища презъ 1923 година, въ Нова Земя и Алтай, които още не се експлоатиратъ интензивно, обещаващ едно голъмо бъдеще.

Земно масло. Споредъ рускитъ преценки, запаситъ отъ земно масло се изчисляватъ на 3 милиарда тона, което количество представлява 32% отъ свѣтовнитъ запаси. Най-важнитъ извори на земно масло лежатъ по севернитъ склонове (Грозни и Майкопъ) и на югоизтокъ отъ Кавказъ (Баку). Сжщо, въ западния Уралъ, въ срѣдна Азия и на островъ Сахалинъ сжществуватъ твърде обширни легловница съ земно масло.

Въ добиването на земно масло Съветскитъ Съюзъ заема въ свѣтовното производство второ мѣсто. Презъ 1913 година сж били добити 9,2 милиона тона земно масло. Производството, следъ като презъ 1920/21 г. е било твърде слабо — 3,8 милиона тона, презъ 1936 година вече е било 29,2 милиона тона, а презъ 1938 — 30 милиона тона. Тоя грамаденъ скокъ въ производството се дължи преди всичко на планофрнитъ технически подобрения въ тоя индустриаленъ браншъ.

Презъ времето отъ 1920 до 1936 година сж били пробити 9,8 милиона метра. Това е достатъчно указание за да се получи една представа за изгледитъ, които се очертаватъ на нафтяната индустрия презъ третата петилѣтка (1937 — 1942).

Следната таблица очертава развитието на нафтяната индустрия въ СССР:

Години	Добито земно масло въ милиона тона	Брой на работящитъ сонди	Брой на готовитъ, но още не работещи сонди
1913	9,2	3940	240
1920/21	3,8	1071	38
1926/27	10,5	3795	616
1931	23,2	5305	1074
1936	29,2	7633	2052

При това, особено интересно е обстоятелството, че презъ 1934 година 96,1% отъ добитото земно масло въ областта Баку се пада на сондитъ, построени отъ Съветското правителство. До края на 1936 година, въ разстояние на едва 17 години, руската нафтяна индустрия е добила 235 милиона тона земно масло, докато преди това, презъ своето стогодишно сжществуване, тя не е имала повече отъ 264 тона производство.

Геологически изследванитъ нафтови запаси на СССР възлизатъ на 3,8 милиарда тона, въ която цифра, обаче, не влизатъ другитъ известни, но още не напълно изследвани и установени находища, съ кръгло 2,5 милиарда тона. Всичко това показва, че и въ тая областъ СССР е регистрирала огроменъ напредѣкъ и че се намира на прага на едно още по-богато бъдещо развитие.

Отъ най-разновиднитъ и ценни сурови материали на земеделското стопанство на СССР ще споменемъ само дървото и памука, за които разполагаме съ данни.

Съветският Съюз притежава горска площ общо 515 милиона хектара, съ 34,614 милиона куб. м. готова за сѣчь гора. По-големата част отъ тия гори се намиратъ въ Сибирь и Далечния Изтокъ—395,5 милиона хектара горска площ, съ 25,846 милиона куб. м. готова за сѣчь гора. Отъ това невѣроятнo богатство СССР прoектира отъ 1942 година, а възможно е и отъ по-рано, да получава годишно надъ 250 милиона куб. м. дървенъ материалъ за своята индустрия и за износъ. Презъ 1937 година вече сж били изнесени крѣгло 5 милиона тона дърва и дървенъ материалъ. Тая цифра обещава да бѣде въ скоро време чувствително увеличена, благодарение на организационнитѣ мѣрки, които е взело правителството.

По производството на суровъ памукъ СССР стои на трето мѣсто въ свѣта. Презъ 1937 година сж били събрани 820,000 тона суровъ памукъ. Памукътъ се сѣе главно въ Срѣдно-Азиатскитѣ области. Годишно се сѣсватъ срѣдно около 2 милиона хек-

тара, и то предимно съ американски и египетски сортове. Понастоящемъ Съветският Съюзъ отдава особени грижи за подбиране на сортоветѣ и подобряването на методитѣ по отглеждането на памука, така че въ края на текущата петилѣтка — 1942 година, се очаква да бѣдатъ получени около 1,5 милиона тона суровъ памукъ. Това неимоверно увеличение въ производството ще даде възможность на СССР да снабдява въ по-голямъ мащабъ приятелскитѣ страни съ тоя важенъ суровъ материалъ.

Всички тия нахъсо изброени данни даватъ възможность за една представа относно грамаднитѣ богатства на СССР, относно колосалния напредѣкъ, който тя е регистрирала особено въ нѣкой области, както и относно възможноститѣ за бѣдешето развитие на търговскитѣ ни връзки съ тая страна, по отношение на нѣкои важни за страната ни сурови материали.

K.

КНИГОПИСЪ

Списание на Българското Икономическо Дружество, год. XXXVIII, кн. 5—6, 1939 г. Ред. Н. Стояновъ. кооперативно движение. Год. XIII. 1939, кн. II и III.

П. Грънчаровъ—Статистически и държавенъ земеделско-стопански планъ.

Здр. Чалѣковъ — Реформиране на фондоветѣ, черпещи срѣдства отъ общинитѣ.

Д-ръ Б. Януловъ — Нови насоки на земеделския кредитъ.

Архивъ за стопанска и социална политика—год. XIV, кн. 3—юний 1939 г., София. Книгата е посветена на стопанското и политическо устройство на днешна Югославия.

Списание на института на заклетитѣ експертъ—счетоводители въ България. Год. VIII, брой 5, 6, 7 и 8.

Кооперативно дѣло. Двумесечно списание за кооперативна наука, Архивъ за

Ekonomist — Mjesečnik za savremena ekonomska i socijalna pitanja, Zagreb — godište v. 6, 7 — 8.

Философски прегледъ—двумесечно списание. Год. XI. кн. 4. Редакторъ проф. Д. Михалчевъ.

Отецъ Паисий — год. XII, кн. 5 и 6.

Славянска беседа—двумесечно списание за култура и общественостъ. Издание на дружество „Славянска беседа“, год. III. кн. 3.

Кооперативно движение—год. III кн. 8. Списание на националния комитетъ на Българската кооперация.

Храна и животъ—месечно списание. Ред. Д-ръ Зах. Гановъ. Год. I. кн. 1.

Тютюновъ прегледъ—месечно списание за повдигане българското тютюнопроизводство. Год. VIII. 1939, кн. 5, 6 и 7.

Бразда — седмично списание за обществена култура и стопански въпроси. Год. IV. 21 — 26.

Полезни съвети — популярно месечно списание за финансови и юридически въпроси. Год. XIV, кн. 6.

Юридически архивъ — списание за правна наука и съдебна практика, год. X. кн. 2 и 3.

Бургаска търг. индустриална камара — XXIX Общо редовно годишно събрание състояло се на 28. XI.—4. XII. 1938 г. (съкритени протоколи)

Икономически известия—месечно списание, на Варн. т. и. камара, год. X. бр. специаленъ.

Бюлетинъ на бълг. земл. и кооп. б-ка — год. V, май 1939 г.

Кооперативна пробуда — год. IV кн. 2 — 3, 5 — 6.

Земледѣлие—списание на българското земл. д-во, год. XLIII, кн. 6 — 7.

Индустриаленъ прегледъ — год. X, бр. 6, 7, 8, 9

Месечни известия на главната дирекция на статистиката, год. XXVIII № 7.

Народно стопанство — популярно икономическо списание, год. XXXV. кн. 5, 6

Б. И. Д. — списание на българските инженери и архитекти, год. XXXIX — 1939 г., бр. 9, 10, 11.

Българска народна банка

Основана въ 1879 година

КАПИТАЛЪ 500,000,000 ЛЕВА

РЕЗЕРВИ 1,251,278,000 ЛЕВА

Централно управление София

К Л О Н О В Е :

София, Бургасъ, Варна, Видинъ, Габрово, Дупница, Кюстендилъ, Пловдивъ, Плѣвень, Русе, Свищовъ, Ломъ, Сливень, Стара-Загора, Пазарджикъ, Търново, Хасково, Шуменъ, Ямболъ, Казанлъкъ, Асеновградъ и Враца.

А Г Е Н Т У Р И :

Червентъ-Брѣгъ, Г.-Орѣховица, Г.-Джумая, Карнобатъ, Ловечъ, Нова-Загора, Орѣхово, Попово, Провадия, Разградъ, Самоковъ, Севлиево, Фердинандъ, Червентъ-Брѣгъ, Чирпанъ, Айтосъ, Бѣла-Слатина, Берковица, Борисовградъ, Ботевградъ, Дръново, Карлово, Левски, Луковитъ, Мездра, Неврокопъ, Никополъ, Павликени, Перникъ, Пещера, Петричъ, Радомиръ, Свиленградъ, Сливница, Стражица, Тръвна, Троянъ, Търговище, Харманли, Ардино, Бѣла, Бѣлоградчикъ, Брѣзникъ, Брѣзово, Дѣвинъ, Елена, Елхрво, Златоградъ, Ивайловградъ, Исперихъ, Ихтиманъ, Кнежа, Котелъ, Крумовградъ, Кула, Лжджене, Малко-Търново, Момчилградъ, Нови-Пазаръ, Новоселци, Омортагъ, Панагюрище, Пирдопъ, Поморие, Преславъ, Разлогъ, Свети-Врачъ, Симеоновградъ, Смолянъ, Сръдецъ, Тетевенъ, Тополовградъ, Тръмбешъ, Трънъ, Кубратъ.

БЪЛГАРСКА ЗЕМЕДЪЛСКА И КООПЕРАТИВНА БАНКА

НАРОДНО УЧРЕЖДЕНИЕ ЗА ОБСЛУЖВАНЕ СЪ КРЕДИТЪ БЪЛГАРСКОТО СТОПАНСТВО И КООПЕРАЦИИ

Основано въ 1864 г. Преустроено въ 1879, 1904 и 1934 г.

Основенъ капиталъ и запасни фондове за 31 дек. 1935 г.

1,150,000,000 лева. Капиталътъ е неограниченъ

Въ края на всѣка операционна година къмъ собственитѣ банкови срѣдства се прибавя и цѣлата чиста печалба.

ОБСЛУЖВА СЪ КРЕДИТЪ

Земедѣлскитѣ стопанства, земедѣлскитѣ кредитни и кооперативни потребителни сдружения, тѣхнитѣ съюзи и воднитѣ синдикати; занаятчийскитѣ и занаятчийскитѣ кооперации; популярнитѣ банки и тѣхнитѣ съюзи

ДОСТАВЯ:

Земедѣлски орджия и машини, подобрани семена за посѣвъ на зърнени храни и фуражъ, меденъ сулфатъ (синъ камъкъ) за прѣскане и предпазване лозята и овошнитѣ градини отъ болести и за защита отъ паразити; купува бакъръ, дървенъ материалъ, смазочни и горивни материали, занаятчийски материали и пр.

ПРИТЕЖАВА:

16 антрепозитни складове за пашкули съ пашкулосушилни въ главнитѣ бубоотгледни и производителни села и градове, 8 модерни винарски изби.

НАДЗИРАВА:

Кооперативното розоварене и посрѣднички за продажбата и износа на розовото масло.

ПОСРѢДНИЧИ:

За продажба и износъ за чужбина на земедѣлски произведения, събрани отъ кооперативнитѣ сдружения: тютюнъ, пашкули, розово масло, прѣсни сухи и консервирани плодове, зърнени храни и фуражъ, машини, сахтиянъ, килими и др.

ЗАСТРАХОВА:

Земедѣлскитѣ култури срещу градушка и други природни стихии; добитъкъ срещу смъртъ и злополука; държавнитѣ и обществени имоти срещу пожаръ и вършачко-пригетелитѣ срещу гражданска отговорност

ИЗВЪРШВА:

Всички банкови операции, приема спестовни влогове, срочни и безсрочни, при най-износни условия

Седалище и управление въ София:

100 клона и 48 агенции, въ всички производителни земедѣлски градове и села. 250 популярни банки въ цѣлата страна, които извършватъ влогово-акредитивна служба. Постоянна кооперативна изложба въ София — произведения на занаятчийски производителни кооперации и на занаятчии, членуващи при популярни банки, и подвижна занаятчийска изложба въ всички по-голѣми центрове въ Царството

СЪЮЗЪ на ПОПУЛЯРНИТЪ БАНКИ

Централна банка на популярните банки
София, ул. Раковски 116 Телеф. № № 2 19-65; 2-19-66; 2-19-67

Обединява 206 популярни банки въ всички
градове и по-големи села въ Царството, съ
120,000 индивидуални членове-кооператори

Собствени средства на Съюза	59,000,000	лв.
Влогове отъ частни лица	217,000,000	"
Влогове на популярни банки	306,000,000	"
Пласментъ въ кредитъ	374,000,000	"
Имущество и резерви	235,000,000	"
Собствени средства на съюзенитъ 206 поп. банки	527,000,000	"
Влогове	1,427,000,000	"
Други средства	446,000,000	"
Всичко	2,400,000,000	"
Пласментъ въ кредитъ	1,600,000,000	"
Пласментъ въ стопанска дейность	153,000,000	"
Разполагаеми средства и др. пласменти	647,000,000	"
Всичко	2,400,000,000	лв.

Съюзътъ и членуващитъ при него популярни банки
извършватъ: преводна, инкасова, гаранционна,
информационна и банково-чекова служба

СЪЮЗНИ ИЗДАНИЯ:

„Списание на Съюза на популярните банки“ и илюстрирано
спис. „Кооперативна просвета“

С Ъ Ю З Ъ
на
НАРОДНИТЪ КООПЕРАТИВНИ БАНКИ
СОФИЯ

ул. Гурко № 3

Телефони № № 2-51-53 и 2-51-57

КРЕДИТНА ЦЕНТРАЛА
обединяваща 63 народни коопера-
тивни (популярни) банки
ЧЛЕНОВЕ - КООПЕРАТОРИ 70,000

Собствени сръдства . .	410,000,000
Влогове	950,000,000
Пласменти	1,100,000,000
Наличностъ и излишъци	290,000,000

ИЗВЪРШВА ВСИЧКИ ВИДОВЕ
БАНКОВИ ОПЕРАЦИИ

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ

Пощенска Спестовна Каса

Основана въ 1896 год. подъ гаранция на държавата

Централно управление въ
София, ул. Московска № 19.

I. СПЕСТОВНА СЛУЖБА

Вложители 640.000 лица

Събрани влогове 3.050.000.000 лева

II. ЧЕКОВА СЛУЖБА

Смѣткопритежатели надъ 4.500

Авоари по смѣтките 75.000.000 лв.

ОБОРОТЪ ПРЕЗЪ 1938 ГОД.:

2.500.000 операции за 10 милиарда лв.

Касова служба при централното
управление въ София и при всички
телеграфо-пощенски станции
въ страната.

ОБЩЪ СЪЮЗЪ на **Българските земеделски кооперации**

**Презъ 1937 година е изнесълъ
на външния пазаръ:**

1.039 вагони плодове и зеленчуци за	30.000.000 лв.;
43.000.000 бройки яйца за	52.000.000 лв.
събралъ на вътрешния пазаръ и изнесълъ въ чужбина	
205.000.000 кгр. зърнени храни, слън- чогледъ и др. за	650.000.000 лв.
93 кгр. розово масло за	2.790.000 лв.;
4.500 кгр. ментово масло за	2.340.000 лв.;
млѣчни и животински произведения	32.000.000 лв.;

Презъ сѣщото време
Общиятъ съюзъ е доставилъ и пласиралъ
въ страната:

колониални стоки за	60.000.000 лв.;
машини и резервни части за	19.000.000 лв.;
петролъ и петролни деривати за	84.772.000 лв.;
и книжни материали за	2.000.000 лв.

**Презъ изтеклата година Общиятъ
съюзъ е отбелязалъ значителни
успѣхи и въ своята организационна
и културно-просвѣтна дѣйность.**

**Днесъ той обединява 38 районни
съюзи и синдикати, съ 1500 земе-
дѣлско-стопански кооперации, въ
които членуватъ надъ 200,000
земеделски стопани.**

БРАТЯ ТЕНЕВИ а. д.

ИНДУСТРИЯ — ТЪРГОВИЯ

ВАРНА

телефонъ № 22-09

ТЕХНИЧЕСКО БЮРО

СТАНКО КАЛЧЕВЪ

ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО

**и складъ на радиоапарати,
електрически, инсталационни**

и др. материали

— ВАРНА —

ТЕЛЕФОНИ: { Магазинъ. № 27-14
 { Салонъ № 27-30

ДЪРЖАВНИ МИНИ

КАМЕНОВЪЖЛЕНИ МИНИ

ПЕРНИКЪ

БОБОВЪ ДОЛЪ

МАРИЦА

ПРОИЗВОДСТВО НА КАМЕННИ ВЪЖЛИЩА И БРИКЕТИ.

Доставка на електрическа енергия за всички видове индустрии въ и около гр. Перникъ, по специални износни цени.

Вноски и поръчки за въжлища и брикети се правятъ навсѣкжде въ страната чрезъ

1. БЪЛГАРСКА НАРОДНА БАНКА

Преводна служба;

2. ТЕЛЕГРАФО-ПОЩЕНСКИТЪ СТАНЦИИ

Пощенска чѣкова смѣтка № 50

3. ПОПУЛЯРНИ БАНКИ

4. КАСАТА НА МИНИТЪ

съ специални формуляри, съ изчерпателното попълване на които става излишно да се пише отдѣлно писмо—уведомление отъ страна на клиентитъ.

ГЛАВНА ДИРЕКЦИЯ НА МИНИТЪ ВЪ ГР. ПЕРНИКЪ

Агенция на минитъ въ София, ул. Алабинска, 54

Телефонъ № 2-18-49

ФАБРИКА
„ЦАРЬ БОРИСЪ“

АКЦИОНЕРНО ДРУЖЕСТВО

== ВАРНА ==

ПРОИЗВОДСТВО
на
ВСИЧКИ ВИДОВЕ
— ПРЕЖДИ —

Телефони № № 25-12 и 25-13

I-ва БЪЛГАРСКА
КОНЦЕСИОНИРАНА ФАБРИКА ЗА ЮТЕНИ ИЗДѢЛИЯ
„КИРИЛЪ“

АКЦ. Д-ВО — ВАРНА

Фабриченъ складъ — София, пл. Бански, 6

ПРОИЗВЕЖДА:

Зебла (кеневирѣ), торби (чували),
тютюневъ амбалажъ, ютени кар-
пети (пжтеки) и килимчета, чисто
вълнени килими, килимчета и пж-
теки персийски типъ, ленени пжте-
ки, бризенти, канафаца, памучни и
ленени платове, плюшове, астра-
гани, каракюли, кадифета и др.

Телефони: фабриката 27-72, магазина 27-71

Телеграми: „КИРИЛЪ“

ЧИНОВНИЧЕСКО КООПЕРАТИВНО ВЗАИМНО-ЗАСТРАХОВАТЕЛНО Д-ВО

К Л О Н О В Е :

**животъ, пожаръ, злополука и за-
страховка за деца.**

**Извлечение изъ баланса на дружеството
на 31.XII.1937 год.:**

Застрахованъ капиталъ по клонъ ЖИВОТЪ, лв.	1,645,832,740
Новосключени застраховки по ЖИВОТЪ презъ 1937 год.	234,250,000
Събрани премии по третъ клона презъ 1937 год.	91,550,000
Изплатени загуби по смъртни случаи и пожаръ	13,497,000

Печалбитъ на Чиновническото
кооперативно взаимно - застрахо-
вателно дружество сж предна-
значени за общополезни цели:
даване парична помощъ на бедно-
болни дружествени членове,
подпомагане благотворителни и
общеполezni начинания, създа-
ване лѣчебни курортни станции
за нуждаещи се болни друже-
:-: ствени членове и пр. :-:

ВАРНЕНСКА ПОПУЛЯРНА БАНКА ВАРНА

Кредитно кооперативно сдружение, основано 1910 год.

Площадъ „Независимост“ № 45, Телефони № № 29-55; 29-56, 29-59

АГЕНЦИИ: ул. „Владиславъ“ № 56, тел. № 25-29.

квар. „Аспарухово“, ул. „Св. Кирилъ и Методий“ № 24, тел. № 29-64.

Къмъ 30 май 1938 г. банката има:

ЧЛЕНОВЕ-кооператори: индивидуални 5000

колективни · 51

Собствени срѣдства — дѣловъ капиталъ	22,000,000
Рез. фондъ и фондъ несъбираеми вземания	8,500,000
Други фондове	2,000,000
Фондъ „Посмъртна каса“	3,200,000
Влогове	91,000,000
Пласменти	114,000,000

КРЕДИТЕНЪ ОТДѢЛЪ:

ОТПУСКА ЗАЕМИ на членоветъ си при най-износни условия.
ИЗВЪРШВА ПРЕВОДИ до всички градове и по-голѣми села
въ страната.

ПРИЕМА ВЛОГОВЕ — безсрочни, срочни и детски.

ПРИЕМА ЕФЕКТИ ЗА ИНКАСО.

ИЗДАВА УДОСТОВѢРЕНИЯ ЗА ГАРАНЦИИ по търгове,
сждебни и др.

Приморска Популярна Банка -- Варна

Телегр. адресъ ПРИМОРБАНКЪ
Централа, СОБСТВЕНЪ БАНКОВЪ ДОМЪ
ул. Преславъ № 25, телефонъ 23-68

Агенция — ул. Владиславъ, тел. 23-69

Извършва всички банкови операции:
преводи, инкасо, акредитиви и др.
Приема всѣкакви влогове. Специална
служба срочни влогове, съ седмични
вноски. Колетна служба съ
складове за вара н т ъ .

ЖИТЕНЪ ОТДѢЛЪ:

Агенция на Дирекция Храноизносъ

Кооперативни захарни фабрики О. О. Д-во

РУСЕНСКА ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ

Дружеството е основано презъ
1938 г. отъ кооперация „Българска
захаръ“, Централата „Напредъ“, Чинов-
ническото кооперативно сп. застр.
д-во и Русенската популярна банка
съ 80,000,000 лева основенъ
капиталъ напълно внесенъ

Фабриката е най-голяма захарна фабрика

въ страната и е единствена снабдена
съ двойна рафинерия

ПРОИЗВЕЖДА

ВСИЧКИ ВИДОВЕ ЗАХАРЪ:

бучки пресовани, адантови обикновени и
английски типъ, всички видове пѣсѣкъ,
грисъ и пудра

Добива рѣзанки-прѣсни и сушени и меласа

Произвежда меласиранъ фуранъ,
ценна храна за добитѣкъ

АДРЕСЪ: ЦЕНТРАЛА СОФИЯ, БУЛ. ЦАРЬ ОСВОБОДИТЕЛЪ 6
ЗАХАРНА ФАБРИКА И РАФИНЕРИЯ.— РУСЕ

Телеграфически адресъ: „КООПЗАХАРЪ“, Русе

ДИРЕКЦИЯ **за закупуване и износъ на ърнени храни**

СОФИЯ
ул. „Раковска“ 118,
телегр. адресъ
ХРАНОИЗНОСЪ

Телефони
2-60-13 2-60-14
2-60-15 2-60-17
2-60-16 2-60-18

Държавенъ институтъ

за търговия съ:

пшеница,
ржжъ,
слънчогледово семе,
оризова арпа,
конопено влакно,
ленено влакно,
памукъ и
памучно семе.

Представителства въ:

Бургасъ, Варна, Пазарджикъ и Свищовъ.

„ТЕКСТИЛЪ“

**АКЦ. Д-ВО ЗА ПАМУЧНО ПРЕДАЧЕСТВО И ТЪКАЧЕСТВО
ВАРНА**

КАПИТАЛЪ ЛВ. 30,000,000 — НАПЪЛНО ВНЕСЕНЪ

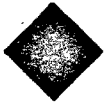

ПРЕЖДИ, ПЛАТНА БЪЛГАРСКИ —
БЪЛЕНИ, НЕБЪЛЕНИ И ОКСФОРДИ

ПРОИЗВОДСТВО НА СОБСТВЕ-
НИТЪ МУ ФАБРИКИ ВЪ ВАРНА

Телефони:
№ 29-21, 29-22, 23-76

За телеграми
„ТЕКСТИЛЪ“

ВАРНА

най-модерното българско морско лътовище

Общодостъпно за всички!

Категоризирани и нормирани хотели,
квартири, пансиони, ресторанти.

Специално намаление отъ 50% по БДЖ.

ЗА ОТИВАНЕ И ВРЪЩАНЕ

отъ 1 май до 30 октомврий.

КРАСИВА ПРИРОДА.

Чудесни околности за екскурзии и излети.

Всѣкидневни концерти обѣдъ и вечерь.

Дансинги. Барове. Джазъ. Устройване

МОРСКИ ТЪРЖЕСТВА.

ВЕНЕЦИАНСКИ НОЩИ.

НОЩНО КЖПАНЕ ПРИ ФЕЕРИЧНО ОСВѢТЛЕНИЕ

Изборъ „Царица на плажа“ и „красиво дете“.

Св. Константинъ

Прелестно кжтче край морския

брѣгъ за почивка и отмора.

Редовна автобусна връзка съ града по разписание.

ЗА ВСИЧКИ СВЕДЕНИЯ — до Курортната Дирекция — Варна.

ВИШЕ ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ

ПРИ ТЪРГОВСКО-ИНДУСТРИАЛНАТА КАМАРА ВЪ ГР. ВАРНА

Дава висше образование на лица отъ двата пола, които се готвятъ за ръководни и организационни служби въ частни, обществени и държавни предприятия и учреждения.

Дава теоретически и практически знания на кандидати за преподаватели въ търговски и специални училища.

Разработва обществено-стопанскитъ и търговско-техническитъ науки изобщо и съ огледъ на икономическия животъ на страната. Училището се намира подъ ведомството на Министерството на народното просвѣщение.

За студенти се приематъ завършили гимназия или сръдно търговско училище.

Курсътъ на ученieto е четиригодишенъ (8 семестра)

Завършилитъ съ дипломенъ изпитъ получаватъ правата на лица съ висше образование.

Записванията ставатъ отъ 1. до 25. октомврий срещу свидетелства: зрѣлостно, кръщелно, медицинско и съдебно. Таксата за учение е 1250 лева за семестъръ.

ДИСЦИПЛИНИ:

1. **Търговско-технически:** уводъ въ търговско-техническитъ науки, счетоводство (обща теория, индустриално, банково и селско-стопанско счетоводство), теория и критика на баланситъ, търговско смѣтане, политическа аритметика, търговска кореспонденция, организация на предприятията, осигурително дѣло, стокознание.
2. **Икономически:** политическа икономия, статистика, икономическа география, стопанска история, икономическа политика, (аграрна, търговска, индустриална, занаятчийска, социална и банково дѣло), финансова наука, комунални финанси и общинско самоуправление, кооперативно дѣло.
3. **Езици:** френски, нѣмски и английски, съ културна история и търговска кореспонденция на съответния езикъ (единъ езикъ се изучава задължително). Освенъ това се изучава и български езикъ.
4. **Юридически:** обща теория на правото, учение за държавата, гражданско право, търговско право, морско право, международно право, административно право.

Канцеларията на училището изпраща
безплатно проспекти съ подробни сведения
за училището и живота въ гр. Варна.

Отъ Ректората.